

TOMASZ KURASIŃSKI*

NIE TYLKO Z DREWNA.
WIADRA KLEPKOWE OBITE BLACHĄ W GROBACH
WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH NA TERENIE ZIEM POLSKICH

NOT ONLY MADE OF WOOD. STAVE-BUILT BUCKETS COVERED WITH SHEETS
IN EARLY MEDIEVAL GRAVES IN POLISH LANDS

ABSTRACT: In this study, information was collected on stave-built wooden vessels (buckets) from early medieval cemeteries in Polish lands, for which the distinguishing feature is metal fittings in the form of strips and / or crescent-shaped applications. In the light of the current state of knowledge, we have information on 33 containers of such design from nineteen cemeteries. The most numerous collection of them was discovered in Lutomiersk, from where eight graves with such vessels are known. Three containers were recorded in the cemetery in Pień, and in Kałdus, Lubień, Komorowo and Poznań-Śródka – two in each. The remaining sites provided single finds. These vessels were subjected to a typological, formal and chronological analysis, taking into account the context of discovery and provenance, and on this basis an attempt was made to interpret their meaning in funeral rites. In Polish lands, the deceased were buried with the type of vessel in question at the end of the 10th century, and this custom disappeared at the beginning of the 12th century.

KEY WORDS: early medieval, Polish lands, funeral rituals, grave goods, stave-built buckets covered with sheets, social status

WSTĘP

Wiadra – tak w archeologii przyjęło się określać naczynia klepkowe spięte obręczami (z metalu, ewentualnie z materiałów pochodzenia organicznego) i zazwyczaj zaopatrzone w inne detale konstrukcyjne¹ – stanowią dość istotny i wyróżniający się składnik wyposażenia pośmiertnego, rejestrowany na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z ziem polskich. Zarazem jednak przedmioty te nie budziły większego zainteresowania badawczego, czego przyczynę upatrywać należy przede wszystkim w bardzo szczątkowym na ogół stanie ich zachowania, w skrajnych przypadkach pozwalającym jedynie na samo tylko odnotowanie obecności naczynia w grobie. Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat daje

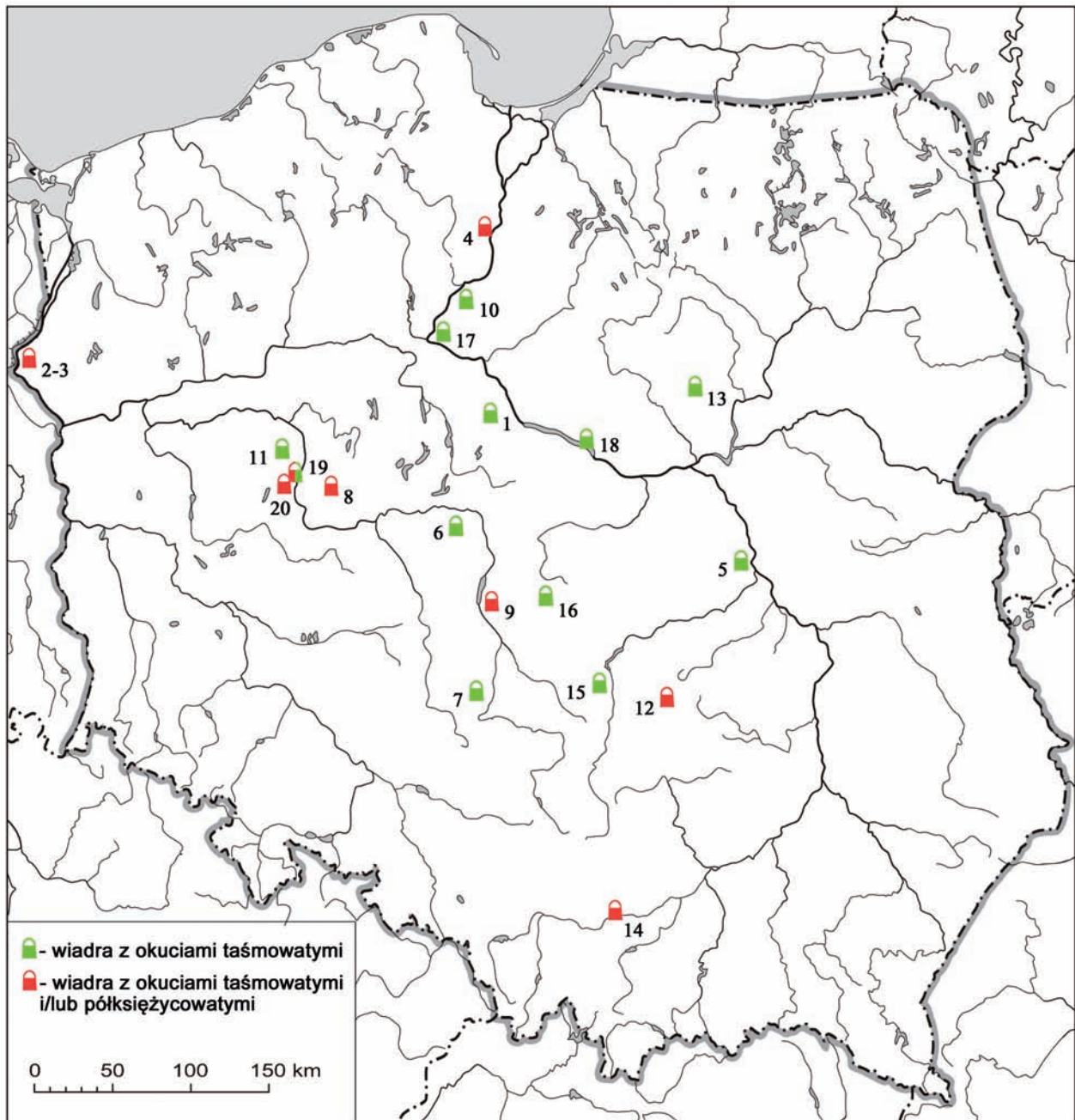
¹ Na temat terminologicznej „nieostrości” w odniesieniu do tej kategorii znalezisk grobowych, ukazującej się w kontekście tradycyjnego nazewnictwa szerokiej gamy używanych dawniej wyrobów bednarskich zob. Kurasiński 2015b, 140, 181; 2016, 65-66; w druku a.

* Corresponding author: **Tomasz Kurasiński**, Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, ul. Tylna 1, 90-364 Łódź; e-mail: tomasz.kurasinski@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0002-8158-1104>

Received: 23.09.2022; **Revised:** 3.02.2023; **Accepted:** 7.02.2023

This article is published in an open access under the **CC BY 4.0 license** (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Declaration of competing interest: The author declare that he has no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Ryc. 1. Mapa rozprzestrzenienia wiader z blaszanym obiciem z wczesnośredniowiecznych cmentarzysk na terenie ziem polskich. 1 – Bodzanowo; 2-3 – Cedynia, stan. 2 i 2a; 4 – Ciepłe; 5 – Czersk; 6 – Daniszew; 7 – Dębina; 8 – Giecz; 9 – Glinno; 10 – Kaldus; 11 – Komorowo; 12 – Końskie; 13 – Koziczyn; 14 – Kraków-Zakrzówek; 15 – Lubień; 16 – Lutomiersk; 17 – Pień; 18 – Płock-Podolszyce; 19 – Poznań-Śródka; 20 – Sowinki. Oprac. T. Kurasiński

Fig. 1. Distribution map of buckets covered with sheet metal from early medieval cemeteries in Polish lands. 1 – Bodzanowo; 2-3 – Cedynia, Sites 2 and 2a; 4 – Ciepłe; 5 – Czersk; 6 – Daniszew; 7 – Dębina; 8 – Giecz; 9 – Glinno; 10 – Kaldus; 11 – Komorowo; 12 – Końskie; 13 – Koziczyn; 14 – Kraków-Zakrzówek; 15 – Lubień; 16 – Lutomiersk; 17 – Pień; 18 – Płock-Podolszyce; 19 – Poznań-Śródka; 20 – Sowinki. Prepared by T. Kurasiński

się wszakże zauważyć dążność do sytuowania tych pozornie prozaicznych wyrobów rzemiosła w szerszej perspektywie poznawczej, czego wyrazem w rodzimym piśmiennictwie archeologicznym są szerzej zakrojone i uszczegółowione omówienia pojedynczych

egzemplarzy (Kurasiński 2012; 2015a) oraz ich zbiorów (Krzyszowski 2014), zawarte także w ramach monograficznych opracowań cmentarzysk (np. Bodzia – Zamelska-Monczak 2015, 291-297; 2016, 267-270; Ciepłe – Janowski 2019, 271-274; Lubień – Ku-

rasiński, Skóra 2012, 57-60; Pień – Błaszczuk 2020, 125-131; Żukowo – Dzik 2006, 85-89). Jednocześnie pojawiły się publikacje o charakterze problemowym i przekrojowym (Janowski, Kurasiński 2008; Kurasiński 2013-2014; 2015b; 2016; 2018; w druku a)².

Kontynuacją i rozwinięciem tychże rozważań będzie niniejszy szkic poświęcony naczyniom o szczególnej konstrukcji, polegającej na częściowym bądź całkowitym obiciu drewnianego korpusu blaszami pasmami i/lub aplikacjami, niekiedy ornamentowanymi.

W świetle aktualnego stanu wiedzy dysponujemy informacjami na temat 33 pojemników o takiej konstrukcji, pochodzących z 20 cmentarzysk (ryc. 1). Najliczniejszy ich zbiór odkryto w Lutomierniku, skąd znanych jest 8 grobów z omawianymi naczyniami. Trzy pojemniki odnotowano w Pniu, z kolei w Kałdusie³, Lubieniu⁴, Komorowie i Poznaniu-Śródcie – po dwa. Pozostałe stanowiska dostarczyły pojedynczych egzemplarzy (zob. tab. 1). Stanowi to tylko niewielki odsetek wszystkich zarejestrowanych dotąd na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z tytułowego terytorium naczyń klepkowych, które sumarycznie również nie należały do znalezisk zbyt często notowanych w grobach (zob. Kurasiński 2015b, 145, 147, 184; 2018, 248-249).

KONTEKST ODKRYCIA

Charakterystyka grobów

Dla semantycznej oceny zwyczaju składania do grobów naczyń obitych blachą istotny jest kontekst ich odkrycia. Rozpocząć wypada od sumarycznej charakterystyki grobów pod względem ich budowy i zastosowanych konstrukcji, zarówno przenośnych,

jak i zamontowanych na stałe. Część uwzględnionych naczyń trafiła do zwykłych jam ziemnych, których rozmiary nieco przewyższały przestrzeń zajmowaną przez znajdujące się w nich szczątki ludzkie. Zmarli pochowani zostali bezpośrednio do ziemi, bez zastosowania drewnianych konstrukcji, służących ułożeniu i zabezpieczeniu zwłok (ryc. 2:4-8, 3:1-3). Najprawdopodobniej w taki sposób złożone zostały ciała w Bodzanowie, Dębinie, Gieczu⁵, Glinnie, Komorowie, Krakowie-Zakrzówku, Lubieniu i Lutomierniku (groby nr 27/49 i 91/49).

W pozostałych uwzględnionych w niniejszej pracy obiektach lutomiernikowskich stwierdzono obecność obstaw i bruków kamiennych (nr 3/49, 9/49, 10/49, 89/49, 96/50, 108/50; ryc. 4). Nie można tego całkowicie wykluczyć także w przypadku grobu z Daniszewa, w którym natrafiono na dwa kamienie. Znajdowały się one przy krawędzi wschodniej jamy – na wysokości czaszki i kości udowej szkieletu (ryc. 2:3). W opinii T. Sawickiego wiązanie nagromadzenia kamieni w tym grobie, jak również w kilku innych, z konkretnymi konstrukcjami grobowymi jest jednak utrudnione na skutek niszczącej działalności rolnej (Sawicki 2008, 153). Tym niemniej na cmentarzysku daniszewskim zachowały się również groby z ewidentnie intencjonalnym użyciem surowca kamiennego jako „sepulkralnego” budulca⁶.

Do pochowania niektórych zmarłych posłużyły konstrukcje drewniane w rodzaju trumien, których obecność w jamie grobowej manifestowała się w postaci smug rozłożonego drewna bądź zachowanych większych jego fragmentów. Z taką sytuacją mamy do czynienia w Cedyni, stan. 2a (ryc. 2:1), Płocku-Podolszycach (ryc. 3:4), prawdopodobnie też w Lutomierniku, grób nr 89/49 (ryc. 4:4). W przypadku grobu nr 609 z Czerska zmarły pochowany został w obszernej skrzyni trumiennej z wiekiem (290 x 80 cm), zbitej przy pomocy gwoździ i zaopatrzonej w żelazne okucia (ryc. 2:2) (Bronicka-Rauhut 1998, 14, 97). Okuta była również skrzynia trumienna (z dębu), której relikty odkryto w grobie nr 170 z Poznania-Śródko. Do jej zbitcia posłużyły gwoździe. Pierwotnie w narożnikach wieka umieszczone były uchwyty ułatwiające przenoszenie całej konstrukcji (ryc. 3:6). Przy jednym z okuć znaleziono kłódkę cylindryczną

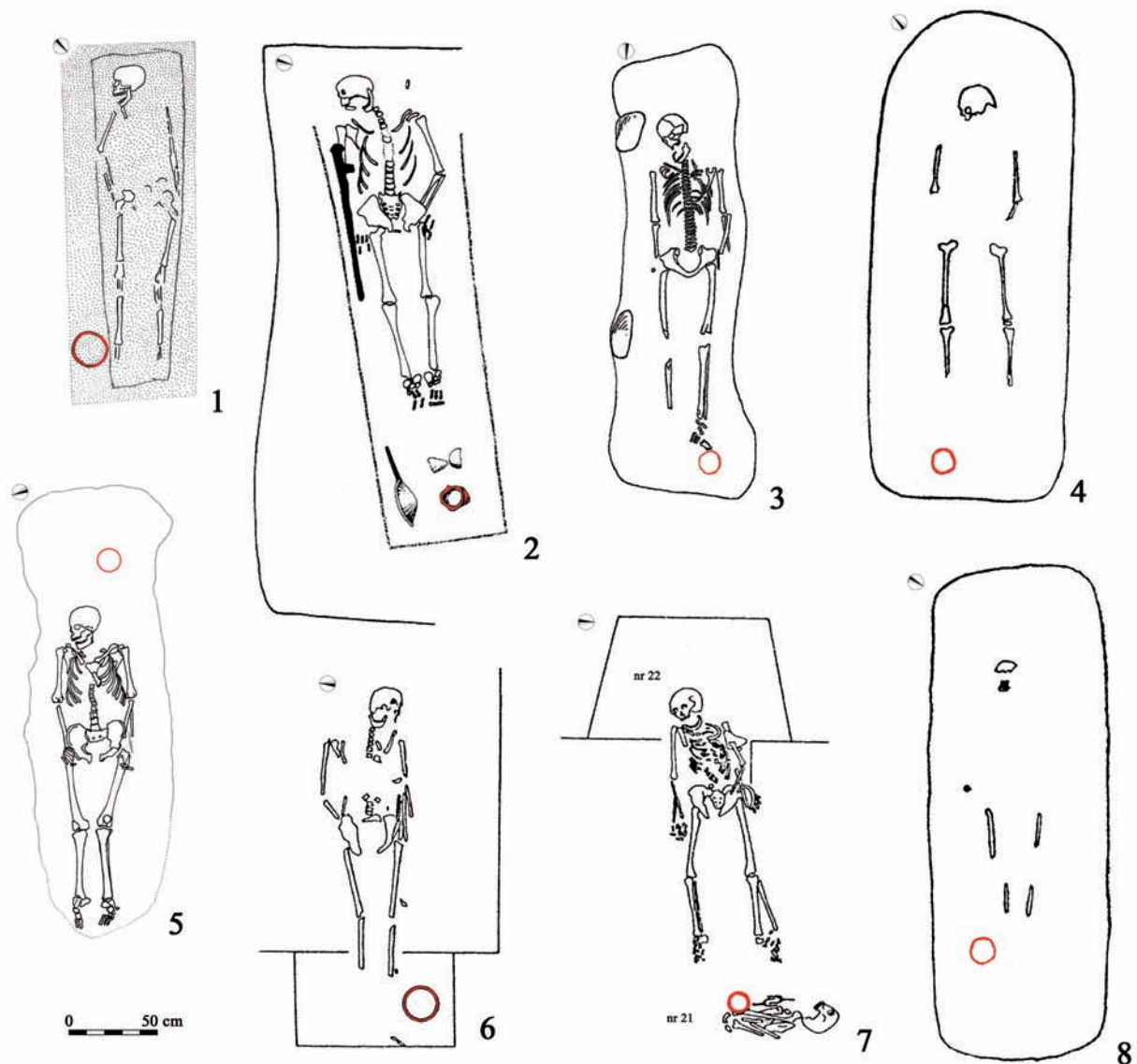
² Istotną w tym rolę odgrywają analizy specjalistyczne (technologiczno-metaloznawcze, paleobotaniczne, chemiczne, RTG). Uzyskane wyniki pozwalają bowiem na formułowanie nowych wniosków i skłaniają do stawiania dalszych pytań względem omawianej grupy zabytków.

³ W monografii stanowiska 4 w Kałdusie mowa jest o trzech wiadrach obitych blachą (Chudziak *et al.* 2010a, 90), ostatecznie jednak ich liczbę ograniczono do dwóch (Bojarski 2021, 373).

⁴ Pominięto okaz z grobu nr 112 z tego stanowiska, gdyż należący do niego płaski, czworoboczny fragment metalu, niepowiązany z żadną z obręczy, należy raczej uznać za pozostałość zaczepu aniżeli resztki blaszanego okucia (zob. Kurasiński, Skóra 2012, 58, 201, tabl. LXX:2).

⁵ Pozostałości drewna uchwycono w pobliżu kości stóp, przy czym mogą one wiązać się z pobliskim obiektem znajdującym się stratygraficznie niżej (nr 13/16).

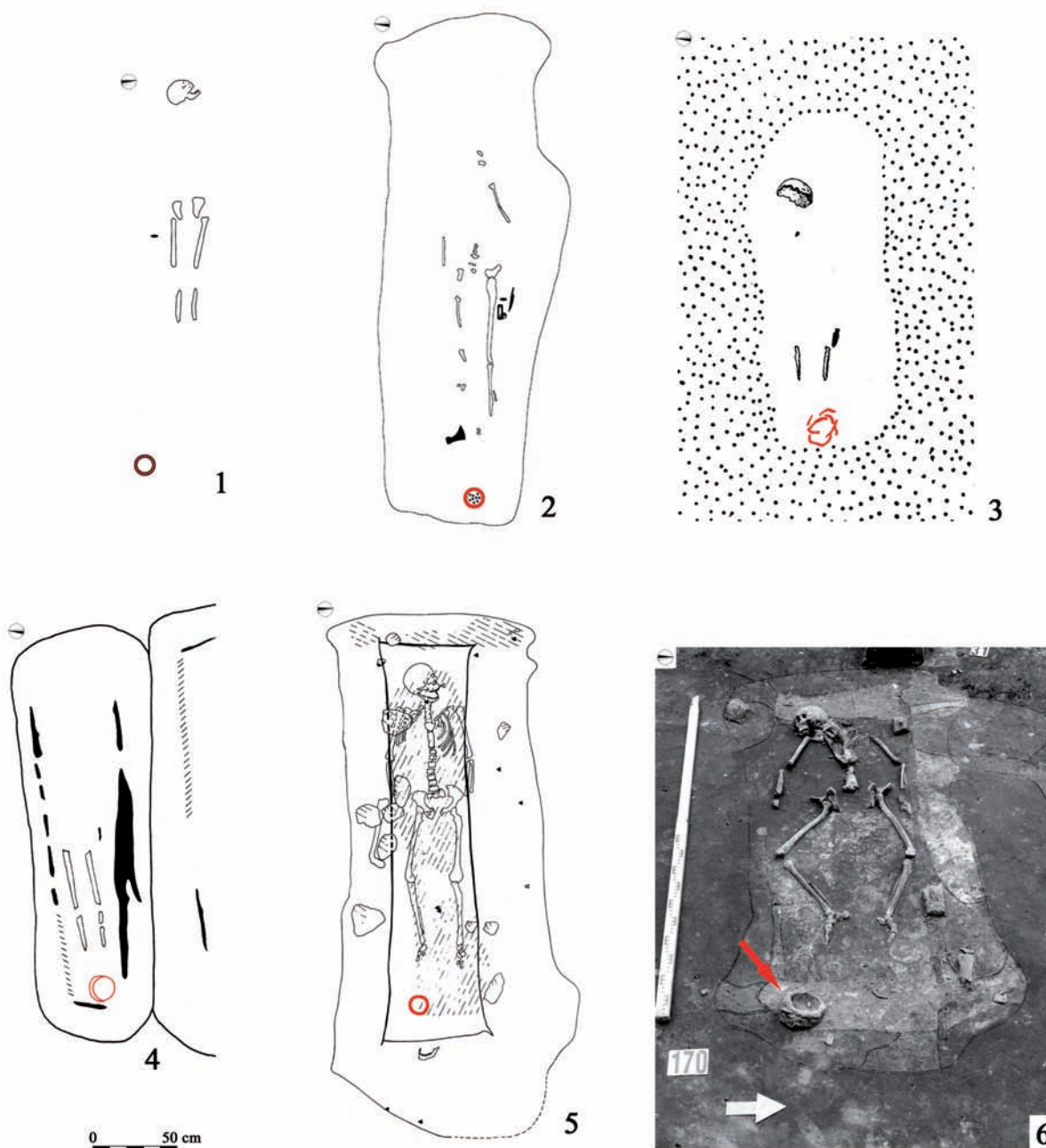
⁶ Szczególnie odnosi się to do grobów nr 1 i 5 (Sawicki 2008, 151, 153, ryc. 3, 7, 25-26).

Ryc. 2. Groby płaskie (z lub bez wewnętrznych konstrukcji drewnianych) zawierające wiadra obite blachą (kolor czerwony). 1 – Cedynia, stan. 2a, grób nr 15 (wg Porzeziński 2006, tabl. IV:grób 15); 2 – Czersk, grób nr 609 (wg Bronicka-Rauhut 1998, ryc. 83); 3 – Daniszew, grób nr 15 (wg Sawicki 2008, ryc. 13); 4 – Dębina, grób nr 25 (wg Pokuta, Wojda 1979, tabl. V:25); 5 – Giecz, grób nr 16/16 (materiały archiwalne, rys. M. Miciak); 6 – Komorowo, grób nr 20 (wg Malinowski 2005, ryc. 2:a); 7 – Komorowo, grób nr 21-22 (wg Malinowski 2005, ryc. 3:a); 8 – Kraków-Zakrzówek, grób nr 69 (wg Morawski, Zaitz 1977, tabl. XII:3). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 2. Flat graves (with or without internal wooden structures) containing vessels covered with sheet metal (red colour). 1 – Cedynia, Site 2a, Grave 15 (after Porzeziński 2006, tabl. IV: grave 15); 2 – Czersk, Grave 609 (after Bronicka-Rauhut 1998, fig. 83); 3 – Daniszew, Grave 15 (after Sawicki 2008, fig. 13); 4 – Dębina, Grave 25 (after Pokuta, Wojda 1979, tabl. V:25); 5 – Giecz, Grave 16/16 (archival materials, drawing by M. Miciak); 6 – Komorowo, Grave 20 (after Malinowski 2005, fig. 2:a); 7 – Komorowo, Grave 21-22 (after Malinowski 2005, fig. 3:a); 8 – Kraków-Zakrzówek, Grave 69 (after Morawski, Zaitz 1977, tabl. XII:3).

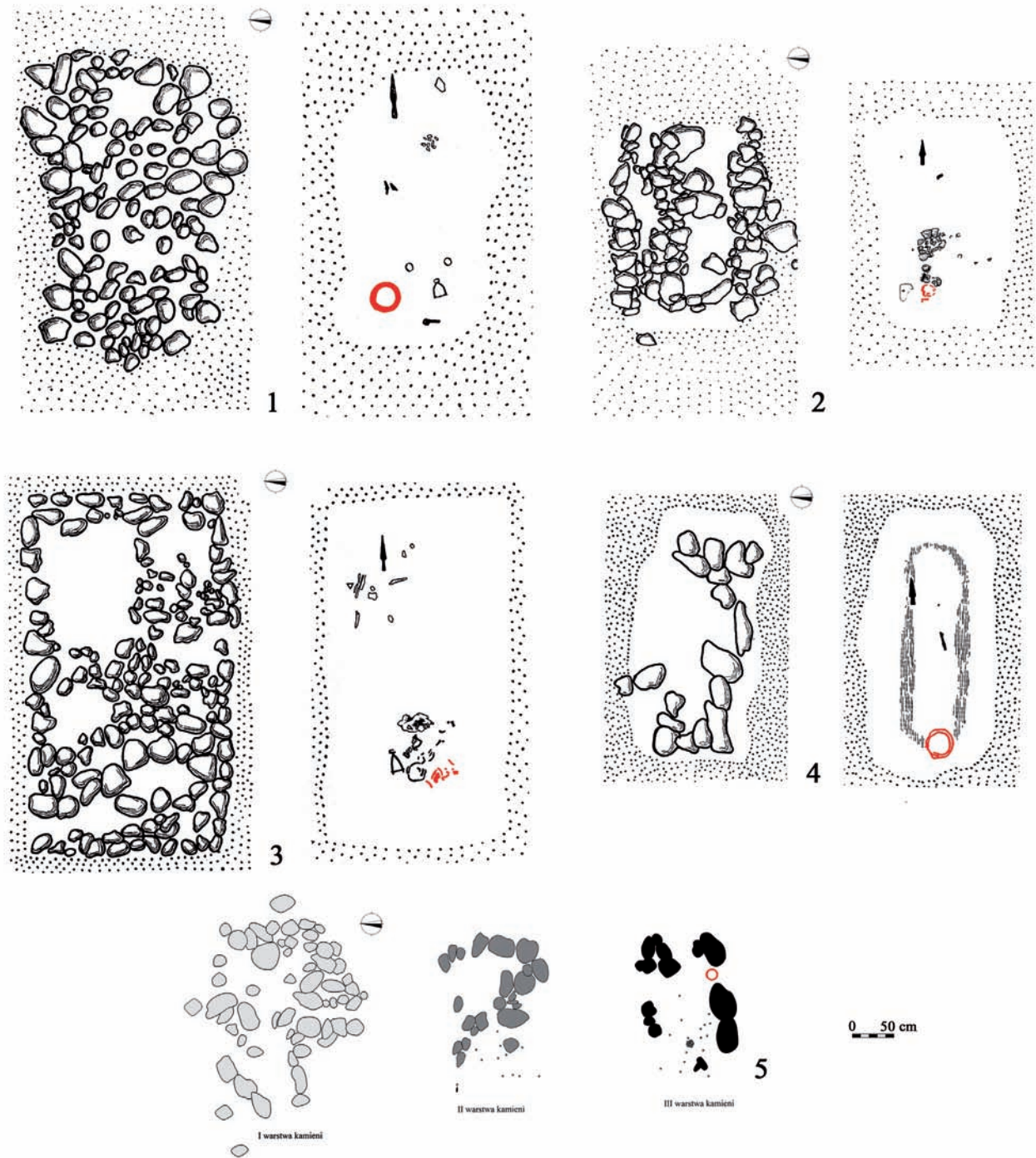
Prepared by T. Kurasiński

Ryc. 3. Groby płaskie (z lub bez wewnętrznych konstrukcji drewnianych) zawierające wiadra obite blachą (kolor czerwony). 1 – Lubień, grób nr 9 (wg Kurasiński, Skóra 2012, tabl. VII); 2 – Lubień, grób nr 59 (wg Kurasiński, Skóra 2012, tabl. XLII); 3 – Lutomiersk, grób nr 91/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. XX:d); 4 – Płock-Podolszyce, grób nr 8 (wg Kordala 1992, tabl. II:8); 5 – Poznań-Śródka, grób nr 144 (wg Pawlak, Pawlak 2001, ryc. 26:A, rys. E. Pawlak); 6 – Poznań-Śródka, grób nr 170 (wg Pawlak, Wesołowska 2014, ryc. 8). Oprac. T. Kurasiński

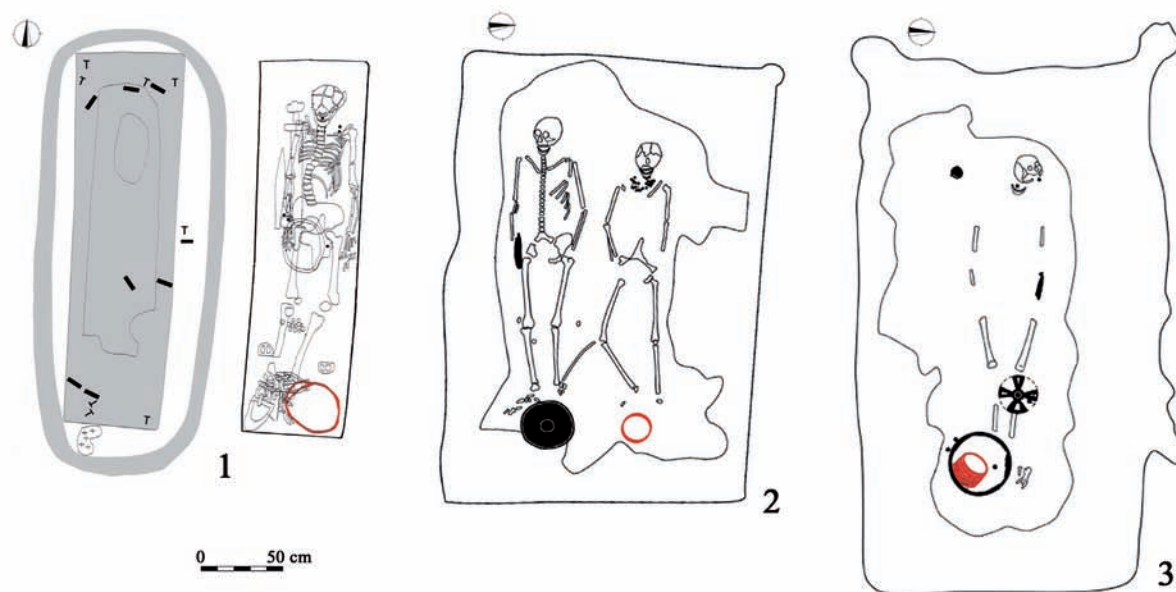
Fig. 3. Flat graves (with or without internal wooden structures) containing vessels covered with sheet metal (red colour). 1 – Lubień, Grave 9 (after Kurasiński, Skóra 2012, tabl. VII); 2 – Lubień, Grave 59 (after Kurasiński, Skóra 2012, tabl. XLII); 3 – Lutomiersk, Grave 91/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. XX:d); 4 – Płock-Podolszyce, Grave 8 (after Kordala 1992, tabl. II:8); 5 – Poznań-Śródka, Grave 144 (after Pawlak, Pawlak 2001, fig. 26:A, drawing by E. Pawlak); 6 – Poznań-Śródka, Grave 170 (after Pawlak, Wesołowska 2014, fig. 8).

Prepared by T. Kurasiński

Ryc. 4. Groby o konstrukcji kamiennej zawierające wiadra obite blachą (kolor czerwony).
 1 – Lutomiersk, grób nr 3/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. I:b, XXVII:a); 2 – Lutomiersk, grób nr 9/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. II:d, XXVIII:c); 3 – Lutomiersk, grób nr 10/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. III:a, XXIX:a); 4 – Lutomiersk, grób nr 89/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. XX:c, XXXI:b); 5 – Lutomiersk, grób nr 108/50 (wg Grygiel 2014, ryc. 9). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 4. Graves with a stone structure containing buckets covered with sheet metal (red colour).
 1 – Lutomiersk, Grave 3/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. I:b, XXVII:a); 2 – Lutomiersk, Grave 9/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. II:d, XXVIII:c); 3 – Lutomiersk, Grave 10/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. III:a, XXIX:a); 4 – Lutomiersk, Grave 89/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. XX:c, XXXI:b); 5 – Lutomiersk Grave 108/50 (after Grygiel 2014, fig. 9). Prepared by T. Kurasiński

Ryc. 5. Groby komorowe zawierające wiadra obite blachą (kolor czerwony). 1 – Ciepłe, grób nr 43/2009 (wg Wadył [red.] 2019, tabl. 42); 2 – Kałdus, grób nr 13B (wg Błaszczyk 2017, ryc. 28); 3 – Kałdus, grób nr 60 (wg Błaszczyk 2017, ryc. 32). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 5. Chamber graves containing buckets covered with sheet metal (red colour). 1 – Ciepłe, Grave 43/2009 (after Wadył [ed.] 2019, tabl. 42); 2 – Kałdus, Grave 13B (after Błaszczyk 2017, fig. 28); 3 – Kałdus, Grave 60 (after Błaszczyk 2017, fig. 32). Prepared by T. Kurasiński

z żelaza, która mogła stanowić zamknięcie skrzyni, choć – co ciekawe – nie stwierdzono skobli czy też innych elementów spinających (Pawlak, Pawlak 2015, 74-75). W innym grobie z tego cmentarzyska (nr 144) z sosnowych dranic utworzono obstawę, którą nakryto wiekiem⁷. Od strony głowy zachowała się poprzeczna drewniana podkładka, a poszczególne elementy konstrukcji nosiły ślady nadpalenia (ryc. 3:5)⁸. Również w grobie nr 28A w Końskich należy domyślać się istnienia jakiejś struktury drewnianej, przypuszczalnie trumny. Jak bowiem zauważono, „na szkieletcie, z wyjątkiem głowy, widoczne były ślady drzewa” (Gąsowski 1950, 113).

Wśród obiektów zawierających naczynie klepkowe z blaszonym obiciem najbardziej wyróżniają

się tzw. groby komorowe – bardziej złożone, monumentalne założenia grobowe w formie podziemnych komór obudowanych deskami bądź belkami, przypuszczalnie z zadaszeniem⁹. Odkryto je w Ciepłym, Kałdusie, Pniu i Sowinkach (ryc. 5-6). W niektórych komorach zmarli pochowani zostali dodatkowo w trumnach (Ciepłe, Kałdus, grób nr 13B; Pień, grób nr 15/05; Sowinki) lub na marach (Kałdus, grób nr 60).

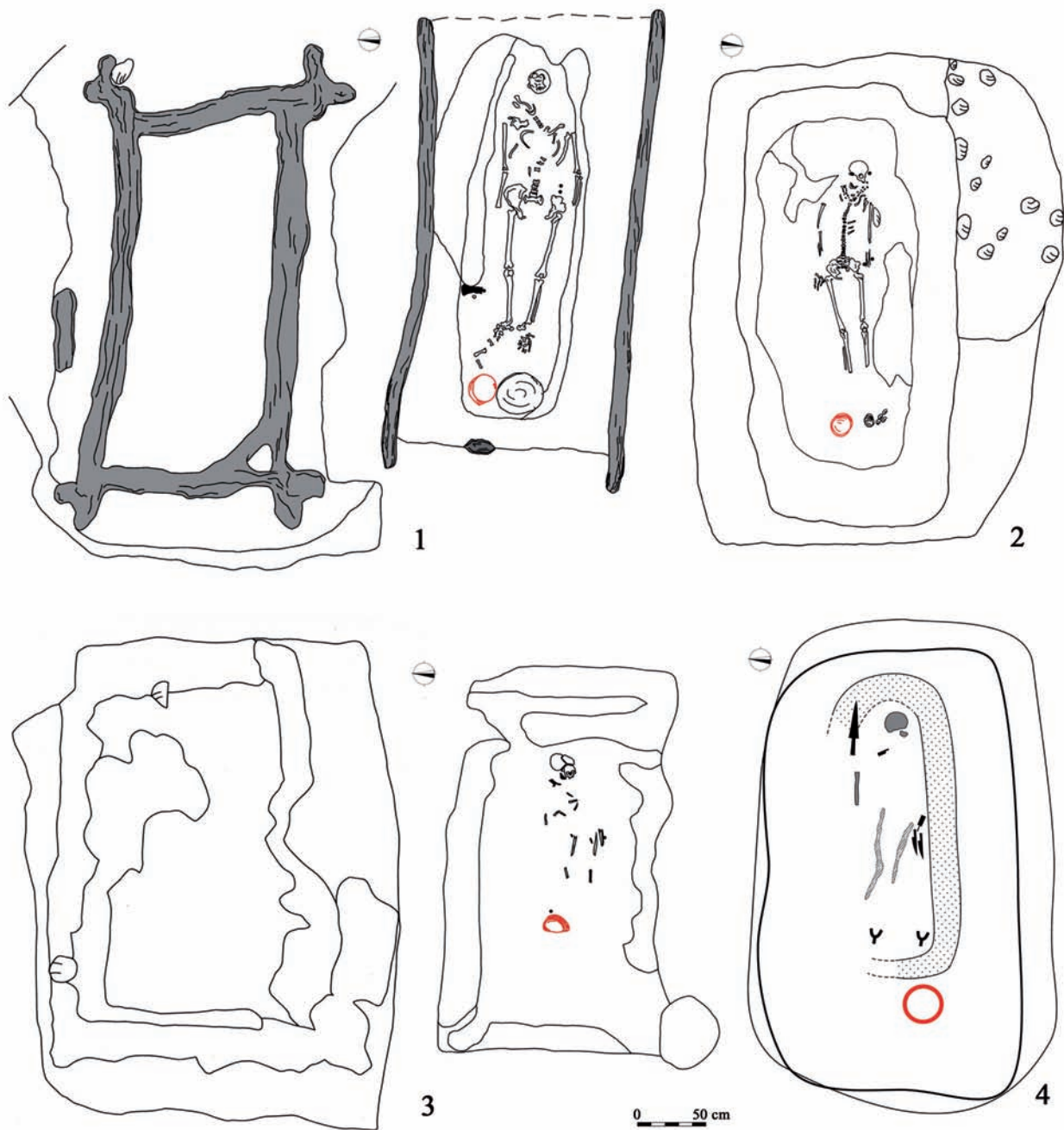
Charakterystyka pochówków

Należy przede wszystkim podkreślić, iż rozpatrywane naczynia w większości znalezione zostały w pochówkach szkieletowych. Znane są także groby, w których szczątki poddane zostały kremacji. W takim obrzędku pochowano zmarłych w trzech obstawowych i podbrukowych grobach z Lutomska (nr 3/49, 9/49 i 108/50; ryc. 4:1-2, 5). W jednym

⁷ W grobie tym natrafiono na gwoździe żelazne, ale w tym wypadku trzeba wykluczyć użycie ich do montażu obstawy, gdyż na cmentarzysku śródeckim (z wyjątkiem grobu nr 170) dranie spajano jedynie za pomocą drewnianych kołków oraz zamków ciesielskich (Pawlak, Wesołowska 2014, 116; Pawlak, Pawlak 2015, 57).

⁸ W zasypisku jamy grobowej, nad drewnianą konstrukcją, zarejestrowanych zostało kilka kamieni.

⁹ Na temat tego rodzaju obiektów odnotowanych na terenie ziem polskich zob. zwłaszcza Janowski 2015; Błaszczyk 2017.

Ryc. 6. Groby komorowe zawierające wiadra obite blachą (kolor czerwony). 1 – Pień, grób nr 15/05 (wg Poliński [red.] 2020, tabl. 5); 2 – Pień, grób nr 32/06 (wg Poliński [red.] 2020, tabl. 11); 3 – Pień, grób nr 37/06 (wg Poliński [red.] 2020, tabl. 14); 4 – Sowinki, grób nr 151 (wg Krzyszowski 2014, ryc. 4:3). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 6. Chamber graves containing buckets covered with sheet metal (red colour). 1 – Pień, Grave 15/05 (after Poliński [ed.] 2020, tabl. 5); 2 – Pień, Grave 32/06 (after Poliński [ed.] 2020, tabl. 11); 3 – Pień, Grave 37/06 (after Poliński [ed.] 2020, tabl. 14); 4 – Sowinki, Grave 151 (after Krzyszowski 2014, fig. 4:3). Prepared by T. Kurasiński

z grobów (nr 89/49) na tym samym cmentarzysku nie stwierdzono kości ludzkich, przypuszczalnie więc mógł być to cenotaf (ryc. 4:4).

Dysponujemy mniej lub bardziej kompletnymi danymi na temat antropologicznej oceny dziewięć-

nastu pochówków¹⁰. Znana jest pięć piętnastu osobników, wśród których są zarówno mężczyźni (10),

¹⁰ Danymi dokumentującymi ocenę antropologiczną szczątków ludzkich należy szukać w pracach wymienionych w tab. 1.

jak i kobiety (5). Z omawianymi naczyniami chowani byli zmarli w różnym wieku. Najstarszym okazał się mężczyzna z przedziału *senilis* (55-60 lat), którego szczątki odkryto w Czersku. Dojrzałego wieku (*maturus*) dożyły osoby pochowane w Glinnie (płeć nieokreślona), Końskich (mężczyzna) i Pniu (nr 15/05 – mężczyzna i 32/06 – kobieta). Przedział wiekowy *adultus/maturus* reprezentuje dwóch mężczyzn (Giecz; Kałdus, grób nr 60) i jedna kobieta (Poznań-Śródka, grób nr 170). Najliczniejszą grupę stanowią osoby określone jako *adultus*: Ciepłe, grób nr 43/2009; Daniszew; Kałdus, grób nr 13B; Komorowo, obydwie groby; Kraków-Zakrzówek; Lubień, grób nr 9; Poznań-Śródka, grób nr 144. Są to zarówno kobiety (2), jak i mężczyźni (4). W jednym przypadku płci nie udało się ustalić. W grobie z Sowinek pochowano osobnika młodocianego (*juvenis*), a w grobie nr 37/06 z Pnia – około 5-letnie dziecko. Ogólnie jako osoba dorosła określony został zmarły z cmentarzyska w Płocku-Podolszycach.

Wiadra z blaszanym obiciem najczęściej notowane były w pochówkach pojedynczych, ale odkryto także jamy grobowe zawierające szczątki należące do dwóch osób. W grobie komorowym z Kałdusa, oprócz kobiety pochowanej z wiadrem (nr 13B), równolegle do niej złożono ciało mężczyzny (nr 13A). Zmarli spoczęli w osobnych trumnach kładowych (ryc. 5:2). Przypuszczalnie do pochówku doszło równocześnie (Bojarski 2020, 312), choć nie można całkowicie wykluczyć umieszczenia ciał w pewnym odstępie czasowym. W każdym razie pomiędzy zmarłymi nie stwierdzono pokrewieństwa (Płoszaj *et al.* 2020, 47). Bez wątpliwości z różnoczasowym wariantem mamy do czynienia w Komorowie. W grobie nr 21-22 również natrafiono na szczątki kobiety i mężczyzny, przy czym kości tego ostatniego (przypuszczalnie wraz z wiadrem) zostały zsunięte w okolice stóp później pochowanego osobnika (ryc. 2:7) (Malinowski 1975, 218; 2005, 474, ryc. 3; Malinowski *et al.* 1994, 22, 24, ryc. 14).

Położenie wiader w grobie

Najczęściej trzymano się reguły stawiania wiader, jak zresztą także innych naczyń, w okolicach stóp zmarłego (Kurasiński 2015b, 142, 183), dotyczy to także rozpatrywanych okazów. Umieszczało je zazwyczaj na przedłużeniu kończyn dolnych (zob. tab. 1), niekiedy, jak w Lubieniu (grób nr 9),

w dość znacznym od nich oddaleniu (ryc. 3:1)¹¹. Od tego podstawowego wariantu nieco odbiegało położenie naczyń w grobie nr 15 z Cedyni, stan. 2a, które usytuowano z prawej strony zmarłego, na wysokości stopy (ryc. 2:1). Z zupełnie innym umiejscowieniem wiadra spotykamy się w Gieczu – znajdowało się ono tam w okolicy czaszki (ryc. 2:5).

Z nie do końca czytelną lokalizacją wiadra spotykamy się w grobie nr 21-22 w Komorowie. Jak wspomniano, kości mężczyzny zsunięto w koniec jamy grobowej podczas dokonywania po dłuższym czasie chowania kobiety (ryc. 2:7). Wolno przypuszczać, że zabiegu tego dokonano wraz ze znajdującymi się w grobie ostrogami i wiadrem, w efekcie czego powstało skupisko szczątków i elementów „pierwotnego” wyposażenia grobowego. Należy się jednak liczyć również z ewentualnością, że naczynie zostało ustawione z myślą o kolejnym pochówku, na co z kolei mogłoby wskazywać ułożenie wiadra poniżej stóp zmarłej kobiety.

W przypadku użycia trumien naczynia na ogół wkładane były do ich wnętrza. Można to zaobserwować w Ciepłym, Czersku, Kałdusie (grób nr 13B), Płocku-Podolszycach, Pniu (grób nr 15/05), Poznaniu-Śródce (obydwie groby¹²) (ryc. 2:2, 3:4, 5:1-2, 6:1). Nie można tego potwierdzić w grobie nr 89/49 z Lutomierska (bez kości ludzkich), w którym ślady zarysu konstrukcji drewnianej w stosunku do położenia naczyń pozwalają raczej sądzić o jego ułożeniu na wieku trumny (ryc. 4:4). Niekiedy omawiane wiadra odkrywano poza obrysem trumny, jak to miało miejsce w Cedyni, stan. 2a (ryc. 2:1) i Sowinkach (ryc. 6:4).

W uzupełnieniu warto dodać, że naczynia z Lutomierska znalezione w grobach z pochówkami ciałopalnymi (Lutomiersk), znajdowały się w zachodniej bądź wschodniej partii jamy grobowej (ryc. 4:1-2, 5).

Inne obserwacje

Na metalowych częściach kilku naczyń stwierdzono obecność tekstylnych pozostałości o różnym

¹¹ Należy zwrócić uwagę na grób nr 60 w Kałdusie, w którym wiadro włożono do misy z brązu (ryc. 5:3).

¹² W grobie nr 170 próchniczne pozostałości po drewnianej konstrukcji mogą wskazywać nawet na to, że pojemnik ustawiono „za specjalną przegrodą wykonaną w obrębie skrzyni” (Pawlak, Pawlak 2015, 77).

pochodzeniu. W grobie nr 15 z Cedyni na kabłąku i górnej obręczy zaobserwowano kilka niewielkich fragmentów tkaniny wełnianej (Porzeziński 2006, 29, 174, 178). Resztki tekstylne znajdowały się na metalowym elemencie jednego z wiader z Pnia (grób nr 15/05). Niestety, nie udało się określić rodzaju włókna. Możliwy do uchwycenia był jedynie sposób utkania w splocie płóciennym 1/1 (Grupa 2020, 369). Niezidentyfikowane szczątki tekstylne znaleziono również na całym obwodzie taśmy blaszanej i aplikacjach wiadra z Krakowa-Zakrzówka (Morawski, Zaitz 1970, 91, 141, ryc. 13). Podobnie w Sowinkach na jednej z obręczy (Krzyszowski 2014, 156) i w Cedyni, stan. 2 na półksiężycowatych blaszkach (Malinowska-Łazarczyk 1985, 92)¹³. Również w Glinnie na jednej z blaszanych aplikacji natrafiono na słabo zachowane pozostałości tkaniny, którą tym razem określono jako lniana (Antosik, Kurasiński 2, 4 [tab. 1, poz. 5], ryc. 3:B, 4:B). Zmineralizowane resztki tekstylne pochodzenia roślinnego odkryte zostały także na krawędzi i pałąku wiadra z grobu nr 60 w Kałdusie (Grupa 2004, 101; 2007b, 275).

CECHY KONSTRUKCYJNE, MORFOLOGICZNE I METRYCZNE WIADER OBITYCH BLACHĄ

Metalowe okucia (obicia)

Najistotniejsze z punktu widzenia niniejszych rozważań są metalowe okucia pokrywające drewniany korpus naczyń. Stopień destrukcji jest niekiedy daleko posunięty i w niektórych przypadkach o obiciu wiadra metalem można mniemać jedynie w oparciu o zachowane niewielkie fragmenty blachy (ryc. 7-11).

Do zdobienia naczyń stosowano blachę żelazną, wyjątkowo – jak w przypadku pojemnika z Sowinek – platerowaną srebrem (Krzyszowski 2014, 149, 156)¹⁴. Nikłe ślady zielonej patyny widoczne na okuciach wiadra z Poznania-Śródki (grób nr 144) sugerować mogą częściowe zastosowanie okładziny z brązu

(Pawlak, Pawlak 2001, 17, 44). Również w odniesieniu do naczynia z Koziczyna istnieje przypuszczenie użycia miedzi, aczkolwiek trudno to potwierdzić, gdyż zabytek się nie zachował (Rauhut 1971, 571)¹⁵. Jedynie w odniesieniu do jednego z naczyń z Pnia (grób nr 37/06) mamy pewność, że blaszane pokrycie wykonano ze stopu miedzi (Kołyško 2020, 388)¹⁶.

Okucia wykazują dwojaki charakter. Najczęściej miały one postać metalowych taśm, pokrywających zewnętrzną powierzchnię drewnianego korpusu naczynia. Pasma blachy biegiły dookoła pod obręczami, a w celu lepszego połączenia przytwierdzano je do klepek gwoździami lub nitami. Znaczna część naczyń okuta była blachą w całości. Takie pojemniki odnotowano w Bodzanowie, Czersku, Daniszewie, Dębnie, Kałdusie (grób nr 60), Komorowie (grób nr 21-22)¹⁷, Lutomiersku (groby nr 3/49, 9/49, 10/49, 96/50), Pniu (groby nr 15/05 i 32/06) i Płocku-Podolszycach (ryc. 7:1-5, 7, 9, 8:1-3, 7, 9:1, 14). Nieco mniej mamy wiader charakteryzujących się częściowym pokryciem, obejmującym ich górne partie – najczęściej między pierwszą a drugą obręczą (Giecz; Glinno; Kraków-Zakrzówek; Lutomiersk, grób nr 91/49; Poznań-Śródka, obydwie groby; Sowinki), rzadziej sięgając trzeciej obręczy (Lubień, grób nr 9; Kałdus, grób nr 13B) (ryc. 7:6, 10, 8:6, 9:15, 10:4-7, 11:2-8).

Od powyższego schematu odbiega naczynie z grobu nr 37/06 w Pniu, w którym metalowe taśmy zdobiły przywylotową i przydenną strefę korpusu naczynia. Ze względu na niewielką szerokość (3 cm), nie wypełniały one całej powierzchni pomiędzy obręczami (ryc. 9:9-13).

Według podawanych informacji blacha u niektórych wiader opisywanej grupy pokrywała również ich wnętrze, aczkolwiek z ograniczeniem do górnej krawędzi. Dotyczy to przede wszystkim naczynia z Czer-

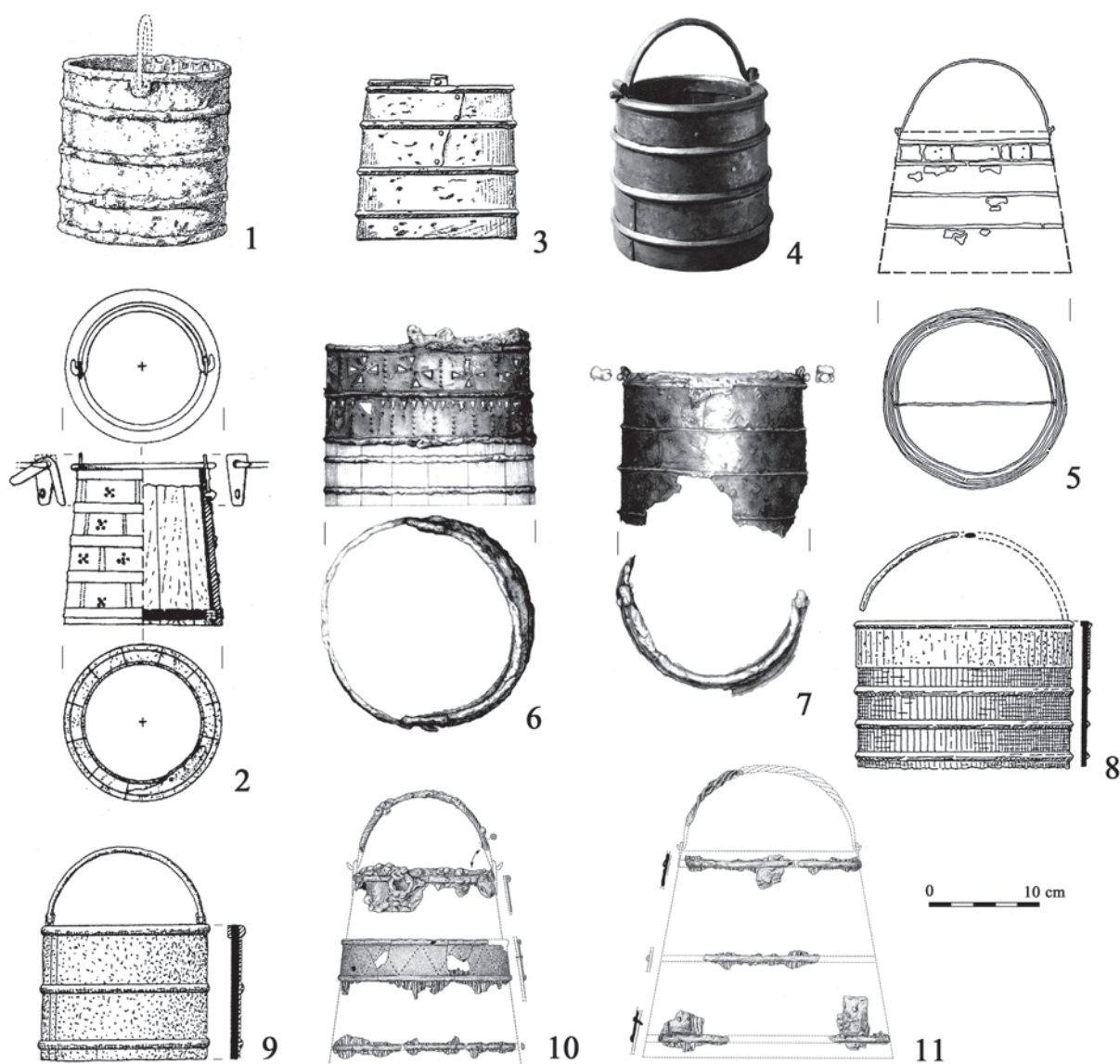
¹⁵ Jako brązowe opisywane jest niekiedy okucie naczynia z Dębiny (Kufel-Dzierżowska 1975, 379), choć zgodnie z monograficznym opracowaniem cmentarzyska bardziej prawdopodobne jest, że wykonano je z blachy żelaznej (Pokuta, Wojda 1979, 104).

¹⁶ W innym miejscu zbiorowego opracowania cmentarzyska mowa jest o posrebrzanym brązie (Błaszczyk 2020, 126). Natomiast we wcześniejszej literaturze taśmy określone były jako żelazne posrebrzane (Drozd *et al.* 2009, 354, 359).

¹⁷ Przypuszczalnie również inne wiadro z tego cmentarzyska (grób nr 20) obite zostało na całej powierzchni korpusu. Sugerują to pozostałości blachy zachowane przy trzeciej (licząc od góry) obręczy (ryc. 7:8) (Malinowski *et al.*, 1994, 22).

¹³ W publikacji podano, że resztki tkaniny znajdowały się po „po wewnętrznej stronie” aplikacji, co raczej należy uznać za błąd literowy.

¹⁴ Należy wszakże podkreślić, że analizie spektralno-chemicznej poddane zostało obicie tylko jednego wiadra – z grobu nr 9 w Lubieniu (Kurasiński 2012, 293, 301 [tab. 1]).

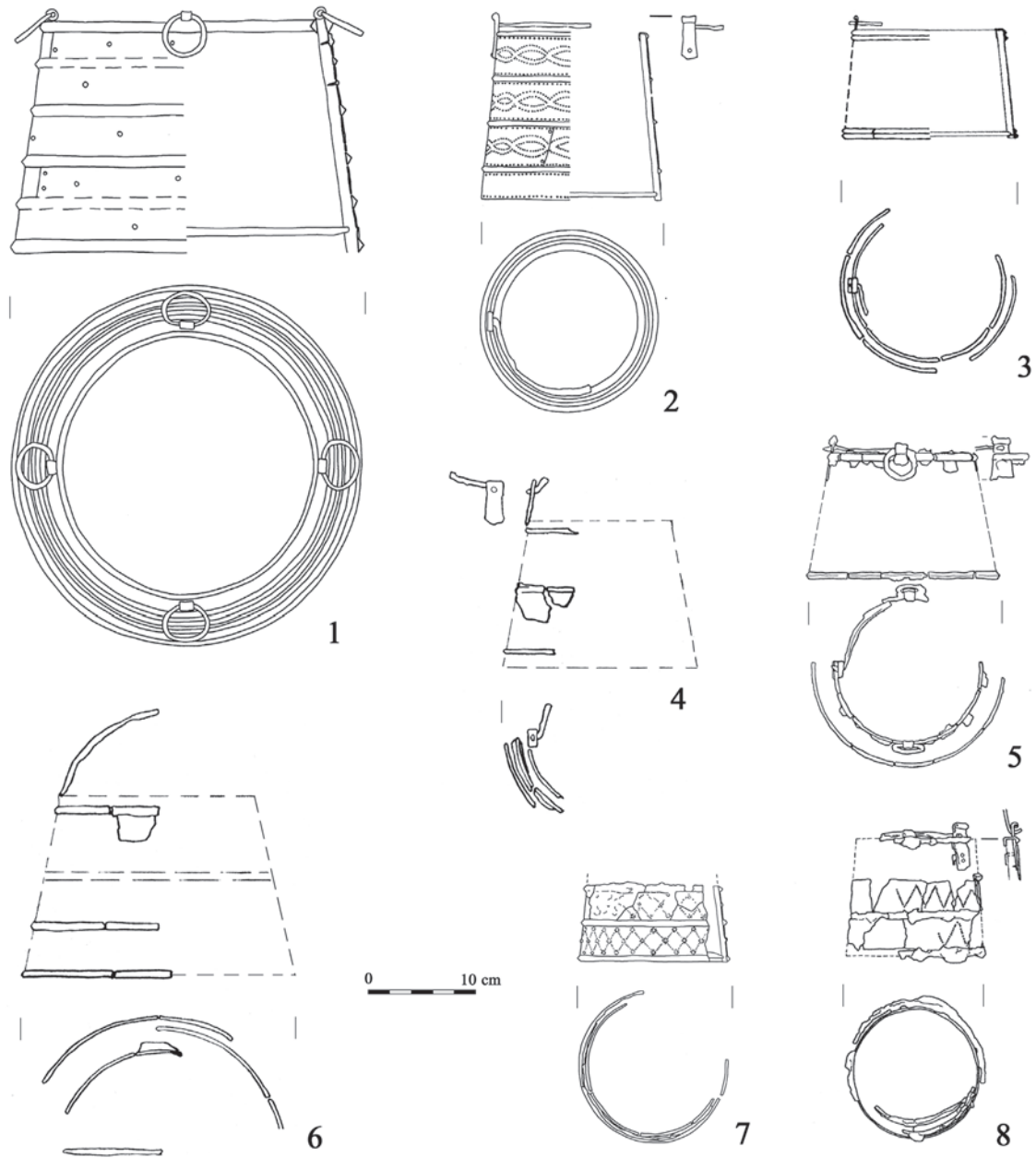

Ryc. 7. Wiadra obite taśmowatymi okuciami z terenu ziem polskich. 1 – Bodzanowo, grób nr 4 (wg Zielonka 1958, ryc. 79); 2 – Czersk, grób nr 609 (wg Bronicka-Rauhut 1998, ryc. 83:5); 3-4 – Daniszew, grób nr 15 (wg Sawicki 2008, ryc. 13:1, 29); 5 – Dębina, grób nr 25 (wg Pokuta, Wojda 1979, tabl. XV:2); 6 – Kałdus, grób nr 13B (wg Chudziak [red.] 2010, tabl. 4:k); 7 – Kałdus, grób nr 60 (wg Chudziak [red.] 2010, tabl. 13:f); 8 – Komorowo, grób nr 20 (wg Malinowski 2005, ryc. 2:c); 9 – Komorowo, grób nr 21-22 (wg Malinowski 2005, ryc. 3:d); 10 – Lubień, grób nr 9 (wg Kurasiński, Skóra 2012, tabl. VII:2); 11 – Lubień, grób nr 59 (wg Kurasiński, Skóra 2012, tabl. XLIII:6). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 7. Buckets covered with strip fittings from the Polish lands. 1 – Bodzanowo, Grave 4 (after Zielonka 1958, fig. 79); 2 – Czersk, Grave 609 (after Bronicka-Rauhut 1998, fig. 83:5); 3-4 – Daniszew, Grave 15 (after Sawicki 2008, fig. 13:1, 29); 5 – Dębina, Grave 25 (after Pokuta, Wojda 1979, tabl. XV:2); 6 – Kałdus, Grave 13B (after Chudziak [ed.] 2010, tabl. 4:k); 7 – Kałdus, Grave 60 (after Chudziak [ed.] 2010, tabl. 13:f); 8 – Komorowo, Grave 20 (after Malinowski 2005, fig. 2:c); 9 – Komorowo, Grave 21-22 (after Malinowski 2005, fig. 3:d); 10 – Lubień, Grave 9 (after Kurasiński, Skóra 2012, tabl. VII:2); 11 – Lubień, Grave 59 (after Kurasiński, Skóra 2012, tabl. XLIII:6). Prepared by T. Kurasiński

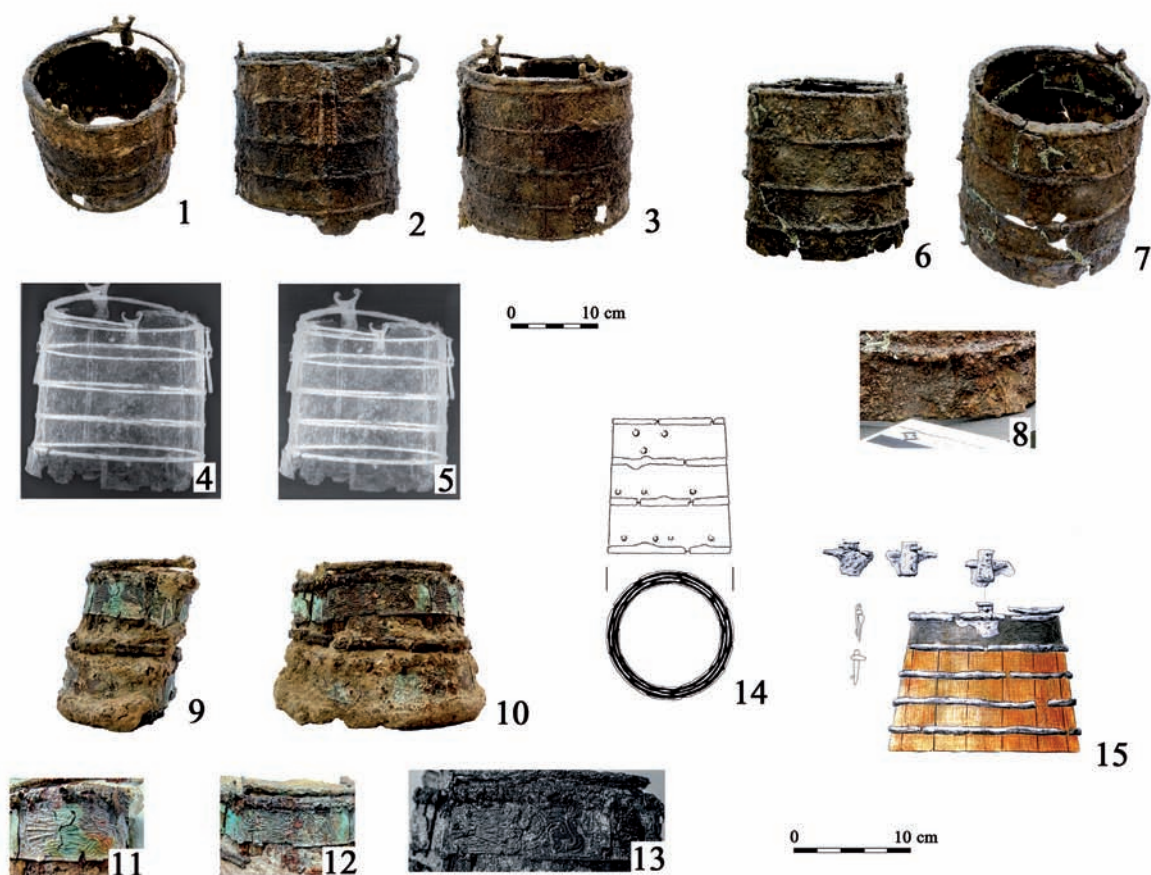
ska, w którym blacha została zawinięta do środka (ryc. 7:2) (Rauhutowa 1972, 154; Bronicka-Rauhut 1998, 97). Podobnego obicia wolno spodziewać się także w przypadku wiader z Komorowa, przy czym rów-

nie prawdopodobne mogło być zastosowanie w tym miejscu dodatkowej obręczy wewnętrznej (ryc. 7:8-9) (Malinowski *et al.* 1994, 22, 24; Malinowski 1977, 218; 2005, 473-474).

Ryc. 8. Wiadra obite taśmowatymi okuciami z terenu ziem polskich. 1 – Lutomiersk, grób nr 3/49 (wg Grygiel 2014, ryc. 12:4-4a); 2 – Lutomiersk, grób nr 9/49 (wg Grygiel 2014, ryc. 19:2-2a); 3 – Lutomiersk, grób nr 10/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXIV:a); 4 – Lutomiersk, grób nr 27/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXIV:b); 5 – Lutomiersk, grób nr 89/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXV:a); 6 – Lutomiersk, grób nr 91/49 (wg Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXV:b); 7 – Lutomiersk, grób nr 96/50 (wg Grygiel 2014, ryc. 36:7-7a); 8 – Lutomiersk, grób nr 108/50 (wg Grygiel 2014, ryc. 29:2-2a). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 8. Buckets covered with strip fittings from the Polish lands. 1 – Lutomiersk, Grave 3/49 (after Grygiel 2014, figs. 12:4-4a); 2 – Lutomiersk, Grave 9/49 (after Grygiel 2014, figs. 19:2-2a); 3 – Lutomiersk, Grave 10/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXIV:a); 4 – Lutomiersk, Grave 27/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXIV:b); 5 – Lutomiersk, Grave 89/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXV:a); 6 – Lutomiersk, Grave 91/49 (after Nadolski *et al.* 1959, tabl. LXXV:b); 7 – Lutomiersk, Grave 96/50 (after Grygiel 2014, figs. 36:7-7a); 8 – Lutomiersk, Grave 108/50 (after Grygiel 2014, figs. 29:2-2a). Prepared by T. Kurasiński

Ryc. 9. Wiadra obite taśmowatymi okuciami z terenu ziem polskich. 1-5 – Pień, grób nr 15/05 (wg Błaszczyk 2020, ryc. 35:a-c; Poliński [red.] 2020, tabl. 6:a); 6-8 – Pień, grób nr 32/06 (wg Błaszczyk 2020, ryc. 36:a-b); 9-13 – Pień, grób nr 37/06 (wg Błaszczyk 2020, ryc. 38:a-d); 14 – Płock-Podolszyce, grób nr 8 (wg Kordala 1998, tabl. XII:2); 15 – Poznań-Śródka, grób nr 170 (wg materiały archiwalne, rys. E. Pawlak). Ryc. 8, 11-13 nieskalowane.

Oprac. T. Kurasiński

Fig. 9. Buckets covered with strip fittings from the Polish lands. 1-5 – Pień, Grave 15/05 (after Błaszczyk 2020, figs. 35:a-c; Poliński [ed.] 2020, tabl. 6:a); 6-8 – Pień, Grave 32/06 (after Błaszczyk 2020, figs. 36:a-b); 9-13 – Pień, Grave 37/06 (after Błaszczyk 2020, figs. 38:a-d); 14 – Płock-Podolszyce, Grave 8 (after Kordala 1998, tabl. XII:2); 15 – Poznań-Śródka, Grave 170 (after archival materials, drawing by E. Pawlak).

Figs. 8, 11-13 unscaled. Prepared by T. Kurasiński

Szczątkowy stan zachowania przekłada się na trudności w odtworzeniu charakteru blaszanego obicia wiader z Lubienia (grób nr 59) i Lutomińska (groby nr 27/49 i 108/50). W przypadku egzemplarza lubieńskiego fragmenty metalu (z gwoździami) znajdowały się jedynie w strefie przydennej (ryc. 7:11). Z kolei w naczyniach z Lutomińska pozostałości blaszanego pokrycia zachowały się nieco wyżej (ryc. 8:4, 8). Może to sugerować, że tylko dolne partie drewnianego korpusu zostały pokryte metalem, aczkolwiek nie mamy absolutnej pewności. Jak dotąd nie jest nam bowiem znane dobrze udokumentowane odkrycie na-

czynia, które cechowałoby się porównywalnym sposobem obicia.

Nie wiadomo też, jak daleko sięgało pokrycie blachą lutomińskiego naczynia z grobu nr 89/49. Wiadro to miało tylko dwie obręcze – u wylotu oraz przy dnie, a nikłe pozostałości blaszanego okucia zachowały się wyłącznie pod górnym opięciem (ryc. 8:5).

Innym rodzajem okucia omawianych naczyń są blaszkowate aplikacje o zarysie półksiężycowatym, rozmieszczone wokół korpusu w układzie girlandowym. Do klepek przybijano je gwoździami. Wykonywano je z żelaza, rzadziej z brązu, jak to stwierdzono

w przypadku wiadra z Cedyni, stan. 2 (Malinowska-Łazarczyk 1985, 92). Błaszki te występowały wspólnie z opisanymi wcześniej pasmami blachy. W takich wypadkach taśmy obiegały naczynie w partii przykrawędznej (pomiędzy pierwszą a drugą obręczą), a poniżej umieszczane były półksiężycowate aplikacje. W ten złożony sposób okute były naczynia z Giecza, Glinna, Krakowa-Zakrzówka, Poznania-Śródki (grób nr 144) i Sowinek (ryc. 10:4-7, 11:2-8).

Można ponadto wskazać na naczynia z Cedyni, stan. 2a, Ciepłego i Końskich, w których omawiane aplikacje stanowiły samodzielny element dekoracyjny. Obiegały one górną część naczynia, poniżej pierwszej bądź drugiej (licząc od góry) obręczy (ryc. 10:2-3, 11:1).

Okucia już same w sobie stanowiły element dekoracyjny naczyń, a na efekt wizualny dodatkowo wpływała pokrywająca je ornamentyka. Na blaszanych taśmach dostrzec można puncowane drobne guzki, tworzące zygzakowate, skośne lub faliste linie (pojedyncze lub podwójne). Widzimy to na wiadrach z Giecza, Lubienia (grób nr 9), Lutomińska (groby nr 9/49, 96/49 i 108/50) i – zapewne – Poznania-Śródki (grób nr 144) (ryc. 7:10, 8:2, 7-8, 10:4)¹⁸.

Stosowano też nieco bardziej złożone zdobnictwo. Puncowane pasma guzków układające się w kręgi i zygzaki pokrywały blachę naczynia z grobu nr 60 z Kałdusa (ryc. 7:7) (Chudziak 2001, 80, ryc. 12). Tego rodzaju guzki stwierdzono również w górnej (półkule ułożone rozetkowanie i trójkąty tworzące zygzak) i dolnej (trójkąty) części wiadra z grobu nr 32/06 z Pnia (ryc. 9:8) (Błaszczuk 2020, 126, ryc. 36:b-c). Z kolei w poszczególnych strefach blaszanego obicia wiadra z Czerska tłoczone punkciki uszeregowane były w podwójne pionowe linie, wydzielające prostokątne pola. W każdym z nich znajdowały się skupiska guzków (od 2 do 6), tworzące różnego rodzaju motywy geometryczne, takie jak krzyżyki, rozetki, trójkąty (ryc. 7:2) (Rauhutowa 1972, 154, ryc. 7:b).

Na powyższym tle wyróżniają się wiadra z Kałdusa (grób nr 13B), Pnia (grób nr 37/06) i Sowinek. W pierwszym z nich oprócz tłoczonych guzków różnej wielkości (większe ułożone były w linie pionowe) zastosowano ornament ażurowy. Pod drugą obręczą otwory mają zarys trójkąta równoramiennego i są ustawione w rzędzie, tworząc tzw. ornament „wil-

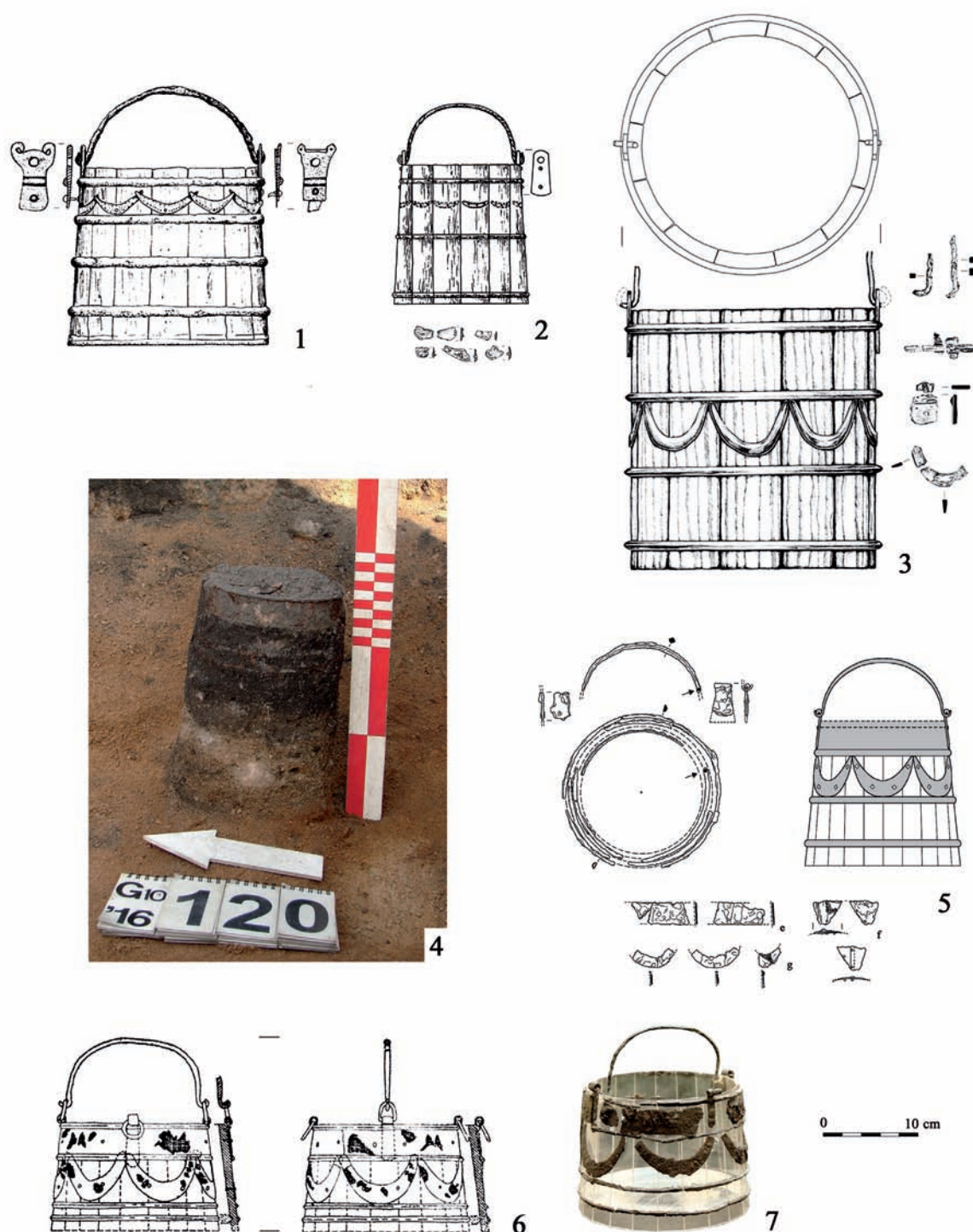
czych zębów”. W górnej części wycięcia zgrupowane zostały w układzie krzyżowym, w polach wyznaczonych przez guzki. Mniejsze punkty obiegały taśmy metalowe i stanowiły obramowanie otworów (ryc. 7:6) (Chudziak 2001, 71-72, ryc. 6; Chudziak *et al.* 2010a, 90, tabl. 4:k). Naczynie z Pnia opięto taśmami ze stopu miedzi, zdobionymi puncowaną ornamentyką. Niestety, z uwagi na zły stan zachowania trudno odtworzyć jej skomplikowany układ w pełnym zakresie. Na bardziej czytelnej górnej taśmie dostrzegalne są motywy liniowe i plecionkowe zakończone obustronnie wolutami-ślimacznicami, które jako całość mogły układać się w schematycznie przedstawioną postać ludzką lub ptaka (ryc. 9:11-13). Niewykluczone, że mamy do czynienia z wyobrazeniami o charakterze mitologicznym, aczkolwiek nie udało się wskazać analogii dla tego naczynia i umieszczonych na nim elementów dekoracyjnych (Błaszczuk 2020, 126, 128, ryc. 38). Postulatem na przyszłość byłoby wszakże podjęcie próby przeprowadzenia pogłębionej analizy zdobnictwa pod kątem stylistycznym i symboliczno-znaczeniowym. Wreszcie na blaszanym (posrebrzanym) okuciu wiadra sowińskiego umieszczono puncowany motyw roślinny (ryc. 11:7-8) (Krzyszowski 2014, 156, ryc. 10:1).

Należy dodać, że również półksiężycowate aplikacje zdobione były drobnymi guzkami, które obiegały ich zarys (Cedynia, Sowinki) (ryc. 10:1-2, 11:5).

Kleпки i dna

Korpus naczyń wykonany został z ułożonych rzędowo i spiętych obręczami klepek, których śladem są nikił resztki zmineralizowanego drewna zaobserwowane na elementach metalowych. Mimo złego stanu zachowania niekiedy możliwe było odtworzenie ich wymiarów. Jak podano, dla wiader odkrytych w Cedyni, w tym także pojemnika z grobu nr 15, szerokość negatywów widocznych na wewnętrznej powierzchni obręczy po klepkach wynosiła 40-46 mm. Ich grubość w górnej partii mieściła się w zakresie ok. 5-7 mm, w dolnej części była zapewne nieco grubsza (do 12 mm), z uwagi na konieczność wykonania zaciosu (wątor) na osadzenie dna (Porzeziński 2006, 173). Negatywy po drewnie w naczyniu z Daniszewa wskazują na szerokość klepek sięgającą ok. 35 mm przy grubości 5-6 mm (Sawicki 2008, 190). Z kolei kleпки wiadra odkrytego w Krakowie-Zakrzówku miały szerokość mieszczącą się w granicach 20-30 mm. Ich grubość, oszacowaną na podstawie długości gwoździ

¹⁸ Zdobienie wykonane techniką puncowania, aczkolwiek słabo czytelne, stwierdzono też w dolnej partii wiadra z grobu nr 15/05 w Pniu (ryc. 9:1-5) (Błaszczuk 2020, 126).

Ryc. 10. Wiadra obite taśmowatymi i/lub półksiężycowatymi okuciami z terenu ziem polskich. 1 – Cedynia, stan. 2, grób nr 1074 (wg Malinowska-Łazarczyk 1985, ryc. 3.VII:1); 2 – Cedynia, stan. 2a, grób nr 15 (wg Porzeziński 2006, tabl. XXXV:e-f, i-j, XXXVI:i, LXXX:b); 3 – Ciepłe, grób nr 43/2009 (wg Wadyl [red.] 2019, tabl. 50); 4 – Giecz, grób nr 16/16 (wg Miciak, Agnew 2021, ryc. 17); 5 – Glinno, grób nr 18 (wg Kurasiński 2015a, ryc. 3); 6-7 – Kraków-Zakrzówek, grób nr 69 (wg Morawski, Zaitz 1977, tabl. XII:4; Zaitz 2006, ryc. 25). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 10. Buckets covered with strip fittings and/or crescent-shaped fittings from the Polish lands. 1 – Cedynia, Site 2, Grave 1074 (after Malinowska-Łazarczyk 1985, fig. 3.VII:1); 2 – Cedynia, Site 2a, Grave 15 (after Porzeziński 2006, tabl. XXXV:e-f, i-j, XXXVI:i, LXXX:b); 3 – Ciepłe, Grave 43/2009 (after Wadyl [ed.] 2019, tabl. 50); 4 – Giecz, Grave 16/16 (after Miciak, Agnew 2021, fig. 17); 5 – Glinno, Grave 18 (after Kurasiński 2015a, fig. 3); 6-7 – Kraków-Zakrzówek, Grave 69 (after Morawski, Zaitz 1977, tabl. XII:4; Zaitz 2006, fig. 25). Prepared by T. Kurasiński

wbitych w drewno, oceniono na ok. 8 mm (Morawski, Zaitz 1977, 91). Zbliżoną szerokość klepek stwierdzono w przypadku pojemnika z Czerska. W górnej części wynosiła ona 25 mm, zaś w dolnej – 30 mm, grubość zaś sięgała około 4-6 mm (Rauhutowa 1972, 154; Bronicka-Rauhut 1998, 97). Najgrubsze okazały się klepki naczynia z Końskich – 13 mm (Gąsowski 1950, 113).

Niewiele można powiedzieć na temat sposobu wykonania den. Wiadomo, że musiały być one montowane i stabilizowane w rowkach (wątorach) wyciętych w dolnych partiach klepek. Nie potrafimy jednak powiedzieć, czy wykonano je z jednego kawałka drewna (jednolite) czy uformowano je z kilku fragmentów spojonych przez kołkowanie (kompozytowe). Jedynie w odniesieniu do zachowanych reliktyw naczynia z Czerska udało się ustalić, że dno tworzyły trzy warstwy drewna spojone żywicą i połączone przy krawędziach żelaznymi nitami rozmieszczonymi w regularnych odstępach co 13-14 mm (Rauhutowa 1972, 152-154; Bronicka-Rauhut 1998, 97).

Jeśli chodzi o rodzaj drewna, to mimo zachowanych w kilku przypadkach jego reliktyw, dysponujemy danymi dendrologicznymi jedynie dla sześciu naczyn¹⁹. Przy wykonaniu klepek pojemnika z Ciepłego posłużono się drewnem dębowym (*Quercus* sp.) (Badura, Skrzyński 2019, 299 [tab. 4.14], 302; Janowski 2019, 272), Glinna i Krakowa-Zakrzówka – cisowym (*Taxus baccata* L.) (Gluz 1977, 201, 202 [tab. 1, poz. 23]; Kurasiński 2015a, 202), a z Lubienia (grób nr 9) – modrzewiowym (*Larix* sp.) (Kurasiński 2012, 292; Michniewicz 2012, 335, 336). Natomiast w przypadku wiader z grobów nr 151 w Sowinkach (Krzyszowski 2014, 139 [tab. 1, poz. 8], 156) i nr 170 w Poznaniu-Śródcie (informacje ustne) analiza paleobotaniczna wykazała obecność włókien charakterystycznych dla drzew iglastych (*Coniferae indet.*), ale bez wskazania na konkretny gatunek.

Obcęże (opięcia)

Omawiane naczynia różniły się pod względem liczby metalowych obcęży spinających klepki (tab. 2), których mogło być od dwóch do sześciu. W przekroju były one płasko-wypukłe lub trójkątne. Najmniej (2) zastosowano ich przy naczyniach z Lutomiarska (grób nr 10/49 i 89/49), tak przynajmniej

sądzić można na podstawie rysunkowej rekonstrukcji (ryc. 8:3, 5). Z tego samego cmentarzyska pochodzi także naczynie (grób nr 3/49) o największej liczbie wiązań – 6 (ryc. 8:1). Przewagę stanowią wiadra z czterema obcężami (16 egz.)²⁰. Przy ośmiu pojemnikach stwierdzono trzy opięcia, a przy czterech – pięć.

Należy również zwrócić uwagę na obecność obcęży wewnętrznych występujących wokół partii przykrawędnej, które zastosowano w trzech naczyniach – z Końskich i przypuszczalnie z Komorowa. Ich funkcja polegała zapewne na dodatkowym wzmocnieniu całej konstrukcji pojemnika i uchronieniu go przed zbyt szybkim zniszczeniem (por. Kaźmierczyk 1957, 124).

Zaczepy (uchwyty)

Integralnym elementem wiader są różnego rodzaju zaczepy wykonane z żelaza²¹, służące do ruchomego zamocowania zakończeń pałaka. Na ogół nadawano im kształt płytki o zarysie trapezowatym lub prostokątnym. Z drewnianym korpusem zespolone były one za pośrednictwem nitów lub gwoździ, których część jeszcze się zachowała. Płytkowe zaczepy niekiedy miały górną krawędź rurkowato zawiniętą, czym cechują się naczynia z Daniszewa, Giecza, Glinna, Kałdusa (grób nr 60), Lutomiarska (groby nr 9/49, 89/49 i 108/50) i Poznania-Śródky (obydwa groby) (ryc. 7:3, 7, 8:2, 5, 8, 9:15, 10:5, 11:3). Zabieg ten chronił przed skaleczeniem ręki przez wystającą blachę (Piskowski 1959, 126), mógł też być wzmocnieniem tej newralgicznej, narażonej na szybkie zużycie, części naczynia. Wyróżniają się także egzemplarze o wolutowato wyciągniętych ku górze zwieńczeniach. W tak szczególny sposób zostały uformowane uchwyty naczyń z Cedyni, stan. 2, Końskich i Pnia (groby nr 15/05 i 32/06) (ryc. 9:1-7, 10:1, 11:1)²².

Jedynie przy wiadrze z Dębiny odnotowano odmienny zaczep – skoblowaty, przyjmujący postać pętli z „oczkiem” do wprowadzenia zakończenia

²⁰ Zaliczono tu także wiadro z Lutomiarska (grób nr 91/49), przy którym jedna z obcejm (druga od góry) najprawdopodobniej się nie zachowała (ryc. 8:6).

²¹ Wyjątkiem jest jeden z uchwytów naczynia z Cedyni, stan. 2 sporządzony z blaszki brązowej (Malinowska-Łazarczyk 1985, 92).

²² Zbliżoną formę przypuszczalnie nadano także zaczepom należącym do pojemnika z grobu nr 13B w Kałdusie, których kształt określony został jako „motyłkowaty” (ryc. 7:6) (Chudziak 2001, 71).

¹⁹ Drewno z wiadra znalezione w Gieczu w chwili oddania artykułu do druku było w trakcie analizy.

Ryc. 11. Wiadra obite taśmowatymi i/lub półksiężycowatymi okuciami z terenu ziem polskich. 1 – Końskie, grób nr 28A (wg Gąssowski 1950, ryc. 20); 2-3 – Poznań-Śródka, grób nr 144 (wg materiały archiwalne, fot. P. Pawlak; Pawlak 2005, ryc. 7:2); 4-8 – Sowinki, grób nr 151 (wg Krzyszowski 2014, fot. 3-4, ryc. 10). Ryc. 7-8 nieskalowane. Oprac. T. Kurasiński

Fig. 11. Buckets covered with strip fittings and/or crescent-shaped fittings from the Polish lands. 1 – Końskie, Grave 28A (after Gąssowski 1950, fig. 20); 2-3 – Poznań-Śródka, Grave 144 (after archival materials, photo by P. Pawlak; Pawlak 2005, fig. 7:2); 4-8 – Sowinki, Grave 151 (after Krzyszowski 2014, Photo 3-4, fig. 10). Figs. 7-8 unscaled. Prepared by T. Kurasiński

pałaka (na podstawie opisu – Pokuta, Wojda 1979, 104). Z kolei do naczynia z Krakowa-Zakrzówka przytwierdzono uchwyty ogniwkowe (ryc. 10:6-7).

Zły stan zachowania wiadra z Pnia (grób nr 37/06) nie pozwala wypowiedzieć się na temat sposobu umocowania pałaka.

Nie przy każdym naczyniu zachował się komplet dwóch zaczepów. W grobach z Ciepłego, Cedyni, stan. 2a, Dębiny, Giecza, Lutomierska (nr 9/49, 10/49, 27/49 i 108/50) natrafiono tylko na jeden z uchwytów. W kilku zaś przypadkach (Bodzanowo, Komorowo, obydwie groby; Lubień, obydwie groby; Lutomiersk, grób nr 91/4) w ogóle nie zaobserwowano tego detalu, jakkolwiek obecność pałaka wskazywałaby na zastosowanie mocowań. Zapewne przyczyniły się do tego niekorzystne warunki postde-

pozycyjne, ewentualnie zastosowano inne rozwiązanie konstrukcyjne (zob. ryc. 7:1). Nie można jednak wykluczyć, że do grobu trafiły egzemplarze zużyte, uszkodzone bądź nienadające się już do naprawy. Jedynie w odniesieniu do niewielkich naczyń z Płocka-Podolszyc i Lutomierska (grób nr 96/50) wolno przyjąć, że nigdy nie miały one uchwytów ani pałaka, i tak też były użytkowane (ryc. 8:7; 9:14).

Niektóre naczynia oprócz uchwytów podtrzymujących pałak zaopatrzone były w naprzeciwległe zamocowane kółka-pierścienie, które najpewniej służyły do przeciągnięcia sznura lub rzemienia, aby umożliwić transport pojemnika (z powołaniem na wcześniejszą literaturę Janowski, Kurasiński 2008, 65). Możliwe było także włożenie pomiędzy nie drąga ułatwiającego przenoszenie naczynia wraz

z zawartością (Steuer 1986, 599). Takie rozwiązanie znalazło zastosowanie w egzemplarzach z Końskich, Krakowa-Zakrzówka, Lutomierska (grób nr 89/49), przypuszczalnie również z Lubienia (grób nr 9), przy którym zachował się jeden pierścieniowaty uchwyt (ryc. 7:10, 8:5, 10:6-7, 11:1). Z kolei przy jednym z wiader lutomierskich (grób nr 3/49) stwierdzono cztery takie zaczepy, rozmieszczone naprzeciwlegle (ryc. 8:1).

Pałak (kablak)

Ten element wiadra zachował się przy większości naczyń, choć niekiedy tylko w szczątkowej postaci. Pałaki powstawały z odpowiednio wygiętego pręta żelaznego, z reguły o przekroju kolistym, a tylko wyjątkowo innym – płasko-wypukłym, czworokątnym bądź owalnym. W najlepiej zachowanych okazach zakończenia były haczykowate, co uniemożliwiało wysunięcie się ich z zaczepów. Takie samo zadanie dodatkowo spełniały zgrubienia na końcach kabłaka należącego do naczynia z grobu nr 60 w Kałdusie (ryc. 7:7). Rozpiętość lepiej zachowanych pałaków najczęściej wahała się w granicach 115-140 mm. Większe wartości stwierdzono w przypadku wiader z Krakowa-Zakrzówka (154 mm), Końskich (190 mm) i Sowinek (230 mm). Niektóre kabłaki poddane zostały zabiegowi tordowania (Cedynia, stan. 2a, grób nr 15; Końskie; Lubień), mającemu zapewne poprawić estetykę naczynia (ryc. 7:10-11, 10:2).

Nie wszystkie wiadra zaopatrzone były w pałaki. Jak wcześniej zauważyliśmy, brakowało ich w grobach z Płocka-Podolszyc i Lutomierska (nr 96/50). Powodem mogła być rezygnacja z tego elementu, tym bardziej, że nie stwierdzono również zaczepów. Z całą pewnością pałaka pozbawiony był pojemnik z lutomierskiego grobu nr 3/49, zaopatrzone go bowiem w cztery pierścienie służące do innego sposobu przenoszenia i transportu naczynia (ryc. 8:1).

Inne detale konstrukcyjne

W przypadku omawianych wiader można również wskazać na innego rodzaju detale konstrukcyjne. Przy jednym z wiader z Pnia (grób nr 15/05) znajdowały się dwa podłużne elementy metalowe w postaci „wąsów” (ryc. 9:1-5). Zinterpretowano je jako dodatkowe części uchwytów (Błaszczuk 2020, 126), przy czym musiały to być inne zaczepy (?) aniżeli te

z wolutami, do których przymocowany został pałak. Ich formę jednak trudno określić.

Z kolei przy szerszym końcu jednej z obręczy naczynia z Cedyni, stan. 2a zachowały się dwa dość duże nity, co miało zabezpieczać ją przed przesuwaniem się ku górze (Porzeziński 2006, 30).

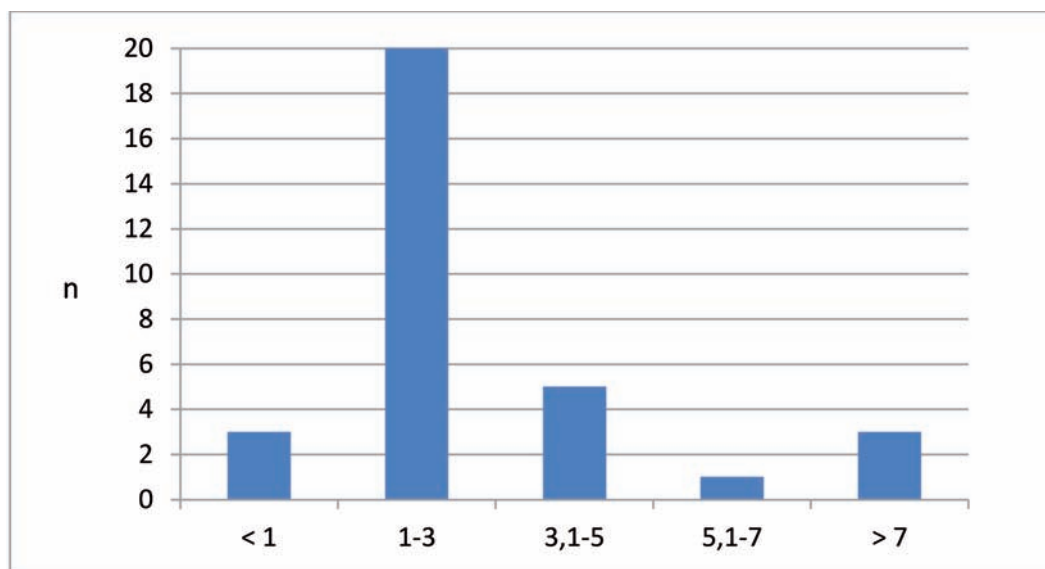
Kształt

Odpowiednie wyprofilowanie i opracowanie klepek pozwalało na uzyskanie pożądanego kształtu naczynia. Za podstawowy należy uznać moduł w postaci ściętego stożka o różnym kącie nachylenia płaszczyzny bocznej. Niekiedy, jak w przypadku wiadra z Płocka-Podolszyc, jest on bardzo nieznaczny (ryc. 9:14). Taki kształt naczynie mogło zachować *in situ* w jamie grobowej, na ogół jednak jego odtworzenie umożliwiała kolejność obręczy o coraz mniejszych średnicach. Dużo rzadsze są naczynia cylindryczne, na co wskazują jednakowe średnice opięć i zachowane blaszane obicia. Jak dotąd takie naczynia stwierdzono jedynie na czterech cmentarzyskach – w Bodzanowie (ryc. 7:1), Ciepłym (ryc. 10:3), Komorowie (2 egz. – ryc. 7:8-9) i Pniu (3 egz. – ryc. 9-13).

Pojemność

Bardzo istotną cechą naczynia, w dużej mierze dającą pojęcie o jego zastosowaniu, jest pojemność (objętość). Jej oszacowanie możliwe jest na podstawie pomiarów średnic obręczy i wysokości wiader przy wykorzystaniu wzorów na objętość brył obrotowych, odpowiadających formie naczyń, a mianowicie cylindra (walca) lub ściętego stożka.

Uzyskane wartości należy jednakże traktować jako bardzo orientacyjne. Dążność do uzyskania w miarę zobiektywizowanej oceny kubatury naczynia z jednej strony uwarunkowane jest specyfiką budowy omawianych naczyń, z drugiej zaś stanem ich zachowania, zwłaszcza w odniesieniu do łatwo ulegających rozkładowi klepek. Nie zawsze znana jest ich pierwotna grubość, a dodatkową niedogodność stanowi fakt, że była ona zróżnicowana (najgrubsza w partii przydennej). Należało zatem dokonać pewnych założeń. Przyjęto uśrednioną grubość klepek, wynoszącą 10 mm (por. Pawlak 1999, 118), co oznacza pomniejszenie promieni podstawy i wylotu naczynia o tę wielkość. Nie dotyczy to wiader, dla których dysponujemy, choćby w przybliżeniu, danymi na temat

Ryc. 12. Wykres pojemności wiader obitych blachą. Oprac. T. Kurasiński
 Fig. 12. Graph of the capacity of buckets covered with sheet metal. Prepared by T. Kurasiński

grubości pobocznic. W takich wypadkach użyte do obliczeń długości promieni każdorazowo zredukowane zostały o znaną (maksymalną) wartość. Wpływ na oszacowanie kubatury wiader ma ponadto wysokość wiader, przyjmowana na podstawie pomiarów dokonanych w momencie odkrycia i późniejszych prób rekonstrukcyjnych, które tylko w przybliżeniu określają pierwotną wielkość naczynia. Należy ponadto mieć świadomość, że realna pojemność niektórych pojemników była zapewne nieco mniejsza aniżeli wynikałoby to z obliczeń. Jak bowiem wiadomo, dno mogło niekiedy znajdować się powyżej dolnej krawędzi drewnianego korpusu, czyli na wysokości wątoru, a tym samym (choć nie każdorazowo) najniższej położonej obręczy (por. Pawlak 1999, 118). Nie zawsze też górna obręcz pokrywała się z krawędzią wylewu wiadra (klepki mogły wystawać ponad nią), jednak w przypadku pojemników obitych blachą do takiej sytuacji dochodziło tylko incydentalnie (Cedynia – ryc. 10:1-2; Ciepłe – ryc. 10:3).

Wyniki zebrane w tabeli 3, jakkolwiek obarczone pewnym błędem, dają pojęcie o pierwotnej pojemności naczyń i mogą być wykorzystane jako miarodajne dane porównawcze. W wyniku przeprowadzonych obliczeń można stwierdzić dość znaczne zróżnicowanie parametryczne zebranych naczyń (ryc. 12). Dominują wszakże pojemniki niewielkie, o pojemności nie większej niż 3 litry (łącznie 23 egz.), z czego większość to okazy zdolne pomieścić co najwyżej 2 litry płynu, a kilka było nawet mniejszych – poniżej 1 litra

(Lutomiersk, grób 96/50 i 108/50; Pień, grób 37/06; Poznań-Śródka, grób 144). Nieliczną grupę stanowią wiadra objętościowo nieco większe (do 5 litrów). Do najpojemniejszych wiader z obiciami metalowymi należą egzemplarze z Pnia, grób nr 15/05 (6,9 l), Sowinek (9,2 l), Lutomierska, grób nr 3/49 (13,8 l) oraz Ciepłego (14,9 l).

KWESTIE TYPOLOGICZNO- CHRONOLOGICZNE

W polskiej literaturze przedmiotu jak dotąd nie podjęto próby całościowego opracowania typologicznego naczyń klepkowych. Podziału na podstawie cech konstrukcyjnych dokonano jedynie w odniesieniu do zbioru pojemników pochodzących z trzech cmentarzysk – Krakowa-Zakrzówka (typy I i II – tu z trzema wariantami), Lutomierska (typy I i II) i Sowinek (typy I i II). Jeśli chodzi o dwie ostatnie nekropolie, wiadra obite blachą znalazły się w typie drugim (Nadolski *et al.* 1959, 95-99; Krzyszowski 2014, 148-149)²³. Jeden taki egzemplarz reprezentował typ IIc, w bardziej uszczegółowionej klasyfikacji naczyń z Krakowa-Zakrzówka (Morawski, Zaitz 1977, 138-139).

²³ Odpowiada to grupie C (*Daubengefässe mit Metallbeschlägen als Umkleidung der Aussenseite*) w systematyce opracowanej dla pojemników z cmentarzyska w Birce (Arwidsson, Holmquist 1986, 328, 239-240).

W istocie rozpatrywane naczynia stanowią grupę znacznie bardziej zróżnicowaną pod względem konstrukcyjnym aniżeli wynikałoby to z typologicznego wydzielenia ich jedynie na podstawie zastosowania metalowego pokrycia. Jak już stwierdzono, można wyróżnić wiadra o korpusie całkowicie i częściowo pokrytym pasmami metalu. Wśród tych ostatnich mamy ponadto egzemplarze z półksiężycowatymi aplikacjami, ale też takie, w których występowały one jako samodzielny element zdobniczy. Dalsze odmienności polegały na zastosowaniu różnej liczby obręczy, niejednorodnego ukształtowania zaczepów oraz nadaniu naczyniu odpowiedniej formy (stożkowatej bądź cylindrycznej). Zauważalna jest też znaczna rozpiętość cech metrycznych, przekładająca się na różnice w pojemności. Ponadto nie wszystkie naczynia zostały zaopatrzone w pałąk.

Biorąc pod uwagę przedmioty uznawane za dobre wyznaczniki chronologiczne znalezione w grobach wraz z naczyniami klepkowymi, zwłaszcza monety, a także inne przesłanki precyzujące datowanie pochówków, można stwierdzić, że na ziemiach polskich z pojemnikami tymi zmarłych zaczęto chować już w 2. połowie X w. (zob. Kurasiński 2015, 154-155, 188-189; 2018, 253-254). Wskazuje się, że do zaniku tego zwyczaju doszło w 1. połowie XII w. (dla Śląska – Wachowski 1975, 44; dla Mazowsza – Rauhut 1971, 473; dla Kujaw – Danielewski 2019, 97), choć w niektórych rejonach, przykładowo na Podlasiu, proces ten mógł trwać dłużej (zob. Dzik 2014, 218-221)²⁴. W powyższych ramach chronologicznych mieści się także omawiany typ wiader, przy czym wyodrębnia się dość liczna grupa egzemplarzy datowanych wcześniej – nie później niż na pierwsze dekady XI stulecia. Odkryto je na cmentarzyskach w Ciepłym, Cedyni, stan. 2a, Lutomierniku, Kałdusie, Komorowie, Pniu i Sowinkach (zob. tab. 1).

Na tak wczesną metrykę wskazują ramy czasowe użytkowania wymienionych nekropolii (ewentualnie ich faz), a w niektórych przypadkach potwierdzają to dane umożliwiające chronologiczne uściślenie konkretnych pochówków. W grobie nr 60 w Kałdusie na-

trafiono na denar krzyżowy z końca X w. (Musiałowski 2010, 142 [tab. 1, poz. 2]; Horoszko *et al.* 2016, 253). Wczesne datowanie tego obiektu potwierdzają daty radiowęglowe pozyskane m.in. dla szczątków ludzkich (Chudziak *et al.* 2010b, 112), które przełożyły się na dwa przedziały chronologiczne: 897-926 AD i 943-1025 AD (Sikora 2015, 153, ryc. 3)²⁵. Zbliżone ramy czasowe obejmujące lata 777-1023 AD przyniosła analiza kości ludzkich pochodzących z innego pochówka (nr 13B) odkrytego na tym samym cmentarzysku (Chudziak *et al.* 2010b, 112; Sikora 2015, 153, ryc. 1-2). Za wczesnym chowaniem zmarłych z wiadrami zdobionymi blaszanymi okuciami przemawia również radiowęglowe datowanie próbek kości ludzkich z grobów nr 43/2009 z Ciepłego i nr 151 z Sowinek, wskazujące po skalibrowaniu odpowiednio na przedziały kalendarzowe 908-1015 AD (w innym modelu 903-1011 AD) (Goslar 2019, 376; Wadył 2019a, 372, ryc. 5.5-6) i 892-1014 AD (Krzyszowski 2014, 138, przyp. 8; Krzyszowski, Błaszczuk 2016, 223; Michalska, Krzyszowski 2017, 34 [tab. 2]). W pierwszym z wymienionych pochówków znaleziono monetę (denar króla Henryka II) wybitą w latach 1002-1009 (Paszkiwicz 2011, 574; 2019, 263, 265; Horoszko *et al.* 2016, 120)²⁶. Badania ¹⁴C pozwalają ponadto stwierdzić, że w porównywalnym okresie (973-1049 AD) doszło do złożenia wiadra w grobie nr 170 z Poznania-Śródki²⁷.

W tym miejscu należy odnieść się do grobu nr 609 z Czerska. Przeprowadzane badania radiowęglowe jednej z kości ludzkich dały przedział chronologiczny obejmujący lata 894-1016. Jednak z uwagi na wspomniany już tzw. efekt rezerwuarowy postarzający próbkę, za bardziej wiarygodną trzeba uznać dotychczasową chronologię pochówka, przypadającą na koniec XI-początek XII w. (Błaszczuk, Stanaszek 2016, 326, 331).

Na podstawie wyposażenia pośmiertnego, głównie pary ostróg (typ I:1 według typologii Z. Hilczewskiej) chronologię grobu nr 21-22 z Komorowa

²⁵ Wszystkie wymienione daty kalendarzowe ustalono przy prawdopodobieństwie wynoszącym 95,4%.

²⁶ Istnieje prawdopodobieństwo, że w tym przypadku datowanie radiowęglowe jest postarzone na skutek tzw. efektu rezerwuarowego, będącego wynikiem znacznego udziału ryb w diecie pochowanego mężczyzny (Wadył 2019a, 372-373).

²⁷ Analiza wykonana została przez Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe, w ramach projektu: Wielkopolska Średniowieczna: społeczeństwo i dynastia w kontekście genezy i składu etnicznego (Nr 0040/NPRH3/H11/82/2014).

²⁴ Według V. Sedowa na cmentarzyskach z grobami w obstawach kamiennych z Mazowsza i Podlasia wiadra najczęściej pojawiały się w pochówkach kobiecych z 2. ćwierci XI-początku XII w. (Sedov 1997, 168 [tab. 1]). Dla porównania na pobliskim terenie Białorusi wiadra znaleziono w kurhanach z pochówkami datowanymi nie wcześniej niż na 2. połowę X po 1. połowę XII w. (Zajkoński 2018, 136).

określono na 2. połowę X-1. połowę XI w. Obiekt ten uznany został za najstarszy na całym cmentarzysku (Malinowski *et al.* 1994, 26-27; Malinowski 2005, 474). Niezbyt odległe usytuowanie grobu nr 20 może sugerować, że pochodzi on ze zbliżonego okresu (Malinowski 2005, 474).

Za późniejszym pojawianiem się wiader na nekropoliach przemawia także obecność monety (denar krzyżowy) z końca XI w. w grobie nr 59 w Lubieniu (Kurasiński, Skóra 2012, 184; Suchodolski 2012, 354; Gorlińska *et al.* 2015, 201). Jej bardzo zły stan zachowania (znaczne wytarcia) wskazywałby na dłuższy czas pozostawania w obiegu. Mogła więc ona trafić do grobu dopiero na przełomie XI i XII w., a nawet na początku tego ostatniego stulecia. Należy również przywołać analizy radiowęglowe szczątków ludzkich pochodzących z grobu nr 16/16 z Giecza, dające szeroki przedział chronologiczny 1016-1150 AD (Miciak, Agnew 2021, 171 [tab. 2, poz. 5]).

Z kolei pochówek nr 1074 z Cedyni, stan. 2 wiązany jest z najstarszą fazą funkcjonowania tamtejszej nekropolii, przypadającą – w świetle ostatnich ustaleń – na koniec 2. połowy XI do przełomu XI i XII w. (Porzeziński 2012, 49) lub do połowy XII w. (Porzeziński 2016, 389, 390; zob. także Rębkowski 2007, 124). Dokonano też uściślenia datowania grobu nr 144 z Poznania-Śródki, głównie w oparciu o układy stratygraficzne. Połączono go z IV. poziomem chronologicznym cmentarzyska, przypadającym na przełom XI i XII w. (Pawlak, Pawlak 2001, 56-60; zob. także Pawlak 2005, 65). Na ten okres datowane są także wczesnośredniowieczne pochówki z Bodzano-wa (Zielonka 1958, 381).

Pozostałe naczynia wiązane są głównie z wiekiem XI, ewentualnie z początkiem następnego stulecia: Daniszewo (Sawicki 2008, 166, 178), Dębina (Pokuta, Wojda 1979, 104); Glinno (Kurasiński 2015a, 207) i Lubień, grób nr 9 (Kurasiński 2012, 294). Tak na podstawie ram czasowych ustalonych dla cmentarzysk lokują się także okazy z Płocka-Podolszc (Kordala 1992, 42, 45; 2006, 67) i Końskich (Gąssowski 1950, 168).

Osobnego komentarza wymaga grób nr 69 z Krakowa-Zakrzówka, datowany w ramach drugiej fazy funkcjonowania nekropolii, ustalonej na podstawie wiarygodnych wyznaczników chronologicznych i dających się uchwycić układów stratygraficznych, na koniec XI-połowę XII w. (przypuszczalnie też na 3. ćwierć XII w.) (Morawski, Zaitz 1977, 142). Metrykę samego zaś naczynia określono na 2. połowę XI-1. połowę XII w. (Morawski, Zaitz 1977, 140) lub

– szerzej – na XI-XII w. (Zaitz 2006). Należy jednak zaznaczyć, iż do tej samej fazy włączony został grób nr 19 (Morawski, Zaitz 1977, 142), którego chronologię – z wykorzystaniem metody ¹⁴C (próbkę pobrano z fragmentu czaszki) – ostatecznie określono na lata 907-1034 AD (Błaszczuk *et al.* 2015, 226-227). W tej sytuacji należałoby liczyć się z nieco wcześniejszym założeniem i użytkowaniem tego krakowskiego cmentarza niż do tej pory sądzono (Błaszczuk *et al.* 2015, 227), a tym samym ze starszą (XI-wieczną) metryką grobu nr 69 i znajdującego się w nim wiadra.

PROBLEM PROWENIENCJI

Niepowtarzalny charakter poszczególnych egzemplarzy, a przy tym niewielka częstotliwość występowania, skłaniają do podjęcia rozważań na temat proveniencji tych przedmiotów.

W naczyniach pokrytych metalem, odkrytych na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z ziem polskich, często upatrywane są importy ze Szwecji bądź Danii. Taki kierunek pochodzenia wskazano w odniesieniu do wiader pochodzących z grobów komorowych w Kałdusie (Chudziak 2001, 74, 80; 2002, 439; 2003a, 150; 2003b, 120). Za północnoeuropejską proveniencją okazów lutomierskich opowiedział się K. Jażdżewski, z jednoczesnym uwzględnieniem rejonu Przyładoża (Jażdżewski 1949, 150-151; 1950, 258)²⁸. Takie przypuszczenie wyraził również K. Skalski, stwierdzając, że „wiaderka obite blachą, z motywami charakterystycznymi dla kręgu normańskiego, należy uznać za sprzęt, który mógł przybyć na ziemię piastowskie z wojownikami skandynawskimi” (Skalski 1995, 91)²⁹.

Inni badacze i badaczki jednoznacznie opowiedzieli się za lokalnym wykonaniem tego rodzaju naczyń. Dotyczy to pojemników z Czerska (Bronicka-Rauhut 1998, 40), Lutomierska (Nadolski *et al.* 1959, 98) i Krakowa-Zakrzówka (Zaitz 2006, 291). W opinii T. Sawickiego obite blachą wiadro z Daniszewa,

²⁸ Okaz pozyskany z tego obszaru odkryty w kurhanie z Ust'-Rybiżny (Brandenburg 1895, 70, 102, tabl. IX:7) uznawany jest za wyrób typowy dla skandynawskiej kultury materialnej, w szczególności szwedzkiej (Duczko 2006, 84, ryc. 19:d).

²⁹ Próby etnicznego wyjaśnienia obecności omawianych naczyń na cmentarzyskach wczesnopolskich poddane zostały krytycznej ocenie przez W. Rohrer (2012, 106-108).

ze względu na brak ornamentu, mogło być jedynie „prowincjonalnym” naśladownictwem form skandynawskich (Sawicki 2008, 165-166, 177-178). Bezpośrednich analogii północnoeuropejskich nie wykazuje okaz z Lubienia (grób nr 9), stąd ustalenie kierunku jego pochodzenia wymyka się jednoznacznej ocenie. Możliwe, że był to wyrób importowany, przypuszczalnie skandynawski, ale równie dobrze przy jego wykonaniu jedynie inspirowano się obcymi wzorami (Kurasiński 2012, 294, 296), podobnie jak według J. Bojarskiego (2020, 373) w przypadku wiader z Kałdusa. Pozamiejskowe wzornictwo i rozwiązania warsztatowe mogły zostać zapożyczone i twórczo wykorzystane także przez wykonawcę/wykonawców naczyń z Glinna (Kurasiński 2015a, 209). Z kolei według D. Błaszczyka (2020, 131; zob. także 2017, 76) pojemniki z Pnia mogły być albo miejscowymi wyrobami, albo importami, choć niekoniecznie ze Skandynawii.

Istotnie, naczynia z ziem polskich wykazują podobieństwo do IX-X-wiecznych egzemplarzy znanych ze Skandynawii, zwłaszcza z Birki, skąd pochodzi liczniejszy ich zbiór³⁰, ale sprowadza się ono jedynie do nadrzędnej idei okucia naczyń metalem. Na wyższym poziomie uszczegółowienia zaznaczają się bowiem wyraźne różnice widoczne w formie, charakterze blaszanego obicia i innych szczegółach konstrukcyjnych. Pojemniki północnoeuropejskie często zaopatrzone były w pierścieniowate uchwyty, blacha pokrywała je w całości, a ich forma była cylindryczna lub do niej zbliżona (ryc. 13:1-7). Są to cechy rzadziej notowane w przypadku wiader odkrywanych na cmentarzyskach doby wczesnopiastowskiej. Ponadto nie stwierdzono żadnego egzemplarza z festonowymi aplikacjami (por. Brøndsted 1936, 157-160, ryc. 63, 68-69; Arbman 1940, tabl. 206-208; 1943, ryc. 183:19; Petersen 1951, 388-390, ryc. 209; Müller-Wille 1976, 41, tabl. 29:6, 30:6, 38:m5; 1987, 62-65; Arwidsson, Holmquist 1984, 239-240; Pedersen 1997, 262-263, 273-274; 2014, 133-135, ryc. 4:35-36; Arents, Eisen-schmidt 2010a, 146-148; 2010b, tabl. 32:4; w pracach tych dalsza literatura).

Wobec powyższego konieczne jest poszerzenie pola poszukiwań o inne terytoria, na których posługiwano się „blaszanymi” wiadrami. Na terenie Czech i Śląska Czeskiego do grobów trafiały one w IX-X stuleciu. Blaszanę poszycie obejmowały całą powierzchnię naczyń lub jego część (ryc. 14:1)

(Sommer 1985, 194; Tomková 2005, 255, przyp. 54; Kouřil, Tymonová 2013, 22, 24, 127, ryc. 6:8).

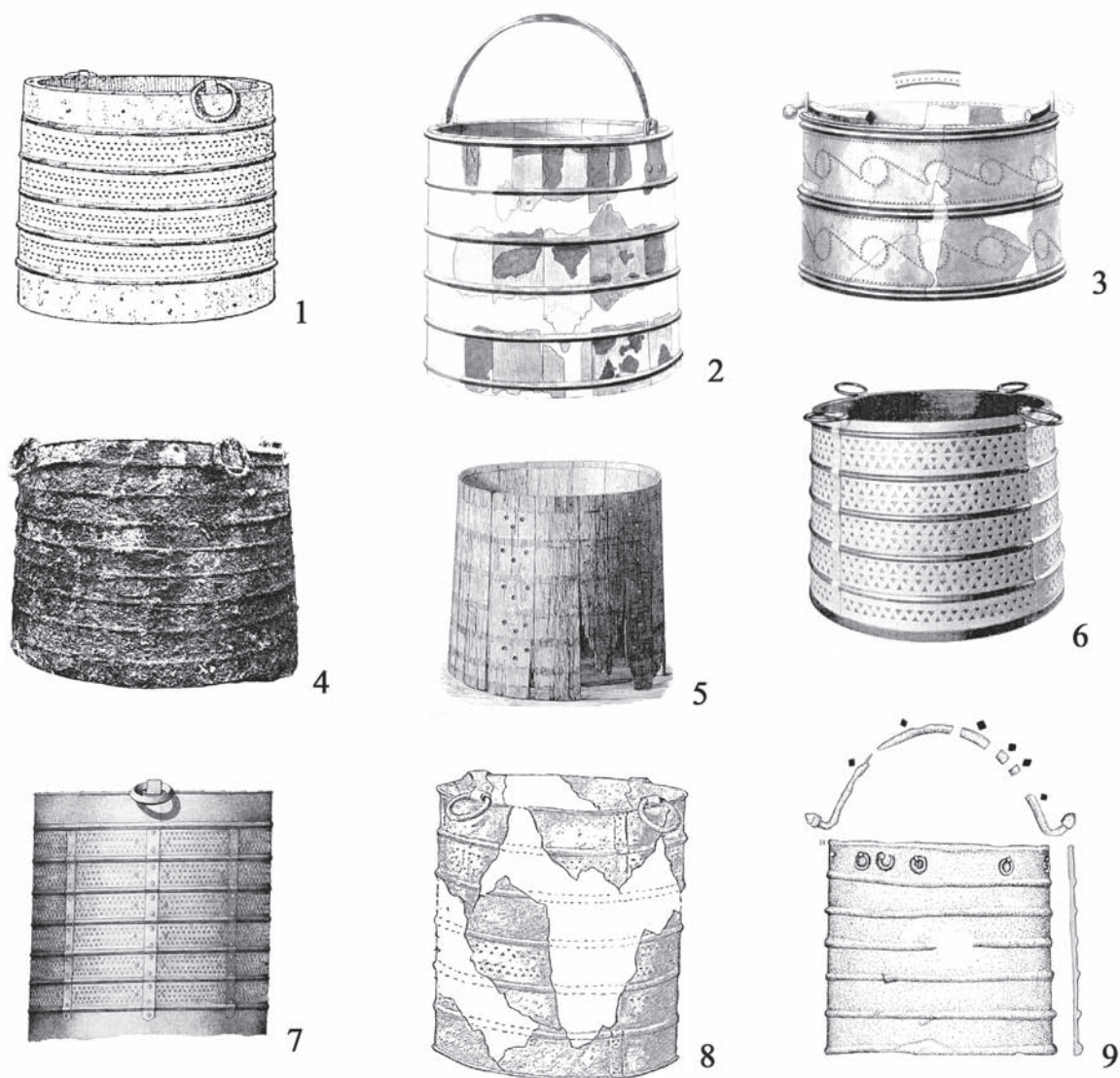
Pojemniki takie częściej notowane są na terytorium Moraw. Okazy znane z cmentarzysk horyzontu wielkomorawskiego są przeważnie spłaszczone (owalne w przekroju poprzecznym), niekiedy mają pokrywkę odpowiadającą formą i wielkością zarysowi ich obwodu. Wiadra o formie stożkowatej i cylindrycznej stanowiły mniejszość. W niemal wszystkich przypadkach blacha pokrywała całkowicie korpus pojemnika (ryc. 14:2-8) (zob. np. Hrubý 1955, 152-153, tabl. 27:9-10, 33:7, 50:1, 51:3, 59:3; Dostál 1966, 85-86, tabl. LXXXII:3-9; Profantová, Kavánová 2003, 55, ryc. 67:9/160; Klanica 2006a, 71, tabl. 16:19, 17:30-32, 18:14-18; 2006b, 46, 48)³¹. Pomijając odmienności formalne, warto zwrócić uwagę na zdobnictwo, m.in. w postaci półksiężycowatych aplikacji (Hrubý 1955, 157).

Interesujące nas wiadra, aczkolwiek również odbiegające od okazów z ziem polskich, składano również do grobów na terenie Chorwacji. Można wskazać na elipsoidalny w przekroju okaz z cmentarzyska w Biskupija-Crkvina (grób nr 1) niedaleko Kninu w Dalmacji, pokryty ażurowaną blachą żelazną i cynową (ryc. 14:9). Pochówek datowany jest na koniec VIII lub początek IX w. (Milošević 2000, 211 [nr kat. IV.39f]; Tomičić 2002, 160, ryc. 26-27; Petrinec 2009, 75, 219, ryc. 89, tabl. 100:14). Na większą uwagę zasługują wszakże naczynia zdobione aplikacjami o zarysie półksiężycy. Jedno z nich, opięte taśmowatymi obręczami, odkryto na cmentarzysku w Velikoj Gorici w pobliżu Zagrzebia, w grobie nr 20 z początku IX w. (ryc. 14:11) (Hoffiller 1909, 129, ryc. 20; Simoni 2000, 108 [nr kat. II.49b]; Tomičić 2002, 157, ryc. 20). Podobnie dekorowane wiadro odnotowano też na wspomnianym wcześniej cmentarzysku w Biskupija-Crkvina (grób nr 6), przy czym żelazne festony rozmieszczone zostały w dwóch rzędach, przedzielonych taśmowatą obejmą (ryc. 14:10). Naczynie to, o elipsoidalnym przekroju poprzecznym, należy datować na koniec VIII w. (Belošević 1980, 116, tabl. XL:31; Tomičić 2002, 160, ryc. 29-30; Petrinec 2000, 216 [nr kat. IV.44e]; 2009, 77, 219, ryc. 89, tabl. 103:9).

Ten sumaryczny przegląd znalezisk pozapolskich wymaga uzupełnienia o naczynia z terenów ruskich. Można wspomnieć o cylindrycznym okazy poży-skany z kurhanu w miejscowości Ust'-Rybiżna,

³⁰ Zob. przyp. 23.

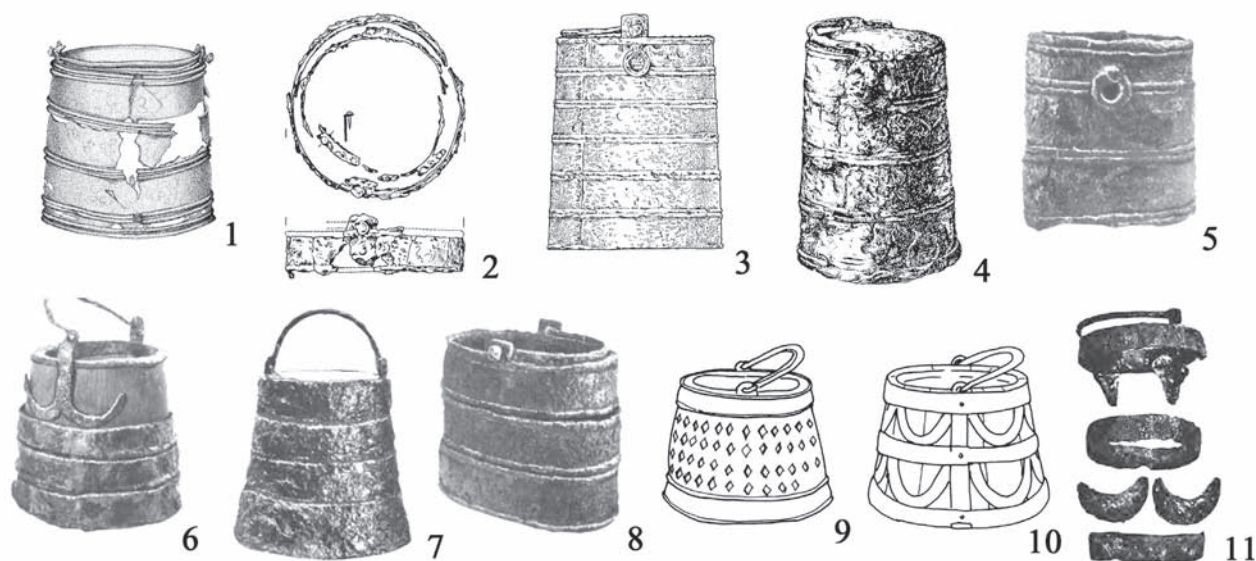
³¹ W jednym z grobów na cmentarzysku w Nechvalín 1 zachowało się okucie partii przywylotowej (ryc. 14:2) (Klanica 2006a, tabl. 3:15; 2006b, 16).

Ryc. 13. Wiadra obite blachą spoza ziem polskich (Europa północna i wschodnia). 1 – Birka (Szwecja), grób nr 644 (wg Arbman 1943, ryc. 183:30); 2 – Birka (Szwecja), grób nr 649 (wg Arbman 1940, tabl. 206:1a); 3 – Birka (Szwecja), grób nr 660 (wg Arbman 1940, tabl. 208:1a); 4 – Stengade (Dania), grób nr 3 (wg Brøndsted 1936, ryc. 68); 5 – Bjerringhøj (Dania), grób bez nr (wg Pedersen 2014, ryc. 4.36:1); 6 – Hedeby/Haithabu (Niemcy), grób komorowy nr 1 (wg Arents, Eisenschmidt 2010b, tabl. 32:4); 7 – Thumby-Bienebek (Niemcy), grób nr 37A (wg Pedersen 2014, ryc. 4.36:2); 8 – Ust'-Rybiżna (Rosja), grób nr 19 (wg Brandenburg 1895, tabl. IX:7); 9 – Podhorce-Pleśnisko (Ukraina), tzw. wielka mogiła na gruntach włościańskich (wg Liwoch 2018, ryc. 20:18).

Ryc. nieskalowane. Oprac. T. Kurasiński

Fig. 13. Buckets covered with sheet metal from outside Poland (Northern and Early medn Europe). 1 – Birka (Sweden), Grave 644 (after Arbman 1943, fig. 183:30); 2 – Birka (Sweden), Grave 649 (after Arbman 1940, tabl. 206:1a); 3 – Birka (Sweden), Grave 660 (after Arbman 1940, tabl. 208:1a); 4 – Stengade (Denmark), Grave 3 (after Brøndsted 1936, fig. 68); 5 – Bjerringhøj (Denmark), unnumbered grave (after Pedersen 2014, fig. 4.36:1); 6 – Hedeby/Haithabu (Germany), chamber Grave 1 (after Arents, Eisenschmidt 2010b, tabl. 32:4); 7 – Thumby-Bienebek (Germany), Grave 37A (after Pedersen 2014, fig. 4.36:2); 8 – Ust'-Rybiżna (Russia), Grave 19 (after Brandenburg 1895, tabl. IX:7); 9 – Podhorce-Pleśnisko (Ukraine), so-called a great barrow on peasant land (after Liwoch 2018, fig. 20:18). Figs. unscaled. Prepared by T. Kurasiński

Ryc. 14. Wiadra obite blachą spoza ziem polskich (Europa południowa). 1 – Stěbořice (Śląsk Czeski), grób nr 2 (wg Kouřil, Tymonová 2013, ryc. 6:8); 2 – Nechvalín 1 (Morawy), grób N-24 (wg Klanica 2006a, tabl. 3:15); 3 – Nechvalín 2 (Morawy), grób N-124 (wg Klanica 2006a, tabl. 16:19); 4 – Mikulczyce (Morawy), grób nr 160 (wg Profantová, Kavánová 2003, ryc. 67:9/160); 5 – Klobouky (Morawy), grób bez nr (wg Dostál 1966, tabl. LXXXII:3); 6 – Lanžhot (Morawy), grób nr 6 (wg Dostál 1966, tabl. LXXXII:5); 7 – Staré Město „Na valách” (Morawy), grób nr 107/49 (wg Dostál 1966, tabl. LXXXII:8); 8 – Telnice (Morawy), grób bez nr (wg Dostál 1966, tabl. LXXXII:9); 9 – Biskupija-Crkvina (Chorwacja), grób nr 1 (wg Petrinec 2009, tabl. 100:14); 10 – Biskupija-Crkvina (Chorwacja), grób nr 6 (wg Petrinec 2009, tabl. 103:9); 11 – Velika Gorica (Chorwacja), grób nr 20 (wg Hoffiller 1909, ryc. 20). Ryc. nieskalowane. Oprac. T. Kurasiński

Fig. 14. Buckets covered with sheet metal from outside Poland (Southern Europe). 1 – Stěbořice (Czech Silesia), grave no. 2 (after Kouřil, Tymonová 2013, fig. 6:8); 2 – Nechvalín 1 (Moravia), grave N-24 (after Klanica 2006a, tabl. 3:15); 3 – Nechvalín 2 (Moravia), grave N-124 (after Klanica 2006a, tabl. 16:19); 4 – Mikulczyce (Moravia), Grave 160 (after Profantová, Kavánová 2003, fig. 67:9/160); 5 – Klobouky (Moravia), unnumbered grave (after Dostál 1966, tabl. LXXXII:3); 6 – Lanžhot (Moravia), Grave 6 (after Dostál 1966, tabl. LXXXII:5); 7 – Staré Město „Na valách” (Moravia), Grave 107/49 (after Dostál 1966, tabl. LXXXII:8); 8 – Telnice (Moravia), unnumbered grave (after Dostál 1966, tabl. LXXXII:9); 9 – Biskupija-Crkvina (Croatia), Grave 1 (after Petrinec 2009, tabl. 100:14); 10 – Biskupija-Crkvina (Croatia), Grave 6 (after Petrinec 2009, tabl. 103:9); 11 – Velika Gorica (Croatia), Grave 20 (after Hoffiller 1909, fig. 20). Figs. unscaled. Prepared by T. Kurasiński

położonym w rejonie nadwołżańskim. Jego blaszane poszycie, pokrywające korpus na całej powierzchni, zdobiły trójkątne otworki, do krawędzi zaś przymocowano cztery pierścieniowate zaczepy (ryc. 13:8) (Brandenburg 1895, 70, 102, tabl. IX:7). Jak już podkreślono, wiadro to zostało uznane za wyrób typowy dla skandynawskiej kultury materialnej, w szczególności szwedzkiej (Duczko 2006, 84, ryc. 19:d). Z kolei w jednym z kurhanów w Podhorecach-Pleśniku (Ukraina, 2. połowa X-początek XI w.) natrafiono na duży pojemnik (pojemność powyżej 10 l) obity w całości pasmami żelaznej blachy z zewnętrzną warstwą cynowo-olowiową. Do pasma w górnej części naczynia przy pomocy skobelków przytwierdzono 11 nie-

wielkich pierścieni (ryc. 13:9) (Liwoch 2018, 26-27, ryc. 20:28, 21:18). Także w tym przypadku „naczynie mogło być wykonane w Skandynawii lub w skandynawskich osadach na północnym wschodzie Europy” (Liwoch 2018, 27). Na tym samym cmentarzysku odkryto też żelazne pozostałości taśmowatych okuć blaszanych i – co ciekawe – półksiężycowatych aplikacji, należące do jednego bądź dwóch innych wiader. Ich chronologię określono na koniec X-początek XI w. (Liwoch 2018, 44, ryc. 30:3-9, 32:2, 33).

Rozpatrując kwestię pochodzenia omawianych naczyń, należałoby uwzględnić wyniki ekspertyz paleogenetycznych szczątków ludzkich, przy których zostały one znalezione. Co prawda, potwierdzenie

pozamiejscowego pochodzenia pochowanej osoby nie musi automatycznie oznaczać obcej proveniencji umieszczonego w tym samym grobie przedmiotu, aczkolwiek może stanowić przesłankę uprawdopodobniającą taką tezę, szczególnie gdy mamy do czynienia z zabytkami rzadko notowanymi. Takimi badaniami objęto jedynie pięć interesujących nas pochówków (wszystkie z grobów komorowych), co siłą rzeczy znacznie ogranicza pole wnioskowania. Jedynie w przypadku kobiety z grobu nr 60 w Kałdusie nie można jednoznacznie wykluczyć genetycznych powiązań ze skandynawskim środowiskiem, a to za sprawą rzadko występującej w Europie haplogrupy T2b4a, ale udokumentowanej dla wczesnośredniowiecznej populacji na terenie Norwegii (Płoszaj *et al.* 2020, 45, 46 [tab. 1 – C14]). Analizy kopalnego DNA nie potwierdzają obcego (a już z pewnością skandynawskiego) pochodzenia pozostałych osób pochowanych z wiadrami obitymi blachą, choć warto zaznaczyć, że kobiety z grobów nr 32/06 w Pniu i nr 13B w Kałdusie miały haplogrupy sporadycznie notowane w Europie (Płoszaj *et al.* 2017, 321, 322 [tab. 1]; Płoszaj *et al.* 2020, 46 [tab. 1 – C19]).

W świetle zebranych danych trudno jednoznacznie wypowiedzieć się w kwestii pochodzenia wiader z metalowymi okuciami, zwłaszcza jeśli traktować je zespołowo – jako koherentną grupę znalezisk. Jak już jednak wykazano, poszczególne egzemplarze są wysoce zindywidualizowane i znacznie zróżnicowane typologiczno-chronologicznie. Różnice te mogły stanowić odzwierciedlenie tradycji lokalnych i regionalnych, uwarunkowań środowiskowych (zróżnicowany dostęp do odpowiedniego surowca) lub po prostu wynikać z preferencji, umiejętności i specyfiki warsztatowej poszczególnych bednarzy oraz upodobań odbiorców. Bardziej zasadne byłoby więc ustosunkowanie się do każdego egzemplarza z osobna, należy jednak zaznaczyć, że dysponujemy ilościowo ograniczonym materiałem porównawczym, w którym brakuje bezpośrednich analogii, a do tego najczęściej chronologicznie dość odległym. Wydaje się zatem, że naczynia z ziem polskich były raczej dziełem lokalnych wytwórców, aczkolwiek z możliwym wykorzystaniem obcych wzorów (i adaptacją samej idei obijania naczyń drewnianych blaszanym poszyciem), nie tylko północnoeuropejskich, ale także napływających z południa i wschodu kontynentu³². Niewykluczone jednak, że do grobów trafiały też naczynia importo-

wane. Wśród nich mogły znajdować się okazy najstarsze, zwłaszcza te okute blachą w całości bądź na większej części korpusu i/lub zaopatrzone w zaczepy pierścieniowate (Kałdus, Komorowo, Lutomiersk).

KWESTIE INTERPRETACYJNE

Zebrane i syntetycznie przedstawione najważniejsze dane dotyczące wiader obitych elementami blaszanymi skłaniają do refleksji na temat znaczenia i funkcji tego rodzaju pojemników.

Zdecydowana większość wiader znajdujących na cmentarzyskach z ziem polskich (i nie tylko) opięta była jedynie żelaznymi obręczami, zastanawia zatem potrzeba dodatkowego okuwania tego rodzaju pojemników blachą. Dzięki temu zabiegowi cała konstrukcja z pewnością stawała się bardziej stabilna i mniej podatna na deformacje, co wpływało na trwałość pojemnika i przedłużało jego żywotność. Nie wydaje się jednak, aby zastosowanie metalowego poszycia poddyktowane było li tylko względami pragmatycznymi. W naszym przekonaniu, polepszenie walorów użytkowości naczynia można uznać co najwyżej za efekt wtórny. Pierwszoplanową intencją było raczej nadanie naczyniu bardziej ozdobnego, a przez to wystawnego i ostentacyjnego charakteru. O ile naczynia były odpowiednio utrzymane (polerowane), a tego należałoby oczekiwać, to z pewnością przyciągały uwagę swym blaskiem. Wrażenia wizualne z pewnością potęgowały znajdujące się niekiedy na okuciach motywy ornamentacyjne. O ile uznać za słuszne stwierdzenie, że wiadra przed złożeniem do grobu pozostawały przynajmniej jakiś czas w użyciu³³, najpewniej jako własność pochowanych z nimi osób (szerzej na ten temat zob. Kurasiński w druku a), to okazy „blaszane” z uwagi na swą oprawę już na tym etapie musiały uchodzić za przedmioty o szczególnym znaczeniu.

Wartość tychże naczyń wyrażała się dużym nakładem pracy, wymaganym przy ich produkcji. Wytwórczość bednarska wszędzie we wczesnym średniowieczu była wysoko rozwiniętym i wyspecjalizowanym rzemiosłem, a skalę jej znaczenia wyznaczał szeroki

blaszkami w kształcie półksiężyców, przy czym niektóre wykazują bardziej zaawansowany poziom wykonawczy.

³³ Wizualna i formalna niejednorodność analizowanych naczyń wskazuje na brak wyraźniejszych symptomów formalnego ujednoczenia produkcji, stawiając pod znakiem zapytania możliwość wytwarzania ich jedynie w celu złożenia do grobu.

³² Warto zaznaczyć, że to właśnie na terenie ziem polskich najliczniej reprezentowane są naczynia zdobione

asortyment pojemników o różnym kształcie i rozmiarach, w zależności od przeznaczenia (zob. m.in. Barnycz-Gupieniec 1959; Kaźmierczyk 1965). Jednocześnie wyrób naczyń klepkowych to proces skomplikowany, wieloetapowy i pracochłonny, począwszy od odpowiedniego wyselekcjonowania i przygotowania surowca, poprzez obróbkę drewna, sporządzenie klepek i ich sezonowanie (2-3 lata) aż po spasowanie wszystkich elementów konstrukcyjnych, a to wszystko z pomocą umiejętnego wykorzystania szerokiego zestawu narzędzi (zob. Kaván 1990; Skuza 2006, 78-85). Stopień trudności wynikał również z faktu, że bednarstwo jest zajęciem najczęściej pozostającym w powiązaniu z kowalstwem, niekiedy też ze złotnictwem. Adekwatnym jest tu stwierdzenie, że „wyroby bednarskie są złożonymi artefaktami, a każdy element naczynia jest sam w sobie artefaktem” (Comey 2003-2004, 48). Tym bardziej więc sporządzanie pojemników klepkowych o specjalnym wystroju wymagało znacznej precyzji wykonania i biegłości w zakresie obróbki drewna i metalu.

Innym aspektem domagającym się omówienia jest rodzaj drewna wykorzystanego do sporządzenia klepek. Jego wybór był bardzo selektywny, jakkolwiek kryteria, którymi się przy tym kierowano, pozostają dla nas niejasne.

Krótką serią analiz paleobotanicznych, którymi objęta została grupa pojemników omawiana w niniejszej pracy, wskazuje, że dwa z nich (Glinno, Lubień, grób nr 9) wykonano z cisu. Przy produkcji wiader bardzo często sięgano po takie drewno i dotyczy to nie tylko egzemplarzy pochodzących z grobów³⁴. Cisowe naczynia klepkowe, w tym wiadra i kubki, znajdujemy bowiem także na stanowiskach pozacmentarnych, gdzie mogły nawet przeważać nad pojemnikami wykonanymi z gatunkowo innego drewna (z przykładami Kurasiński 2015a, 206; w druku a; zob. także Comey 2003-2004, 51).

Z punktu widzenia użytkowego drewno tego gatunku świetnie nadaje się do wyrobu pojemników przeznaczonych do przechowywania substancji płynnych. Jest bardzo wytrzymałe i trwałe, a przy tym lупliwe, choć trudne w obróbce, nie wypacza się pod wpływem wilgoci, ma też efektowną barwę, rysunek i połysk (Alexandrowicz 1855, 38; Molski 1968, 494; Krzysik 1975, 295, 310, 536, 591, 646).

³⁴ Zjawisko wyposażania grobów w wiadra cisowe znajduje potwierdzenie dla wielu obszarów i nie ogranicza się tylko do wczesnego średniowiecza (zob. Kurasiński 2015a, 202-204, tu dalsza literatura).

Istnieją przesłanki świadczące o tym, że mimo korzystnych parametrów technologicznych drewna cisowego o jego wyborze w głównej mierze decydowały czynniki pozautilitarne. Materiały z innych obszarów, przykładowo z Irlandii, wskazują, że do wyrobu klepek cisowych niekoniecznie wybierano surowiec jakościowo najlepszy. Używano kawałków drewna z sękami, których obecność obniżała szczelność i stabilność naczynia. W zamian wszakże – i to zapewne było najbardziej istotne – zyskiwano niezwykle wyrazisty rysunek powierzchni klepki. Wykorzystaniu naturalnych właściwości dekoracyjnych cisu służyć miała także nieuzasadniona z punktu widzenia przydatności konwersja drewna. Uwzględniając przebieg słoju klepki orientowane bardziej skośnie tracą bowiem wiele pod względem technologicznym, ale dają efekty tonalne niedostępne w przypadku klepek czysto promieniowych lub stycznych. Świadczy to o przemyślanym sposobie selekcji i wykorzystaniu materiału, przy czym w dużej mierze podporządkowane to było uzyskaniu jak najlepszej dekoracyjności naczynia (szczegółowo Comey 2003-2004, 53-54, 55; zob. także Comey 2013, 113, 115, 118-119; Valleé 2016, 45)³⁵.

Poza walorami użytkowymi i estetycznymi również inne motywy mogły wchodzić w grę przy wyborze określonego drewna cisowego. Brały się one z treści wierzeniowych i symbolicznych wiążących się z tym drzewem, budzącym skojarzenia przede wszystkim ze śmiercią i sferą pozadoczesną. Stąd cisem obsadzone były cmentarze, z jego drewna wykonywano trumny, służyło ono także jako skuteczny środek apotropaiczny i magiczno-leczniczy. Wiele danych na temat wyobrażeń i wierzeń związanych z nim zachowało się w słowiańskiej tradycji kulturowej i folklorze, gdzie przeplatają się wątki chrześci-

³⁵ Jak cennym tworzywem był cis, ukazuje staroirlandzki tekst prawny (około VIII w.) znany jako *Bretha Comaithchesa*. Zawarto w nim m.in. rozdział dotyczący przewinień związanych z uszkodzaniem drzew i krzewów, za co przewidziana była kara grzywny uzależniona od rodzaju szkody i wartości użytkowej rośliny. W związku z tym dwadzieścia osiem głównych gatunków podzielono na cztery kategorie po siedem w każdej nich. Cis znalazł się w grupie roślin najbardziej cenionych („lords of the wood”) (Kelly 1999, 39-41; Fields 2020, 131-132). W IX-wiecznym komentarzu tak wysoka ranga przypisywana jest cisowi za sprawą wykonywanych z niego „szlachetnych artefaktów” („noble artefacts”), wśród których najpewniej znajdowały się naczynia klepkowe (Kelly 1999, 42).

jańskie i pogańskie (szerzej na ten temat Kurasiński 2015b, 190; Michniewicz, Kurasiński 2020, 176)³⁶. Przepuszczalny wpływ na powyższy obraz miały trujące właściwości tej rośliny. Niemal wszystkie jej części, z wyjątkiem mięsistej osnówki otaczającej nasiono, wykazują silne działanie toksyczne (Seneta *et al.* 2021, 56; Wilson *et al.* 2001), z czego w przeszłości niewątpliwie zdawano sobie sprawę (por. Mason *et al.* 2008, 17-18)³⁷.

Można tu przywołać wspomniane wcześniej wiadro z Podhorców-Pleśniska, którego klepki sporządzono z cisu, ale jednocześnie cały korpus pokrywała blacha żelazna (ryc. 13:9) (Liwoch 2018, 26). Tym samym efekt wizualny drewna został utracony, a zatem motywy jego użycia wynikać mogły z przypisywania cisowi szczególnych cech lokujących go w sferze magiczno-wierzeniowej.

Innym stwierdzonym dendrologicznie gatunkiem jest modrzew, z którego powstała pobocznicza wiadra z Lubienia (grób nr 9). Jest to drewno rzadko wykorzystywane do produkcji naczyń bednarskich, mimo że cechuje się znaczną wytrzymałością i trwałością, a przy tym łupliwością, pozwalającą na łatwą obróbkę w stanie wysuszonym. Nie wykazuje tendencji do wypaczania i pękania, choć sprawia trudność przy gięciu, a co równie istotne posiada efektowny rysunek (Świdorski 1966, 58; Krzysik 1975, 295, 645; Surmiński 1986, 564, 568-569). Sporadyczne wykorzystanie modrzewia tłumaczyć można naturalnym jego zasięgiem, ograniczonym w wiekach średnich głównie do południowych połaci ziem polskich (Stępnik 2014, 176-177). Miał on niewielki udział w drzewostanach, nigdy nie tworząc większych kompleksów leśnych, choć akurat w okolicy Lubienia udokumentowane są pierwotne stanowiska występowania tego drzewa (Boratyński 1986, 93-99, ryc. 16, 18).

Listę taksonomicznych określeń zamyka wiadro z Ciepłego, którego klepki powstały z dębiny. Drewno to jest łupliwe i łatwe w obróbce polegającej na skrawaniu i gięciu, a przy tym twarde, bardzo trwałe i odporne na gnicie. Wykazuje jednakże tendencję do

pękania i wypaczania (Świdorski 1966, 56; Molski 1968, 495; Krzysik 1975, 295, 591, 647; Surmiński 2006). Suma tych cech sprawia, że spośród naczyń bednarskich najlepiej nadaje się ono do wyrobu wysokowartościowych beczek grubościennych (Świdorski 1966, 56). Znajduje to odzwierciedlenie w materiałach archeologicznych (zob. Kurasiński w druku a).

Być może więc to właśnie z potrzeby podkreślenia wizualnego efektu urzeczywistniana poprzez spożytkowanie drewna określonego rodzaju i odpowiednie jego opracowanie wynikało wykonanie naczyń z ziem polskich, nie tylko zresztą obitych blachą. Istotne mogły być także treści magiczne i symboliczne związane z gatunkami drzew, których drewno posłużyło do wykonania klepek i den, zwłaszcza w odniesieniu do cisu³⁸. Rosnąca, lecz wciąż niedostateczna liczba taksonomicznych oznaczeń tkanek drzewnych, z reguły ulegających całkowitemu rozkładowi, ogranicza jednak możliwości podjęcia tak ukierunkowanych badań i każe nam pozostać w sferze hipotez.

Odpowiednio wyselekcjonowane drewno, nie tylko pod względem technologicznym, użyte do wyrobu klepek oraz dekoracyjna blaszana okładzina, niekiedy srebrzona i ornamentowana, skłania do postawienia tezy, że rozpatrywane pojemniki przed złożeniem do grobu pełniły rolę wystawnych naczyń, wchodzących w skład zastawy stołowej, będąc zarazem wyznacznikami statusu. Z gabarytowo większych przypuszczalnie czerpano i rozlewano napoje, natomiast niewielkie egzemplarze mogły służyć bezpośrednio do picia jako kubki³⁹, ewentualnie do dalszego przenoszenia i serwowania płynów (por. Soudská 1954, 16; Ellmers 1964-1965, 21-27, 31-42; Niesiołowska-Wędzka 1977, 407; Behm-Blancke 1979, 212; Dzik 2006, 88; Pedersen 2014, 133, 135; Valleé 2016, 48)⁴⁰. Stosowanie wiadropodobnych naczyń stołowych poświadczono

³⁸ Na temat wierzeń, treści mityczno-symbolicznych i praktyk rytualnych (także pogrzebowych), związanych w tradycji słowiańskiej z dębem i modrzewiem, zob. Kaczan 2020, 297-298; Michniewicz, Kurasiński 2020, 169-170, 175; Bartmiński *et al.* 2021, 158-164).

³⁹ Tym bardziej, że niektóre z nich pozbawione były pałków (zob. Kordala 1992, 35). Mianem kubków przyjęło się określać naczynia o pojemności 1-2 litra, a nawet większe – do 3 litrów (Barnycz-Gupieniec 1959, 35; Woźnicka 1961, 14, 41; Kaźmierczyk 1965, 491-493).

⁴⁰ Mało przekonująca jest opinia S.B. Szatmári (1980, 108-109), jakoby niewielkie wczesnoawarskie wiadra z ozdobnymi okuciami metalowymi nie nadawały się do picia za sprawą umieszczonych u wylotu obręczy. Zdaniem badaczki wiadra te – za życia pochowanych osób –

³⁶ Gdzie indziej jednak, jak na przykład w Irlandii, cis mógł być drzewem o pozytywnych konotacjach (Corney 2002-2003, 53, 55).

³⁷ Pomijamy w tym miejscu problem ewentualnego, negatywnego oddziaływania drewna cisowego, użytego do budowy naczyń (na ten temat zob. Valleé 2016, 45; Kurasiński w druku a). Zasygnalizujmy tu tylko, iż przeprowadzone ostatnio badania specjalistyczne zdają się na to nie wskazywać (Cywa, Kula 2023).

ne jest etnograficznie, na co zwrócił uwagę M. Dzik (2006, 89). U nadwołżańskich Maryjczyków piwo⁴¹ (a także kwas chlebowy) stawiano na stole w drążonych lub klepkowych naczyniach (*кõрага, жбан*), niekiedy z uchem, jak również wykonanych z kory brzozonej (*туйыс*). Napój nabierano chochlą z długą rzeźbioną rączką i rozlewano do drewnianych kubków zaopatrzonych w jeden lub dwa uchwyty (Sepeev 2001, 91; Mokšin *et al.* [red.] 2020, 229, 239, 240, 528, ryc. 56).

Naczynia zdobione blachą musiały wyróżniać się na stole, zważywszy, że w świetle studiów M. Dembińskiej nad kulturą żywieniową w średniowiecznej Polsce ówczesna zastawa stołowa prezentowała się raczej skromnie (Dembińska 1963, 154). Przeczyłby temu przekaz Galla Anonima mówiący o tym, że po „gnieźnieńskiej” uczcie w 1000 r. z cesarskim udziałem Ottona III Bolesław Chrobry zarządził zebranie ze stołów „naczyn złotych i srebrnych, bo żadnych drewnianych tam nie było” (Gall, ks. I [6], 22). Wzmianka ta zdaje się wszakże ukazywać zbyt wyidealizowany obraz rzeczywistości. Według M. Dygo (2005) w żadnym razie nie powinna ona stanowić źródła do poznania realiów wczesnopiastowskiego dworu w zakresie kultury materialnej, gdyż jej przekaz podporządkowany został kształtowanej przez kronikarza narracji chrystomimetycznego wizerunku polskiego władcy. W naszym przekonaniu nie przekreśla to możliwości używania w najwyższych kręgach społecznych naczyń wytworzonych z cenniejszych materiałów – ze szkła, szlachetnych kruszców czy choćby rogu⁴², ale jednocześnie trzeba przyjąć, że naczynia drewniane również były obecne na stole dworskim, jak zresztą na każdym innym, tyle że mogły być one tam bardziej wyszukane (por. Comey 2013, 108, 119; Poláček 2016, 92).

przeznaczone były do przechowywania cennych przedmiotów (Szatmári 1979, 809-810).

⁴¹ Chodzi o chmielowe piwo zbożowe o niskiej zawartości alkoholu (*нупа, сыра*), warzone ze słodu żytniego, jęczmiennego lub owsianego oraz chmielu, które konsumowano jako napój odświętny i obrzędowy (Sepeev 2001, 88; Mokšin *et al.* [red.] 2020, 239).

⁴² Z punktu widzenia niniejszej pracy wśród tych ostatnich na szczególne wyróżnienie zasługuje kubek z Ostrowa Lednickiego sprzed XII w. (wysokość około 10 cm), ukształtowany na wzór wiader klepkowych. Pierwotnie był on bowiem zestawiony z pasmowo ornamentowanymi klepek rogowych (zachowały się dwie) i prawdopodobnie spięty obręczami metalowymi (Mikołajczyk 1955, 194-195, ryc. 2-4).

Ranga przypisywana analizowanym naczyniom unaocznia się i znajduje potwierdzenie w kontekście sepulkralnym. W literaturze przedmiotu niejednokrotnie wyrażany jest pogląd, iż wiadra, zwłaszcza te najbardziej ozdobne, pokryte metalem, stanowią materialny wyznacznik elitarnego statusu zmarłego (Steuer 1986, 595; Skalski 1995, 90-91; Profantová, Kavánová 2003, 55; Zamelska-Monczak 2015, 300). Wystawne naczynia okute blachą z Birki i innych cmentarzysk z okresu wikingów są nawet określane jako wyroby luksusowe (*Luxusartikeln*; zob. Arwidsson, Holmquist 1984, 240; Arent, Eisenschmidt 2010a, 148). Przeświadczenie to w znacznym stopniu bierze się z apriorycznego łączenia wiader z militarnym wyposażeniem pośmiertnym i stawiania ich w roli typowo męskiego atrybutu. Uważa się nawet, że obecność naczynia okutego blachą w grobie każdorazowo identyfikuje i definiuje miejsce spoczynku wojownika konnego (Malinowski 2005, 475-476). Dekonstruując tego rodzaju wypowiedzi, należy w pierwszym rzędzie zauważyć, że pojemniki te trafiły również do grobów, w których nie natrafiono na jakiegokolwiek elementy uzbrojenia, nie tylko kobiecych i dziecięcych, ale także męskich⁴³. Jak będziemy mogli się przekonać, nie umniejsza to wcale ich roli jako wyznaczników statusu pochowanych osób.

Za uznaniem „blaszanych” wiader za obiekty o prestiżowym charakterze przemawiają inwentarze pośmiertne, do których włączone zostały te naczynia, na ogół obfitujące w różnego rodzaju przedmioty, z których wiele ma charakter luksusowy i symboliczny (zob. tab. 1)⁴⁴. W licznych grobach zaobserwowano obecność militariów (miecz, noże bojowe, groty włóczni, topory, ostrogi, elementy rzędu końskiego)⁴⁵

⁴³ Nie ogranicza się to wyłącznie do egzemplarzy obitych blachą, ale dotyczy także pozostałych wiader (na ten temat zob. Janowski, Kurasiński 2008, 66-72).

⁴⁴ Szczegółowe informacje na temat wszystkich tych zabytków znajdują się w publikacjach wymienionych w tabelarycznym zestawieniu pochówków z omawianymi naczyniami (tab. 1).

⁴⁵ Swym kunstownym opracowaniem i zdobnictwem (inkrustacje) zwraca przede wszystkim uwagę militarne wyposażenie grobu z Ciepłego, zwłaszcza miecz (Wadył 2019c, 116-126) i ostrogi (Gardela *et al.* 2019, 144-145). Trzeba też wspomnieć o toporze z Pnia. Jego niezbyt duże żeleźce (typ Va w klasyfikacji A. Nadolskiego) zostało ozdobione srebrem przy pomocy techniki tauszowania z wykorzystaniem pasemek blachy, tworzących ornament geometryczny. Prawdopodobnie okaz ten pochodzi z północno-wschodniej Europy, gdzie zarejestrowano większość dekorowanych egzemplarzy o analogicznej formie.

i ozdób (m.in. kolie złożone ze srebrnych kaptorg⁴⁶ i paciorków wykonanych z różnych surowców, w tym z kamieni półszlachetnych), a z pozostałych znalezisk warto wspomnieć m.in. o misach z brązu i innego rodzaju naczyniach (ceramicznych i drewnianych), do których przyjdzie jeszcze powrócić w dalszej części pracy. Przy trzech szkieletach natrafiono na monety, a w jednym pochówku przybory kupieckie – elementy wagi wraz z odważnikami. Zupełnie odosobnionym jest przedmiot z Poznania-Śródki (grób nr 170) złożony z trzonka wykonanego z kości lub poroża i wystających dwóch żelaznych kolców (jeden ułamany), który mógł pełnić funkcję widelca (Pawlak, Pawlak 2015, 76-77, ryc. 79).

Ze względu na swą specyfikę szerszej wzmianki wymagają pozostałości tekstylne. Resztki wysokogatunkowej tkaniny jedwabnej odkryto w grobie nr 170 w Poznaniu-Śródce. Zachowały się one przy ogniwkach jednego z dwóch srebrnych łańcuszków znajdujących na kościach żeber pochowanej kobiety. Najprawdopodobniej są to pozostałości taśmowatego obszycia jednego z elementów stroju (wełniana suknia?) użytego do pochówku, do którego zostały przyszyte wspomniane łańcuszki (Pawlak *et al.* 2019). Fragment jakościowo gorszej tkaniny jedwabnej zalegał w misie z brązu odkrytej w grobie nr 15/05 w Pniu. Widoczny na nim delikatny (sześćelementowy) wzór tworzył ośmiokąt (Grupa 2020, 368-369, 376, ryc. 89).

Tkaniny jedwabne są tylko okazjonalnie notowane na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z terenu ziem polskich. Ograniczając się do wybranych przykładów, wspomnieć należy o wstążkach ze złotą owijką, do których przymocowane były kabłączki skroniowe, znalezione w dwóch grobach kobiecych (nr 247 i 921) w Grucznie, stan. 1. Widoczne na nich wzory należy przypuszczalnie interpretować jako zgeometryzowane motywy zoomorficzne (Grupa 2009). Podobne czółka jedwabne znaleziono także w kilku pochówkach z Kałdusa, stan. 1 (grób nr 90/98) i 4 (groby nr 76 i 290). Zastosowana w nich złota owijka ukształtowała na powierzchni każdorazowo inny układ ornamentacyjny – geometryczny lub

zoomorficzny (Grupa 2006; 2007a; 2007b, 276-278, ryc. 2-3). Wzorzystą wstążkę jedwabną, tym razem użytą jako pasek, znaleziono w dziecięcym grobie nr 40/07. Jej zakończenia okute zostały obustronnie połączoną blaszką mosiężną, ozdobioną kulistymi dzwoneczkami (Grupa 2020, 369, 372, ryc. 90). Kilka jedwabnych tkanin umieszczonych na korze brzożowej wydobyto z grobu nr 175 z Czekanowa. Całość stanowiła zapewne część stroju kobiecego, najprawdopodobniej był to kołnierzyk, z przyszytymi guzkami z brązu (Zawadzka-Antosik 2003, 327-329, ryc. 1-2). Pozostałości haftowanych tkanin jedwabnych, które posłużyły do wykonania elementów stroju liturgicznego, stwierdzono w grobach dostojników kościelnych z Tyńca (Markiewicz 1971) i Kruszwicy (Cybulska, Orlińska-Mianowska 2015; 2016).

Wszystkie te tkaniny należały do najbardziej luksusowych i cennych wyrobów, na które pozwolić sobie mogli jedynie przedstawiciele i przedstawicielki lokalnych elit. Trudno dokładnie określić miejsce ich produkcji, wiadomo, że jedwabie na ziemi polskie docierały z zewnątrz przynajmniej od X w., początkowo z Bizancjum i Azji Centralnej, później także z północnej Afryki i południowej Europy. Na północ docierały głównie wzdłuż dalekosiężnych szlaków handlowych wiodących przez ziemie ruskie, na których aktywną działalność handlową prowadzili kupcy skandynawscy (Maik 1997, 173; Grupa 2018, 253-256; 2020, 374nn; zob. także Vedeler 2014; 2016).

Poza jedwabiami również innego rodzaju tekstylia we wczesnym średniowieczu uważane były za szczególnie wartościowe, choć na pewno nie dorównywały tym pierwszym. We wnętrzu misy brzożowej umieszczonej w kałduskim grobie nr 60 zidentyfikowano dwa fragmenty tkanin wełnianych, z których jedna to wyrób fryzyjski. Znana pod nazwą *pallium fresconium*, należała do najdroższych i najbardziej cenionych produktów europejskich. Drugą z tkanin stanowiła misternie utkana plecionka przypominająca wyroby koptyjskie (Grupa 2004, 104; 2007b, 276).

Pod względem jakościowo-ilościowym do najlepiej wyposażonych należałoby w pierwszym rzędzie zaliczyć groby z Ciepłego, Czerska⁴⁷, Kałdusa, Lutomińska (groby nr 3/49 i 10/49), Pnia (groby nr 15/05 i 32/06), Poznania-Śródki (grób nr 170) i Sowi-

Jego przydatność bojową należy ocenić dość nisko, pełnił on raczej funkcję broni ceremonialnej i prestiżowej, wskazując na wysoką pozycję społeczną zmarłego mężczyzny (Drozd, Janowski 2007b; Janowski 2010; 2015, 54).

⁴⁶ O ostentacyjnym i reprezentacyjnym – a także religijno-magicznym – znaczeniu tychże ozdób jako materialnego wyróżnika elitarnej przynależności społecznej pochowanych z nimi kobiet zob. ostatnio Kurasiński 2021.

⁴⁷ Bogaty zestaw inwentarza pośmiertnego i charakter założenia grobowego zachęcał do stawiania hipotez na temat imiennej identyfikacji pochowanego mężczyzny. Wdziarno w nim komesa Magnusa, syna króla angielskiego Harolda (Jurek 1997; Dąbrowska 2004, 171-172).

nek, ale nie wszystkie pochówki były równie bogate w dobra grobowe. W niektórych zestaw pośmiertnego inwentarza ograniczał się do noży żelaznych, przy czym w Komorowie (grób nr 20) i Płocku-Podolszycach narzędzia te złożone zostały w pochewce – odpowiednio – skórzanej z metalowym okuciem i kościanej. Z kolei nóż z grobu nr 91/49 w Lutomiersku miał drewnianą rękojeść zdobioną cienkim drutem srebrnym, co nie jest typowe dla tego rodzaju przedmiotów (Nadolski *et al.* 1959, 90, tabl. LXX:3). Mało zasobny był pochówek z Cedyni, stan. 2a, w którym przy szczątkach ludzkich stwierdzono prawdopodobnie jedynie sprzączkę. Z kolei w Krakowie-Zakrzówku i Lubieniu (grób nr 9) natrafiono na pojedyncze ozdoby, ale dodajmy, że wykonano je ze srebra. W jednym z pochówków lutomierskich (nr 27/49) odkryto pięć kabłączków skroniowych (srebrne oraz z brązu), aczkolwiek warto zaznaczyć, iż jama grobowa została zniszczona przez późniejsze wkopy i nie można wykluczyć, że pierwotnie znajdowały się w niej inne elementy wyposażenia. Z taką ewentualnością liczyć się trzeba także w przypadku grobu z Bodzanowa, w którym oprócz wiadra stwierdzono jedynie ułamki naczynia glinianego. Stanowisko to było bowiem poważnie zniszczone (szkielety zostały naruszone przez orkę i pozyskiwanie piasku).

Jak już nadmieniono, groby zawierające omawiane naczynia niejednokrotnie wyróżniały się również pod względem konstrukcyjnym. Mamy wśród nich duże założenia drewniane określane jako komorowe oraz wzniesione przy użyciu budulca kamiennego – obstawowe i/lub podbrukowe. Zachowane szczątki drewna wskazują na zastosowanie trumien, mar lub obstaw. Wskazać można również na groby ziemne z mniej lub bardziej obszernymi pochówkami trumiennymi. Zastosowanie tego rodzaju konstrukcji grobowych, czy to przenośnych, czy też zamontowanych na stałe, również przemawia za pochówkiem osoby społecznie wysoko postawionej⁴⁸. Dotyczy to w pierwszym rzędzie grobów komorowych. Należy bowiem sądzić, że wznoszenie założeń grobowych o tak zmonumentalizowanej przestrzeni skali wynikało przede wszystkim z potrzeby zmanifestowania statusu zmarłego i jego przynależności do warstw uprzywilejowanych (Janowski 2015, 73-80, 96, 98), niezależnie od jego pochodzenia etnicznego czy wy-

znawanej wiary (Kajkowski 2019, 145-146). Koreponduje to z wynikami badań izotopowych węgla i azotu. Zmarli pochowani w grobach komorowych, zwłaszcza mężczyźni, najprawdopodobniej mieli dostęp do pożywienia bardziej urozmaiconego (istotny udział prosa) i bogatszego w białka zwierzęce (w tym ryb, m.in. jesiotra) aniżeli pozostali członkowie społeczności złożeni do zwykłych jam ziemnych (zob. Reitsema *et al.* 2017; Reitsema, Błaszczuk 2019; Błaszczuk *et al.* 2021a; 2021b)⁴⁹. Podobnie niektóre zaobserwowane wyznaczniki ich kondycji zdrowotnej (wzrost ciała, zmiany chorobowe na szkieletach) wyróżniają się na tle pozostałej części populacji, dając świadectwo ogólnie lepszych warunków bytowych (Błaszczuk 2017, 88).

Rysująca się rola omawianych pojemników jako wyznaczników statusu społecznego nie wyczerpuje związanego z nimi pełnego zakresu znaczeniowego. Wiadra bowiem jako element wyposażenia pośmiertnego⁵⁰ wpisywały się najpewniej w rytualne działania związane z szeroko pojmowanym kultem zmarłych. Mogło to znajdować wyraz we wspólnym biesiadowaniu żywych z pochowanymi⁵¹, czego śladem byłaby właśnie obecność tychże pojemników w grobach. Tym samym zachowany i niejako kontynuowany był dotychczasowy sposób użytkowania wiader jako pojemników służących do rozlewania, przechowywania

⁴⁹ Ryby morskie lub dwuśrodowiskowe były również ważnym składnikiem diety mężczyzny pochowanego w obszernej skrzyni trumiennej z Czerska. Wiązane jest to z wysoką pozycją zmarłego lub jego upodobaniami żywieniowymi (Błaszczuk, Stanaszek 2016, 329, 331).

⁵⁰ Jeśli chodzi o proste wiadra obręczowe, można się spodziewać, że do grobów w pierwszej kolejności kierowane były egzemplarze zniszczone, zużyte, a zatem niespełniające już swej oczekiwanej (praktycznej) funkcji (o ile wykluczyć akt rytualnej destrukcji w celu „uśmiercenia” przedmiotu i uwolnienia jego pierwiastka duchowego, aby mógł on służyć zmarłemu na „nowej drodze” – zob. np. Grinsell 1961, 476). Inaczej zapewne wyglądało to w przypadku egzemplarzy wystawnych, będących prawdopodobnie własnością chowanej osoby (Kurasiński w druku a).

⁵¹ Akt ten wolno uznać za rytualnie usankcjonowaną formę upamiętnienia i czci dla zmarłych oraz przejaw wzmocnienia więzi między nimi, a żałobnikami. Ucztownienie i towarzyszące temu naczynia, służyło również budowaniu spójności społecznej i tożsamości kulturowej, a jednocześnie stanowiło okazję do publicznego zademonstrowania rodowej zamożności i statusu (zob. np. Effros 2002, 71, 91; 2003, 217, 220, 226-227; Härke 2014, 50; Gardela 2016).

⁴⁸ Okazałość pochówku mogła wzmocniać wzmiankowana wcześniej ozdobna kłódka cylindryczna, znaleziona przy relikwach okutej trumny włożonej do grobu nr 170 z Poznania-Śródki (Pawlak, Pawlak 2015, 75, ryc. 75).

i konsumpcji, choć już w odmiennym – rytualno-eschatologicznym – kontekście.

Możliwe, że szczególną oprawę uczta taka przyjmowała po śmierci wybranych jednostek, tych mianowicie, które pochowane zostały z większą liczbą różnego rodzaju pojemników (por. Steuer 1986, 599). Dobrze dokumentowałyby to wiadra obite blachą, do grobów składane niekiedy wraz z innymi naczyniami – metalowymi, drewnianymi i glinianymi (zob. tab. 1). Największe ich nagromadzenie stwierdzono w grobie nr 60 w Kałdusie. Przy szkielecie oprócz ozdobnego wiadra znaleziono misę brązową i pozostałości drewna pochodzącego z czarki i dwóch talerzy, z których jeden (klonowy) miał dekoracyjne okucia z połączanego brązu, o cechach sztuki anglo-iryjskiej (Chudziak 2001, 80-82, ryc. 13-14)⁵². W grobie nr 15/05 z Pnia także natrafiono na misę z brązu, w której zalegały resztki drewnianego czerpaka oraz jeszcze jednego naczynia (talerz, ewentualnie jeszcze jeden czerpak) (Błaszczuk 2020, 121-122, 131-132, ryc. 40). Zbliżony zestaw mógł znajdować się w Ciepłym, gdzie przy szkielecie znaleziono misę z brązu (Janowski 2019, 274-276) i resztki drewna jesionowego (*Fraxinus excelsior* L.) należące przypuszczalnie do talerza lub miski z ornamentowanymi okuciami ze srebra (Wadył 2019b, 284-285, 286).

Warto ponadto wspomnieć o jednym z grobów lutomiarskich (nr 10/49), w którym znaleziono dwa różniące się pod względem pojemności wiadra, jedno obite blachą (1,2 l), drugie zaś – znacznie większe (ok. 7 l) – bez okuć, spięte jedynie obręczami (ryc. 4:3). Do innego obiektu z tego cmentarzyska (nr 9/49) wraz z wiadrem trafiło sześć niewielkich naczyń glinianych (jedno większe, pozostałe można określić jako miniaturowe), z czego dwa to rzadko spotykane na ziemiach polskich okazy flaszkowate. Jest to zespół jednorodny pod względem technologii wykonania i zastosowanej ornamentyki, pierwotnie mógł zatem stanowić funkcjonalnie ze sobą powiązany komplet. Całość najprawdopodobniej pochodzi z Czech lub Moraw (Janowski, Kurasiński 2008, 74-75, 76). Pojawienie się w tej samej jamie grobowej wiader i naczyń ceramicznych jest sporadycznie obserwowanym zjawiskiem na cmentarzyskach doby wczesnopiastowskiej (Kurasiński 2018, 247-248). Tym bardziej więc warto wspomnieć o jeszcze jednym takim

przypadku. Chodzi o grób nr 32/06 z Pnia, w którym obok całkowicie pokrytego blachą wiadra ustawiono nieduży (wysokość około 8 cm), starannie zdobiony garnek gliniany (z tzw. cylindryczną szyjką). Pojemność szacowana na około 0,2-0,25 litra wskazuje, że naczynia tego używano w charakterze kubka (Błaszczuk 2020, 123-124)⁵³. Żadne z powyższych naczyń ceramicznych nie zostało poddane badaniom specjalistycznym pod kątem ustalenia rodzaju zawartości. Na podstawie oceny resztek organicznych wiadomo skądinąd, że do pojemników takich wkładana była żywność (z przykładami Kurasiński 2018, 257).

Wykaz powyższy zamyka pochówek z Czerska z dwiema misami brązowymi. Łącznie więc mamy pięć tego rodzaju naczyń, które w grobach towarzyszyły rozpatrywanym w niniejszej pracy pojemnikom⁵⁴. Z badań wynika, że z metalowymi misami chowano wyłącznie mężczyzn, których status określić należy jako wysoki (zob. Janowski, Kurasiński 2003; 2008, 77-79). Luksusowy charakter tych naczyń wskazuje, że do inwentarza pośmiertnego mogły być włączane jako dar sam w sobie. Panuje przekonanie, że przed złożeniem do grobu mogły one pełnić funkcję naczyń służących utrzymaniu higieny i do rytualnego obmywania rąk, na przykład przed posiłkiem (Müller 2006, 15-34). Wolno wszakże przypuszczać, że wchodziły one w skład wyjątkowej zastawy stołowej (Pedersen 2014, 137, 251; Janowski 2019, 277-278). Takie przeznaczenie mogło być podtrzymane po zakończeniu „doczesnego” etapu użytkowania. Zauważmy, że w grobach w Ciepłym, Kałdusie i Pniu (nr 15/05) we wnętrzu mis znajdowały się fragmenty tkanin, w które mogła być zawinięta żywność bądź zioła (Grupa 2004, 104; 2007b, 276; 2020, 377; Jabłońska-Dyrda 2019, 250). W dwóch z tych naczyń natrafiono ponadto na szczątki roślinne. W Kałdusie były to ziarniaki pszenicy (Bojarski *et al.* 2010, 457; Bojarski 2020, 390)⁵⁵, a w Ciepłym – m.in. diaspory prosa zwyczajnego (*Panicum miliaceum* L.) i lnu zwyczajnego

⁵² Ze względu na charakter zdobień i jakość wykonania uważa się jednak, że talerz ten nie pełnił funkcji czysto użytkowej, a raczej kultową, niewykluczone, że liturgiczną (Chudziak 2001, 82).

⁵³ W wypełniku tej samej jamy grobowej odkryto również niewielki fragment dna jeszcze jednego naczynia glinianego (Błaszczuk 2020, 125). Trudno jednak osądzić, czy mamy do czynienia z kolejnym, tym razem niemal całkowicie zniszczonym, ale intencjonalnie umieszczonym pojemnikiem, czy też jest to przypadkowy wręt.

⁵⁴ Naczynie to znajdowało się także w podwójnym grobie nr 13 z Kałdusa, ale stanowiło ono element wyposażenia pochówka męskiego (nr 13A), dlatego też zostało tu pominięte.

⁵⁵ W pobliżu miski znajdowała się też łupina orzecha laskowego (Chudziak 2001, 82).

(*Linum usitatissimum* L.) (Badura, Skrzyński 2019, 398, 299, 301 [tab. 4.15]). Organiczna zawartość mis⁵⁶ najczęściej interpretowana jest jako żywność służąca zmarłym udającym się w zaświaty (Trotzig 1991, 135; Grupa 2007b, 276; Janowski 2019, 277).

Znaleziska z ziem polskich i innych rejonów europejskich pokazują, że w wiadrach pochodzących z grobów również zachowały się pozostałości rozmaitych dóbr konsumpcyjnych, zarówno pochodzenia zwierzęcego, jak i roślinnego. Z niektórych zostały sporządzone potrawy i napoje (zwłaszcza alkoholowe), innych zaś nie poddano obróbce kulinarnej (tuzsze mięsne z kością lub bez, ewentualnie same kości). Pojemniki te zawierały również szczątki borówki czarnej, skorupki jaj oraz orzechy (przykłady w Kurasiński 2015b, 152, 160, 186-187, 193; Valleé 2016, 47). Panuje przekonanie, że w realiach skandynawskich z naczyń bednarskich znalezionych w grobach konsumowane były trunki w rodzaju miodu pitnego lub piwa (Ellmers 1964-1965, 34-35; Solberg 2005, 434), a w pojemnikach z wczesnoawarskich pochówków dziecięcych znajdować się mogło mleko (Szatmári 1980, 109).

Niestety, wśród uwzględnionych w niniejszej pracy wiader tylko w odniesieniu do jednego pojemnika dysponujemy danymi, pozwalającymi ustalić, jaka była pierwotna zawartość. Wyniki specjalistycznej analizy mikroszczątków pobranych z naczynia odkrytego w grobie z Sowinek wskazują, że włożono do niego bezkostną porcję mięsa (Krzyszowski 2014, 149).

Sądzić należy, że umieszczanie wszelkich pokarmów i napojów w wiadrach – tak jak w przypadku innych wspomnianych naczyń – miało na celu przede wszystkim zaopatrzenie zmarłego na „ostatnią drogę”. U Słowian (a także innych ludów) zawartość naczyń mogła też pochodzić z biesiady odbytej w obecności zmarłego (strawa, tryzna), któremu przypadła pewna porcja spożywanego przez jej uczestników jadła i napitku (Dostał 1966, 28; Bylina 1992, 9-10; Danielewski 2019, 58; por. Ellmer 1964-1965, 21nn;

⁵⁶ Podane przykłady zawartości tych naczyń złożonych do grobu razem z wiadrami nie były odosobnione. W naczyniu odkrytym w grobie w Gdańsku-Babim Dole (dawniej Stefanowo) znajdować się miało 60 sztuk orzechów laskowych (Janowski, Kurasiński 2003, 659, 668 [tab. a, poz. 8]). O różnego rodzaju depozytach pochodzenia roślinnego i zwierzęcego w misach (w postaci płynnej bądź stałej) odkrytych na cmentarzyskach zob. Trotzig 1991, 165-166.

Szatmári 1979, 809; 1980, 108; Steuer 1986, 599; Effros 2002, 73; Valleé 2016, 48)⁵⁷, co wcale nie przekreślało możliwości wykorzystania jej w wędrownie w zaświaty. Obie te koncepcje nie muszą się zatem zupełnie wykluczać.

Oczywiście, należy się liczyć z ewentualnością, że w grobach stawiane były wiadra puste albo też wypełnione jedynie zwykłą wodą (zob. np. Szatmári 1980, 109; Steuer 1986, 599; Cook 2004, 46, 86; Mason *et al.* 2008, 9), mogącą przykładowo służyć obmyciu duszy po śmierci człowieka, jak to sugerują dane etnograficzne (Dzik 2006, 89, przyp. 354).

Wobec opisanych wcześniej liczebnie, wielkościami i/lub surowcowo zróżnicowanych zestawów naczyń napotkanych w niektórych grobach z jednej strony⁵⁸, a z drugiej – dość szerokiego spektrum wkładanych lub wlewanych do nich dóbr konsumpcyjnych pojawia się kwestia, czy poszczególne rodzaje pojemników, a w szczególności omawiane w niniejszej pracy wiadra, mogły mieścić w sobie konkretne (odmienne) rodzaje pokarmów lub napitku. Z taką możliwością liczone się w nauce (zob. np. Steuer 1986, 599; Hanuliak 2004, 192; Profantová 2007, 197-198)⁵⁹. Do ciekawych wniosków w odniesieniu do kombinacji, formy, wzajemnego układu, przestrzennej konfiguracji i możliwej zawartości naczyń znalezionych w anglosaskim grobie łodziowym w Sutton Hoo (kurhan 1) oraz innych podobnych założeniach grobowych doszedł M.G. Comey (2013, 116-118; por. Behm-Blancke 1979). W myśl tej koncepcji cisowe wiadra służyły przede wszystkim do przygotowywania i podawania trunków.

Bez wątplenia jednak o miarodajnym wyjaśnieniu tego zagadnienia zdecydowałyby dopiero analizy mikroszczątków pobranych z wnętrza wiader i pozostałych naczyń (Ellmers 1964-1965, 41; Zoll-Adamikowa 1971, 112), a tych jak dotąd mamy niedostatek. W naszym wypadku możemy jedynie powołać się na ocenę zawartości wiadra z Sowinek.

⁵⁷ Obecność naczyń i pokarmowych pozostałości w grobach w ocenie niektórych badaczy dowodzi, że uczta odbyła się jeszcze przed zasypaniem grobu (Halsall 1998, 327).

⁵⁸ Dotyczyłoby to również wyposażenia grobu w dwa wiadra, jak w interesującym nas grobie nr 10/49 z Lutomińska.

⁵⁹ Dla porównania, według H. Zoll-Adamikowej (1971, 111-112) w sytuacji, gdy do grobu wstawiono więcej niż jedno naczynie gliniane, to okaz większy mógł zawierać pokarm, a mniejszy substancje płynne bądź też włożonych do nich różne rodzaje produktów żywnościowych.

W przypadku okazów o wyszukanim zdobieniu hipotetycznie należałoby oczekiwać kulturowo i obrzędowo istotnego doboru zawartości. W tej roli najlepiej sprawdziłby się zapewne jakiś rodzaj napoju odurzającego. Jak wiemy, w kręgu kultury słowiańskiej (przedchrześcijańskiej i późniejszej) alkohol miał bardzo istotne znaczenie magiczno-rytualne (głównie mediacyjne)⁶⁰, a źródłowo dobrze poświadczane jest spożywanie syconego miodu⁶¹ oraz piwa (Kajkowski 2012; 2016; Teterycz-Puzio 2012, 41-42). Jednakże brak badań specjalistycznych powoduje, że skazani jesteśmy jedynie na domysły, natomiast kazus wiadra sowińskiego świadczy, że równie dobrze mogły w nich znajdować się pokarmy stałe.

Pojemniki z prawdopodobną zawartością starano się zabezpieczyć przez przykrycie bądź owinięcie w tkaninę, czego śladem są dostrzeżone w kilku wspomnianych wcześniej przypadkach resztki tekstylne zachowane na obręczach, zaczepach i pałakach, ewentualnie na metalowym obiciu⁶². Innym wytłumaczeniem tego faktu jest użycie całunu, którym spowito ciało wraz ze znajdującym się w pobliżu naczyniem⁶³.

⁶⁰ Sakralna wartość napojów alkoholowych sankcjonowana jest tym, że nieprzerwanie stanowiły one „środek mediacyjny umożliwiający ekstazę i przez to nawiązanie kontaktu ze światem transcendentnym” (Kajkowski 2012, 285-286; zob. także Kulesza 2022, 629-630). Wiele z tego zachowało się do niedawna w kulturze tradycyjnej (Hołub 2014). Również czysta woda – jeśli założyć, że także nią wypełniano wiadra w grobach – ze względu na swe życiodajne właściwości mogła realizować się jako napój o właściwościach nadprzyrodzonych (zob. m. in. Wilczyńska 2014).

⁶¹ Można powołać się również na dane etnograficzne dotyczące miodu pszczelego i jego sfermentowanej postaci (zob. m. in. Żuk 1996; Łeńska-Bąk 2006a; 2006b; Szerszunowicz 2017).

⁶² W grobie nr 60 z Kałdusa misę brązową owinięto w tkaninę wraz ze znalezionym w jej wnętrzu wiadrem (Chudziak *et al.* 2010a, 90). Według M. Grupy (2004, 104; 2007, 276) naczynia te zostały jedynie nakryte tkaniną, choć pozostałości tekstylne stwierdzono nie tylko na ich górnych partiach (brzeg misy, krawędź i pałak wiadra), ale też na spodniej części misy. Wszystkie wykonano z włókien roślinnych.

⁶³ Trzeba jednak nadmienić, że w przypadku grobu nr 60 w Kałdusie na fragmencie skórzanego buta stwierdzono szczątki tkaniny wełnianej, interpretowanej jako pozostałość stroju lub całunu (Grupa 2004, 104), w przeciwieństwie do resztek tekstylnych związanych z naczyniami, które były pochodzenia roślinnego (zob. przyp. 62). Należy też przypomnieć, że pojemniki z Cedyni, stan. 2a i Sowińek, na których ujawniono fragmenty tkanin, ustawione

Dodajmy też, że wiadro odkryte w grobie nr 28A z Końskich przykryte zostało „deseczką” (Gąssowski 1950, 113). Być może mamy do czynienia z jakimś rodzajem wieczka zabezpieczającego wnętrze naczynia, przypominającego to odkryte w pochówku łodziowym z norweskiego Osebergu (Christensen *et al.* 1992, ryc. na 111).

W dyskusji nad zjawiskiem wyposażania grobów w wiadra pod uwagę brane są różne możliwości interpretacyjne, w tym także odnoszące się do eschatologii chrześcijańskiej, przede wszystkim w oparciu o zdobnictwo naczyń. Z tego też względu w polu zainteresowania znalazło się wiadro z Kałdusa (grób nr 13B) z ażurowym ornamentem trójkątów tworzących ze sobą równoramienne krzyżyki (ryc. 7:6). Układ ten nasuwa skojarzenie z chrześcijańską symboliką, co jednoznacznie wyrażone zostało przez A. Koperkiewicza (2005, 272; zob. także Chudziak *et al.* 2010a, 90). Badacz ten, powołując się na jeszcze jeden obity blachą egzemplarz z tego cmentarzyska (grób nr 60), uznał, że wiadra dawane do grobów wyrażają symboliczne treści chrześcijańskie jako stały rekwizyt wyobrażeń pasyjnych, zważywszy że w ikonografii są one ukazywane jako pojemniki na ocet. Wchodząc w poczet *arma passionis* miały stanowić skuteczne narzędzie antyszatańskie (Koperkiewicz 2005, 280, 281).

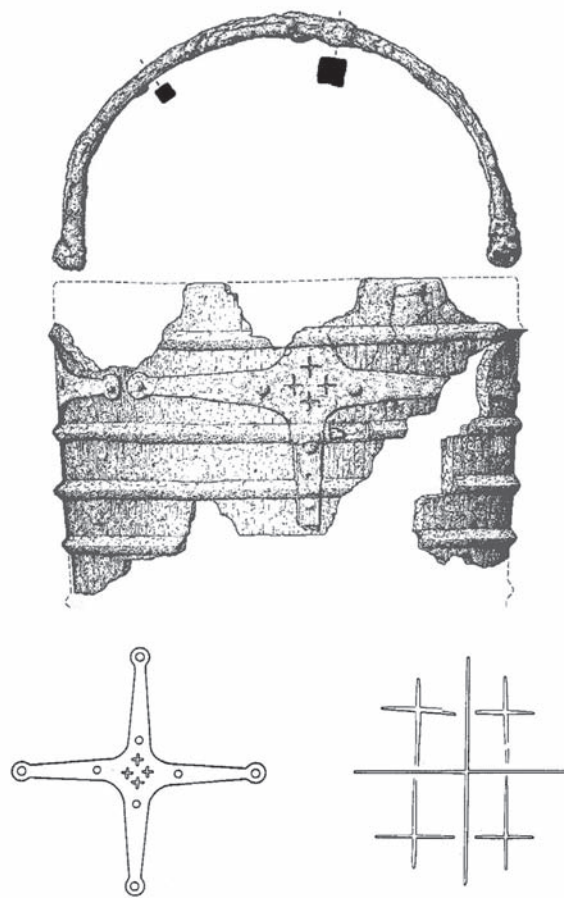
Na podobne konotacje w odniesieniu do znalezisk spoza ziem polskich wskazują też inni badacze. E. Wamers (1994, 30-32, ryc. 26-27:1-2) wyraził przypuszczenie, że wiadro znalezione w jednym z łodziowych grobów komorowych w Hedeby (Haithabu) mogło być wykorzystywane w obrzędowości chrześcijańskiej, przypuszczalnie jako pojemnik na wodę

zostały obok trumien, a pierwotną wielkość materii z grobu cedyńskiego oszacowano na około 20 x 20 cm (Porzeziński 2006, 178). Niewykluczone więc, że wiadra i inne naczynia osłanianie tkaninami osobno, niezależnie od zwłok (zob. Krzyszowski 2014, 150-151). Do tego celu mogły służyć worki, zgodnie z tym jak zinterpretowano resztki tekstylne (wełna) przywarte do metalowych mis z cmentarzyska w Dziekanowicach (Sikora 2000, 221, 222; 2002, 137). Warto tu także podkreślić, że bandażowanie zwłok czy spowijanie ich w całun było rzadziej praktykowane we wczesnym średniowieczu. Przeważał bowiem zwyczaj chowania zmarłych odzianych (Dąbrowska 1997, 10). Owijanie ciała w tkaninę wskazuje raczej na chrześcijański pochówek, przy czym, jak podkreśliła S. Mui (2015, 155), “shrouds were not simply a negation of ‘pagan’ clothed burial, but they represented, more profoundly, an active uptake of Christian ideology”.

święconą, być może nawet przy sprawowaniu chrztu. Wskazywać na to mają okucia w kształcie krzyża o zwężających się ramionach i okrągłych zakończeniach (niektóre odłamane). Na każdym z nich dodatkowo wygrawerowano cztery małe krzyżyki (ryc. 15). Według cytowanego badacza całość niesie ze sobą treści o wyraźnej wymowie chrześcijańskiej⁶⁴.

Według Ž. Tomičića (2002, 162-163) w znalezionych w grobach na cmentarzyskach starochorwackich znajdowała się woda (w domyśle święcona), będąca symbolem życia duchowego, oczyszczenia z grzechu i uczestnictwa w życiu wiecznym. Idąc dalej tym tropem, autor postawił tezę, że naczynia klepkowe z taką zawartością stanowią potwierdzenie przyjęcia chrześcijaństwa przez pochowanych z nimi przedstawicieli warstwy rządzącej. Kluczowym argumentem na jej potwierdzenie ma być przenośne aspensorium wykonane z kości słoniowej, szlachetnych kamieni i złożonych metali, przechowywane w skarbcu katedry w Akwizgranie (ryc. 16). Kropielnica ta w mniemaniu chorwackiego badacza kształtem i detalami nieprzypadkowo naśladuje drewniane wiaderko. Rozpoznawalne jest to w imitacji klepek przez ścianki boczne tworzące ośmiokątny obwód, rzędach kamieni odpowiadających trzem obręczom, wreszcie w zastosowaniu pałaka⁶⁵. Problem polega jednak na tym, że autor przyjmuje IX-wieczne datowanie tego liturgicznego naczynia (za Edge, Paddock 1991, 11), tymczasem jest to ewidentne dzieło sztuki ottońskiej powstałe około 1000 r. (zob. np. Kahsnitz 1993; Schulz-Rehberg 2006; Hoffmann 2018). Nie mogło zatem stać się „ideologicznym” wzorem dla znacznie starszych wiader wkładanych do grobów na terenie Chorwacji, co nie przekreśla całkowicie możliwości imitowania naczyń liturgicznych przez pojemniki klepkowe, zwłaszcza te obite blachą.

W sposób bardziej zniuansowany wypowiedział się w powyższej kwestii G. Bilogrivić (2019, 124, przyp. 62). W jego opinii interpretacja wiadra z Hedeby jako naczynia o charakterze liturgicznym (za sprawą symboli chrześcijańskich) jest bardziej praw-

Ryc. 15. Wiadro z okuciem w kształcie krzyża z Hedeby/Haithabu (wg Wamers 1994, ryc. 26-27:1-2).

Ryc. nieskalowana. Oprac. T. Kurasiński
Fig. 15. Bucket with cross fitting from Hedeby/Haithabu (after Wamers 1994, figs. 26-27:1-2).
Fig. unscaled. Prepared by T. Kurasiński

dopodobna aniżeli w przypadku naczyń z Chorwacji, które w większości są nieozdobione.

Pozostawiając na boku kwestię wyznaniowej orientacji osób chowanych z wiadrkami wydaje się, że stawianie w grobach naczyń drewnianych (wraz z zawartością) wydaje się jednak praktyką nazbyt odbiegającą od chrześcijańskich zaleceń regulujących obrzędowość pogrzebową, kojarzącą się raczej z pogańskim systemem wierzeniowym (Kurasiński 2015b, 163-166, 196-198; Danielewski 2019, 57-58). To głównie pokarmy ofiarowywane zmarłym stały w największej sprzeczności wobec kościelnych wy-mogów i zaleceń funeralnych. Jakkolwiek zdawano sobie sprawę z głęboko zakorzenionej potrzeby pośmiertnego ucztowania, to zwyczaj ten spotykał się z dezaprobatą i deprecjacją, a w końcu zupełnym

⁶⁴ U. Arents i S. Eisechschmidt (2010a, 148) podkreślają jedynie, że okucia te „neben einer Stabilisierung sicherlich auch Schmuckfunktion besaßen”.

⁶⁵ Można byłoby tu nawet dodać, że plastycznie opracowane przestrzenie pomiędzy „obręczami” wizualnie odpowiadają blaszanemu wypełnieniu omawianych przez nas wiader.

Ryc. 16. Aspersorium z Akwizgranu (wg https://www.reddit.com/r/ArtefactPorn/comments/jfz0o1/aspersorium_middle_rhine_c_1000_3024x4032_oc/ – dostęp 01.09.22). Oprac. T. Kurasiński

Fig. 16. Aspersorium from Aachen (after https://www.reddit.com/r/ArtefactPorn/comments/jfz0o1/aspersorium_middle_rhine_c_1000_3024x4032_oc/ – access 01.09.22). Prepared by T. Kurasiński

zakazem (Dąbrowska 1997, 10; Effros 2002, 69nn; Chorvátová 2004, 147; Rębkowski 2007, 95)⁶⁶. Nega-

⁶⁶ Według zapatrywań Z. Krumphanzlovej (1971, 422) umieszczanie pożywienia w grobach było zwyczajem o pogańskich korzeniach, aczkolwiek w samych wiaderkach i innych naczyniach badaczka widziała pośrednie świadectwo wpływów chrześcijańskich.

tywnie odbierany mógł być także zanadto ostentacyjny charakter tych naczyń, zwłaszcza interesujących nas okazów obitych blachą, niekiedy zdobioną i/lub wykonanych z drewna cisowego, a także zastosowane motywy symboliczno-dekoracyjne, zwłaszcza dookoła korpusu rozmieszczone aplikacje, które swym zarysem najbardziej przypominają księżyc w nowiu.

Jakkolwiek symbolika lunarna ma swoje umocowanie w symbolice chrześcijańskiej i myśli teologicznej, to była także głęboko zakorzeniona w kulturach tradycyjnych, w tym także słowiańskiej. Wierzono na przykład, że księżyc aktywizował drzemiące w człowieku złe instynkty oraz siły demoniczne, ujawniające się szczególnie w nowiu. Jednocześnie spełniać miał kierowane do niego prośby i przesądzać o pomysłności. Jego fazy regulowały rytm i rodzaj wykonywanych czynności, a także wpływały na przebieg wczesnych etapów życia ludzkiego (nów decydować miał o szybkim wzroście i zdrowiu)⁶⁷. Zarazem jednak obawiano się poświęty księżycowej jako zdolnej powodować choroby, kalectwo czy lunatyzm. Co istotne, z tego ciała niebieskiego uczyniono krainę zaświatową – liminalną i przejściową, gdzie przebywały głównie dusze zmarłych, którzy za życia dopuścili się występków (zob. Kurasiński 2015a, 157-160, 191-193; tu literatura).

Zapewne z mityczno-symbolicznymi odniesieniami trzeba także liczyć się w przypadku innych „blaszanych” wiader, na których ujawniono obecność zdobnictwa geometrycznego i roślinnego. Możliwe, że bardziej złożony przekaz ukazany został na naczyńiu z Sowinek. W jego górnej partii na paśmie platerowanej srebrem blachy żelaznej znajdował się motyw roślinny (Drzewo Życia?, Drzewo Kosmiczne?), poniżej zaś – półksiężycowate aplikacje (ryc. 11:5-8). Czy mamy tu do czynienia z mitycznym odwzorowaniem przestrzennej waloryzacji świata, wyznaczonej przez porządek wertykalny: góra (korona drzewa, sfera niebiańska) – dół (korzenie, sfera chthoniczna)? Czy też z wyobrażeniem wynikającym z nadrzędnej konieczności przeprowadzenia zmarłego ku zaświatom i mającym ułatwić ten transfer? A może w grę

⁶⁷ Adekwatność księżyca i losu człowieczego w ludowej wizji świata ujawnia się w początkowym etapie obrzędu pogrzebowego, a mianowicie w rycie czuwania przy zwłokach. Czas ten, obejmujący trzy doby, stanowił odniesienie do trzydniowej niewidoczności księżyca na nieboskłonie i w obydwu sytuacjach zwano go pustymi nocami. Wzorem księżyca oczekiwano wówczas na ewentualny powrót zmarłego do życia (Tomiccy 1975, 126).

wchodziła jakaś forma magii apotropaicznej? Trudno na obecnym etapie wiedzy o przekonywujące rozwiązanie tej kwestii.

W każdym razie przy aktualnym stanie rozpoznania zagadnienia wolno sądzić, że nawet jeśli podejmowane były próby „chrystianizacji” polegające przykładowo na nadawaniu omawianym naczyniom chrześcijańskiej wymowy poprzez odpowiednie ich sygnowanie (jak krzyżyki na okazie z Kałdusa) czy wypełnianiu ich wodą święconą⁶⁸, to zakończyły się one niepowodzeniem. Umieszczanie wiader w grobach praktykowane było relatywnie krótko, w odróżnieniu od pojemników glinianych, które, mimo podobnej zawartości, niekiedy też formy, do grobów trafiały przez całe średniowiecze, a także później, po czasy niemal współczesne⁶⁹.

WNIOSKI

W niniejszej pracy zebrane zostały informacje na temat wiader pochodzących z cmentarzysk doby wczesnopiastowskiej, dla których cechą wyróżniającą są blaszane obicia w postaci taśm i/lub aplikacji. Naczynia te poddano analizie typologiczno-formalnej i chronologicznej z uwzględnieniem kontekstu odkrycia i proveniencji, i na tej podstawie podjęto próbę

⁶⁸ W takich wypadkach należałoby również hipotetycznie uwzględnić magiczne użycie wody chrzcielnej, przy czym najstarsze źródła dokumentujące tego rodzaju praktyki pochodzą z końca XII i 1. połowy XIII w. (Nowiński 2014).

⁶⁹ W wielu rejonach północno- i zachodnioeuropejskich między XI a XVII w. (zwłaszcza XII-XV w.) stawały się pojemnikami na wodę święconą, pełniły też funkcję kadzielnic (np. Prigent 1996; Dąbrowska 1997, 10; Madssen 1999; Gärtner 2007; Leblois 2012; Bocquet-Liénard *et al.* [red.] 2017; Gutiérrez Cuenca 2017, 88-97; w pracach tych obszerna literatura). W takim wypadku znajdowały się w nich węgle drzewne, będące paliwem dla spalania drogocennych żywic (olibanum) pozyskiwanych głównie z niektórych gatunków drzew z rodzaju kadzidłowców (*Boswellia*), niekiedy z pewnymi domieszkami (zob. wyniki badań biomolekularnych w Baeten *et al.* 2014). Nasuwa to myśl o wiadrze z Lubienia (grób nr 59), w którym również stwierdzono podobną zawartość (Kurasiński, Skóra 2012, 60, 184). Trudno jednak przypuszczać, aby naczynia klepkowego użyto jako kadzielnic, raczej chodziło o obrzędową puryfikację jamy grobowej (por. Kara 1993, 346). Tak tłumaczone są także ślady nadpalenia, niekiedy też częściowe spalenia, konstrukcji drewnianych w grobach z Poznania-Śródki (m. in. nr 144 z „blaszanym” wiadrem) (Pawlak, Pawlak 2015, 62-63).

interpretacji ich znaczenia w obrzędowości pogrzebowej. W oparciu o dotychczasowe spostrzeżenia i obserwacje można sformułować kilka najistotniejszych wniosków:

1. Biorąc pod uwagę szczegóły konstrukcyjne, pojemność, kształt i rodzaje użytego surowca rozpatrywane pojemniki wykazują znaczne zróżnicowanie i zindywidualizowany charakter. Trudno wskazać na konkretną przyczynę odmienności w sposobie wykonania tychże naczyń, decydował raczej ich splot. Mogły one wynikać zarówno z uwarunkowań środowiskowych (dostęp do surowca), warsztatowej biegłości, przeznaczenia naczynia, jak i z zewnętrznych oddziaływań w zakresie wzornictwa i lokalnych tradycji rzemieślniczych. Nie bez znaczenia były zapewne upodobania odbiorców (dekoracyjność) oraz względy wierzeniowe i symboliczne (motywy zdobnicze, rodzaj drewna).

2. Specjalny sposób opracowania omawianych naczyń, wymagający znacznych nakładów pracy, pozwala sądzić, iż należały one przedmiotów szczególnych – prestiżowych, wskazujących na wysoką pozycję społeczną pochowanych z nimi osób, niezależnie od płci i wieku⁷⁰. Potwierdzeniem tego są pozostałe składniki pośmiertnego wyposażenia, niejednokrotnie o charakterze luksusowym oraz wyróżniające się rozmachem założenia grobowe – komorowe (drewniane) lub obstawowe (kamienne), a także pochówki trumienne. Hipotetycznie wolno założyć, że w przypadku prostych grobów ziemnych i/lub uboższych pod względem zawartości, to właśnie wstawienie wiadra obitego blachą do jamy grobowej miało służyć podkreśleniu lub podniesieniu rangi zmarłego. Z drugiej zaś strony na uwagę zwraca występowanie w innych bogato wyposażonych grobach komorowych na tych samych cmentarzyskach, co omawiane pojemniki także prostych okazów obrzędowych. Możemy wskazać na groby nr 35/2008, 42/2009 i 47/2009 w Ciepłem (Janowski 2019, 272), nr 39/07 i 40/07 w Pniu

⁷⁰ W sposób szczególnie manifestuje się to w odniesieniu do pochówków dziecięcych (zob. przyp. 72). W przypadku kobiet nasuwa się myśl, czy obecność wiadra w grobie, zwłaszcza w typie tu opisywanym, nie była w jakiś sposób powiązana z rolą pełnioną przez nie podczas ceremonialnych uct, analogiczną jak w środowisku skandynawskim. Rytualne rozdzielanie i serwowanie trunków było tam czynnością prestiżową, wykonywaną tylko przez przedstawicielki zamożnych rodów (*lady of the hall*) (Kulesza 2022, 629). Z braku dowodów kwestia ta musi pozostać otwarta.

(Błaszczuk 2020, 128-129)⁷¹ i nr 148 w Sowinkach (Krzyszowski 2014, 148, 155-156). O ile wykluczyć ewentualność niezachowania się blaszanych obić bądź aplikacji należałoby zastanowić się, czy z różnic w wystroju naczyń klepkowych, z którymi chowano zmarłych, wynikałyby odmienne treści społeczne. Jest to temat otwarty i trudny do jednoznacznej oceny, aczkolwiek zakładając nawet, że każde wiadro złożone do grobu mogło stanowić komunikat określający społeczny wizerunek zmarłego, to tym bardziej za taki uchodziłyby egzemplarze o specjalnym wystroju.

3. Jest wielce prawdopodobne, że wiadra z blaszanym pokryciem zanim trafiły do grobu pozostawały w „doczesnym” użytkowaniu, być może wchodząc w skład reprezentacyjnej zastawy stołowej. Z okazji największych przypuszczalnie czerpano i rozlewano napoje, mniejsze zaś występować mogły przede wszystkim w charakterze kubków. Naczynia te do grobów trafiały przypuszczalnie jako własność osobista zmarłej osoby, która z jakichś powodów nie została przekazana komuś innemu, czego można spodziewać się zwłaszcza w odniesieniu do egzemplarzy gabarytowo najmniejszych⁷². Jak się bowiem niekiedy sądzi, mniejsze wiadra służyły jako naczynia osobiste („personal” buckets) – kubki, podczas gdy większe to pojemniki ogólnego przeznaczenia („communal” buckets), w których przechowywano i podawano większą ilość płynów (Mason *et al.* 2008, 8; zob. także Zamelska-Monczak 2015, 300; 2016, 273).

4. Rozpatrywane pojemniki wpisywały się w rytualną sferę związaną z kultem zmarłych, co mogło przyjmować formę uczty odbytej podczas pochów-

ku. Skłania do tego częsta obecność innych naczyń znalezionych w grobach oraz ich zawartość. W przypadku wiader można domyślać się obecności napojów, zwłaszcza alkoholowych, mających ówczesnie duże znaczenie obrzędowe i ceremonialne. Niestety, w grupie wziętych pod uwagę naczyń tylko odnośnie jednego udało się określić pierwotną zawartość. W pojemniku z Sowinek znajdowała się jakaś część tuszy mięsnej bez kości, co pokazuje, że do rozpatrywanych wiader trafiać mogły także produkty żywnościowe w postaci innej niż płynna. „Blaszane” wiadra poprzez swój wystrój, a także zawartość, wskazującą na stały dostęp do ograniczonych i uważanych za cenne zasobów żywnościowych⁷³, odgrywały zatem istotną rolę w repertuarze rytualnych działań dających możliwość publicznego zakomunikowania rangi społecznej i tożsamości chowanej osoby oraz utrzymania bądź wzmocnienia pozycji rodu (rodziny), do którego przynależała (por. spostrzeżenia w Hallsal 1998). Jednocześnie zaś spełnione były wymogi stosownego wyprawienia jej w zaświaty. W rezultacie dochodziło

⁷³ Z pewnością nie wszystkie rodzaje pokarmów mogły być konsumowane przez ogół społeczeństwa, niektóre traktowane były jako dobra luksusowe, co niniejszym tylko zasygnalizujemy. Istniała hierarchia napojów, wywodząca się ze starożytności i utrwalana przez całe średniowiecze (Nelson 2005, 50, 87, 97, 104; 2012, 77-78). Pomijając wino ograniczone zasadniczo do ścisłych elit (i bogów), w przeszłości na niektórych terenach, zwłaszcza północnoeuropejskich, wysoką rangę mógł mieć miód pitny, czego świadectwem są m.in. źródła staroskandynawskie i anglosaskie (Crane 1999, 516-519; Rodzińska-Nowak 2018, 584-585; Kulesza 2022, 614-615). Szerzej dostępne było piwo, które ze względu na dużą kaloryczność, dającą poczucie sytości, a także zawartość cennych mikroelementów, w ówczesnej diecie mogło pełnić bardziej rolę pożywienia aniżeli napoju (Rodzińska-Nowak 2018, 582-584). Według słów *Eddy młodziej* trunek ten przysługiwał zwykłym śmiertelnikom (Hajar 2000, 341), przy czym spożywano go nie tylko ze względu na walory odżywcze, ale też z racji przypisywania mu symbolicznej funkcji statusu (Nelson 2012, 78). Ujawniało się to w ceremonialnym picu piwa w czasie uczt odbywanych przy różnego rodzaju okazjach (Grønnesby 2016, 144; Nelson 2016, 19-20). Jeśli zaś chodzi o inne produkty konsumpcyjne, to w średniowieczu najbardziej cenione i pożądane było mięso, które we wczesnym średniowieczu także podlegało społecznie, obyczajowo i religijnie uwarunkowanej gradacji i kategoryzacji (zob. np. Meens 2002). Wśród warstw uprzywilejowanych największą estymą cieszyła się dziczyzna, będąca „more than just meat, it was a political expression of high esteem and appreciation” (Dembińska 1999, 96; zob. także Krasna-Korycińska 2010, 13-14, 42-43).

⁷¹ Nie wiadomo, na jakiej podstawie okaz z grobu nr 40/07 zaliczony został do grupy wiader zaopatrzonych w dodatkowe okucia (zob. Błaszczuk 2020, 129). Nie wskazują na to zamieszczone w monografii cmentarzyska opisy zabytku i jego ryciny (Błaszczuk 2020, 128-129, ryc. 39:b; Poliński [red.] 2020, 331, ryc. 19:g; zob. także Korycińska 2020, 388).

⁷² Wydaje się to jednak być dość dyskusyjne w przypadku grobu nr 37/06 w Pniu ze szczątkami około 5-letniego dziecka. Na tak wczesnym etapie życia posiadanie i dysponowanie jakimiś dobrami było raczej wykluczone. Możliwe więc, że zdeponowane w grobie naczynie uprzednio włączone zostało do któregoś z rytów inicjacyjnych jako szczególnie dar symbolizujący akces dziecka do świata dorosłych. Przedwczesna śmierć mogła sprawić, że trafić tam mogło jako swoista „pamiątka” aktu obdarowania bądź – co w naszym przypadku byłoby chyba bardziej wiarygodne – rekompensata za brak możliwości jego spełnienia. Nie można tego jednak w sposób zadowalający dowieść (zob. Kurasiński 2013-2014, 111).

do przenikania się i obopólnego wzmocnienia przekazów, płynących ze społecznej potrzeby odpowiedniego wykreowania i zaprezentowania indywidualnego i grupowego wizerunku w oczach innych oraz obrzędowej konieczności zapewnienia zmarłemu pośmiertnej odprawy w ramach *rites de passage*⁷⁴. Oczywiście, wiadra stanowiły tylko jeden z licznych rekwizytów kodujących powyższe treści.

5. Zawartość w postaci jadła bądź napitków w połączeniu z wystawnym charakterem wiader, będących przedmiotem niniejszych rozważań, nasuwać mogła daleko idące skojarzenia z pogańską tradycją, tym samym kłócąc się z wykładnią chrześcijańską w zakresie obrzędowości pogrzebowej⁷⁵. Być może obawy te przyczyniły się do dość szybkiego zaniku zwyczaju chowania zmarłych z tego rodzaju naczy-

niami. W świetle aktualnego stanu badań wiadra omawianego typu do grobów trafiały głównie w XI w., przy czym dość znaczną ich część można datować nie później niż na pierwsze dekady tego stulecia (Cieple, Cedynia, stan. 2a, Lutomiersk, Kałdus, Komorowo, Pień i Sowinki).

6. Wiadra obite blachą stanowią dość ograniczony liczbowo zbiór pochodzących z cmentarzysk doby wczesnopiastowskiej naczyń drewnianych. Głównym czynnikiem odpowiadającym za taki stan rzeczy jest na ogół daleko posunięta destrukcja, nie tylko klepek i den, ale też elementów metalowych. Stąd konieczność poddania skrupulatnej analizie wszelkich zachowanych pozostałości, umożliwiającej identyfikację ozdobnych detali wiader (tak jak w Glinnie, Ciepłem czy Gieczu), a tym samym powiększenie bazy źródłowej tego typu naczyń.

⁷⁴ Inaczej widzi to M. Danielewski (2019, 57), kładąc nacisk na drugi z tych aspektów. Według niego „naczynia gliniane, wiaderka, misy żelazne są elementami niezwiązanymi z demonstracją statusu społecznego pochowanej osoby w danym miejscu, a raczej ze sferą wierzeń, i to z pewnością niechrześcijańskich”.

⁷⁵ Należy też mieć w pamięci ciałopalne pochówki z Lutomierska.

Podziękowania

Za udostępnienie niepublikowanych materiałów i podanie wielu cennych informacji na temat znalezisk z Gieczy i Poznania-Śródki podziękowania kieruję do Pani Magdy Miciak i Pana Pawła Pawlaka.

Tab. 1. Zestawienie grobów zawierających wiadra obite blachą z ziem polskich.
 Tab. 1. List of graves containing buckets covered with sheet metal from Polish lands.

Lp.	Miejscowość	Nr grobu	Płeć	Wiek	Orientacja	Położenie wiadra w grobie	Charakter grobu	Pozostała zawartość grobu	Chronologia	Źródło informacji
1	Bodzanowo, stan. 2, pow. radziejowski, woj. kujawsko-pomorskie	4	?	?	W	poniżej stóp	zwykła jama ziemna	uł. naczynia glinianego	XI/XII w.	Zielonka 1958
2	Cedynia, stan. 2 pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie	1074	?	?	?	poniżej stóp	?	brak (?)	k. 2. poł. XI-XI/ XII w. (lub poł. XII w.)	Malinowska-Łazarczyk 1985; Porzeziński 2012; 2016
3	Cedynia, stan. 2a pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie	15	?	?	SW	na wysokości prawej stopy (poza obrysem trumny)	zwykła jama ziemna, pozostałości trumny (smugi spróchniałego drewna)	2 kółka połączone prostokątną obejmą (sprzączka?); fragm. tkaniny wełnianej	2. poł. X-pocz. XI w.	Porzeziński 2006
4	Cieple, stan. 6, pow. tczewski, woj. pomorskie	43/2009	M	<i>adultus</i> (20-30 lat)	N	poniżej lewej stopy	komorowy, pozostałości skrzyni trumiennej	miecz; grot włóczni; 2 ostrogi; 2 strzemiona, wędziło; 2 sprzączki (elementy rzędu końskiego?); moneta, waga z 12 odważnikami; oselka; misa brązowa; naczynie drewniane ze srebrnymi okuciami; nóż; blacha srebrna (8 fragm.); 3 kółka srebrne (łańcuszek?); fragm. tkanin; nieokreślony przedmiot żelazny (z garniturą ostróg?); okucia i gwoździe ze skrzyni trumiennej; uł. naczyń glinianych; kości zwierzęce	pocz. XI w.	Wadył [red.] (2019)

5	Czersk, stan. 1 pow. piaseczyński, woj. mazowieckie	609	M	<i>senilis</i> (55- 60 lat)	SW	poniżej stóp	zwykła jama wziemna, pozostałości skrzyni trumiennej z wiekiem (290x80 cm)	miecz; grot włóczni; 2 misy brązowe; pierścionek złoty; ozdoba srebrna z domieszką miedzi i złota; okucia i gwoździe ze skrzyni trumiennej	k. XI-pocz. XII w.	Rauhut 1971; Rauhutowa 1972; Wiercińska 1972; Bronicka-Rauhut 1998; Błaszczyk, Stanaszek 2016
6	Daniszew, stan. 1 pow. kolski, woj. wielkopolskie	15	M	<i>adultus</i>	S	poniżej lewej stopy	zwykła jama wziemna, pozostałości obstawy? (2 kamienie przy dłuższej krawędzi)	nóż; gwóźdź; bryłka żelaza	2. poł. XI w.	Kozak, Dąbrowski 2008; Sawicki 2008
7	Dębina, stan. 1 pow. wieluński, woj. łódzkie	25	?	?	NE	poniżej prawej stopy	zwykła jama wziemna	topór; grot włóczni; nóż bojowy; krzesiwo; oselka	2. poł. XI w.	Pokuta, Wojda 1979
8	Giec, stan. 10 pow. średzki, woj. wielkopolskie	16/16	M	<i>adultus</i> / <i>maturus</i> (23-35 lat)	EW	przy głowie	zwykła jama wziemna	nóż	XI-pocz. XII w.	Miciak, Agnew 2021; informacje ustne (M. Miciak)
9	Glinno, stan 15 pow. sieradzki, woj. łódzkie	18	?	<i>maturus</i> (ok. 50 lat)	E	?	zwykła jama wziemna	nóż z rogową (?) rękojścią	XI-względnie pocz. XII w.	Kurasiński 2015; w druku b
10	Kałdus, stan. 4 pow. chełmiński, woj. kujawsko- pomorskie	13B	K	<i>adultus</i>	NW	poniżej stóp	komorowy, pozostałości trumny kłodowej; grób podwójny – szczątki mężczyzny (nr 13A)	kolia (8 kaptorg srebrnych, 14 paciorków z kryształu górskiego, 6 paciorków z karneolu, paciorek z nieokreślonego kamienia półszlachetnego, fragm. kłamy srebrnej); paciorek srebrny z zausznicy; drucik srebrny; 2 noże w pochwecce okutej brązem; kości zwierzęce	4. ćw. X-1. ćw. XI w.	Chudziak 2001; Chudziak [red.] 2010

11	Kałdus, stan. 4 pow. chełmiński, woj. kujawsko- pomorskie	60	M	<i>adultus/ maturus</i>	W	poniżej prawej stopy (w misie)	komorowy, pozostałości mar	moneta, misa brązowa, fragm. talerza drewnianego; talerz drewniany (klon) z okuciami z pozlacanego brązu; fragm. czarki lub kubka z drewna; 2 noże w pochewce okutej brązem; drucik złoty (oplot rękojeści noża); zapinka podkowiasta z żelaza; okucie rzemienia z brązu; fragm. skórzanego buta; włókno łykowe (?); fragm. tkanin; orzech laskowy, kość zwierzęca (łopatka świni w owalnym pojemniku z materii organicznej)	4. ćw. X- X/XI w.	Chudziak 2001; Chudziak [red.] 2010; Sikora 2015
12	Komorowo, stan. 12 pow. szamotulski, woj. wielkopolskie	20	M	<i>adultus</i>	E	poniżej lewej stopy (nieco z boku)	zwykła jama wziemna	nóż w pochewce okutej brązem	2. poł. X- 1. poł. XI w.	Malinowski 1975; 2005; Malinowski <i>et al.</i> 1994
13	Komorowo, stan. 12 pow. szamotulski, woj. wielkopolskie	21-22	M	<i>adultus</i>	?	wśród kości ludzkich (pochówek nr 21)	zwykła jama wziemna (pochówek podwójny)	2 ostrogi	2. poł. X-1. poł. XI w.	Malinowski 1975; 2005; Malinowski <i>et al.</i> 1994
14	Końskie, stan. 1 pow. Iłowo, woj. świętokrzyskie	28A	M	<i>maturus</i>	SW	poniżej stóp	zwykła jama wziemna, pozostałości trumny, obok grobu (na SE) skupisko kamieni	nóż	2. poł. XI-pocz. XII w.	Gąssowski 1950; Dąbski 1950
15	Koziecyn, stan. ? pow. ciechanowski, woj. mazowieckie	bmr	?	?	?	?	?	?	wczesne średniowiecze	Rauhut 1971; Kordala 2006

16	Kraków-Zakrzówek, stan. ? pow. loco, woj. małopolskie	69	?		<i>adultus</i>	SW	poniżej prawej stopy	zwykła jama wziemna	kabłączek skroniowy srebrny	XI w.	Morawski, Zaitz 1977; Kaczanowski 1977
17	Lubień, stan. I pow. piotrkowski, woj. łódzkie	9	K		<i>adultus</i> (ok. 20-25 lat)	W	poniżej prawej stopy (w znacznym oddaleniu)	zwykła jama wziemna	pierścionek srebrny	XI w.	Borowska- Strugińska 2012; Kurasiński 2012; Kurasiński, Skóra 2012
18	Lubień, stan. I pow. piotrkowski, woj. łódzkie	59	M (?)		?	E	poniżej stóp	zwykła jama wziemna	topór; nóż; krzesiwo; pierścionek z brązu; moneta	XI/XII-pocz. XII w.	Borowska- Strugińska 2012; Kurasiński, Skóra 2012; Suchodolski 2012
19	Lutomiersk, stan. I pow. pabianicki, woj. łódzkie	3/49	?		?	-	w części W jamy grobowej	podbrukowy (pochówek ciałopalny)	grot włóczni; 2 strzemiona; nóż; 2 kółka z żelaza	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
20	Lutomiersk, stan. I pow. pabianicki, woj. łódzkie	9/49	?		?	-	w części W jamy grobowej	obstawowy podbrukowy (pochówek ciałopalny)	grot włóczni; zapinka- saksta z brązu; 6 naczyń glinianych; nieokreślony przedmiot żelazny	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
21	Lutomiersk, stan. I pow. pabianicki, woj. łódzkie	10/49	?		?	E	przy stopach	obstawowy podbrukowy	grot włóczni; 2 ostrogi (z elementami garnituru); pozostałości siódła; 2 strzemiona; wędzidło; inne elementy rzędu końskiego; wiadro (bez blaszanego obicia); krzesiwo; uł. naczynia glinianego	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
22	Lutomiersk, stan. I pow. pabianicki, woj. łódzkie	27/49	?		?	W	poniżej lewej stopy	zwykła jama wziemna	5 kabłączków skroniowych (4 srebrne, 1 z brązu)	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
23	Lutomiersk, stan. I pow. pabianicki, woj. łódzkie	89/49	?		?	E (?)	poniżej stóp	obstawowy (brak kości), pozostałości trumny? (śląd drewna)	grot włóczni; nóż	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959

24	Lutomiersk, stan. 1 pow. pabianicki, woj. łódzkie	91/49	?	?	E	poniżej lewej stopy	zwykła jama wziemna	nóż w skórzanej pochewce, z rękojeścią zdobioną srebrnym druitem	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
25	Lutomiersk, stan. 1 pow. pabianicki, woj. łódzkie	96/50	?	?	W (?)	przy stopach	podbrukowy	2 pierścionki srebrne; 6 kabłączków skroniowych srebrnych; 5 paciorków z fluorytu; paciorek szklany z folią metalową; grzechotka gliniana	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
26	Lutomiersk, stan. 1 pow. pabianicki, woj. łódzkie	108/ 50	?	?	-	w części NW jamy grobowej	obstawowy podbrukowy (pochówek ciałopalny)	nóż	k. X-pocz. XI w.	Nadolski <i>et al.</i> 1959
27	Pień, stan. 9 pow. bydgoski, woj. kujawsko-pomorskie	15/05	M	?	E	poniżej prawej stopy	komorowy, pozostałości trumny	topór; misa brązowa; czerpak drewniany; fragm. drewna (talerz lub drugi czerpak); nóż; osełka; fragm. tkanin	2. poł. X- 1. poł. XI w.	Drozd, Janowski 2007a; Drozd <i>et al.</i> 2009; Polišński [red.] 2020
28	Pień, stan. 9 pow. bydgoski, woj. kujawsko-pomorskie	32/06	K	?	W	poniżej prawej stopy	komorowy	6 kabłączków skroniowych srebrnych; kolia (4 kaptorgi srebrne, 16 paciorków z karneolu, 15 paciorków z kryształu górskiego, 11 paciorków srebrnych i ich fragmentów, ok. 400 paciorków z lapis- lazuli, kłamra srebrna); nieokreślony przedmiot kościiany (grzebień?), nóż; połówka przęślika glinianego; naczynie gliniane; nieokreślony przedmiot żelazny	2. poł. X- 1. poł. XI w.	Drozd <i>et al.</i> 2009; Polišński [red.] 2020

29	Pień, stan. 9 pow. bydgoski, woj. kujawsko-pomorskie	37/06	?	<i>infans I</i> (ok. 5 lat)	E	poniżej prawej stopy	komorowy	2 noże (jeden w stropie jamy grobowej); muszla i ul. naczyń glinianych (w wypełniku)	2. poł. X- 1. poł. XI w.	Drozd <i>et al.</i> 2009; Poliński [red.] 2020
30	Płock-Podolszyce, stan. Płock 108 pow. loco, woj. mazowieckie	8	?	dorosły	E	poniżej stóp	zwykła jama wziemna, pozostałości trumny	noż w pochewce kościanej	2. poł. XI- pocz. XII w.	Kordala 1992; Łuczak 1992
31	Poznań-Śródka, stan. ? pow. loco, woj. wielkopolskie	144	K	<i>adultus</i> (ok. 25-30 lat)	W	poniżej prawej stopy	obstawa drewniana (sosna) z wiekiem, w zasypisku kilka kamieni	grot strzały; sprzączka (?) żelazna; zapięcie pasa (?) żelazne; bryłki z brązu; bryłka żuźla szklanego, prażnica; gwoździe (z konstrukcji grobowej?); ul. naczyń glinianych; kości zwierzęce; ziarniaki zbóż	XI/XII w.	Pawlak 2021; Pawlak, Pawlak 2001; 2015; informacje ustne (P. Pawlak)
32	Poznań-Śródka, stan. ? pow. loco, woj. wielkopolskie	170	K	<i>adultus/ maturus</i> (25-35 lat)	W	poniżej prawej stopy	zwykła jama wziemna, pozostałości skrzyni trumiennej (dąb) z uchwyty	2 kabłączki skroniowe cynowo-srebrne lub cynowo-olowiane; łańcuch ze srebrnych ogniw; 2 pierścionki srebrne; „widelec” (?) z rękojeścią z poroża; 6 okuć trumiennych; klódka cylindryczna; gwoździe; szydło; inne przedmioty o nieokreślonym przeznaczeniu; fragm. tkanin; fragm. skóry z włosiem,	k. X-k. 1. ćw. XI w.	Pawlak 2021; Pawlak, Pawlak 2015; Pawlak, Wesołowska 2014; Pawlak <i>et al.</i> 2019; informacje ustne (P. Pawlak)
33	Sowinki, stan. 23A pow. poznański, woj. wielkopolskie	151	?	<i>juvenis</i>	E	poniżej stóp (poza obrysem trumny)	komorowy, pozostałości trumny	grot włóczni; 2 ostrogi ze sprzączką; 2 noże bojowe w pochewce okutej brązem; brzytwa; szydło	2. poł. X-pocz. XI w.	Krzyszowski 1995; 2014; Krzyszowski, Błaszczak 2016; Michalska, Krzyszowski 2017

Tab. 2. Ilościowe zestawienie wiader obitych blachą pod względem liczby obręczy.
 Tab. 2. Quantitative statement of buckets covered with sheet metal in terms of the number of hoops.

Liczba obręczy	2	3	4	5	6	Brak danych
Liczba wiader	2	8	16	4	1	2

Tab. 3. Podstawowe cechy metryczne wiader obitych blachą.
 Tab. 3. Basic metric features of buckets covered with sheet metal.

Wiadra w kształcie ściętego stożka									
Miejscowość nr grobu	Przybliżona średnica obręczy [mm]						Rozpiętość pałaka [mm]	Przybliżona wysokość [mm]	Przybliżona pojemność [l]
	I	II	III	IV	V	VI			
Cedynia, st. 2 grób nr 1074	188*	191*	200*	206*	-	-	185*	182*	4,5
Cedynia, st. 2a grób nr 15	120	130-135	140-145	-	-	-	130	145	1,5
Czersk grób nr 609	122	126	134	138	144	-	115	139	1,6
Daniszew grób nr 15	130	135	140	145	-	-	?	140	1,7
Dębina grób nr 25	140	150	155	165	-	-	140	135	1,9
Giecz, st. 10 grób nr 16/16	130-135	132-144	140-148	151-154	-	-	120	150	1,8
Glinno grób nr 18	130	140	150	160	-	-	130	155	1,9
Kałdus stan. 4 grób nr 13B	180	183	188	186	188	-	?	143	3,0
Kałdus stan. 4 grób nr 60	163	165	167	?	-	-	?	130*	2,2
Końskie grób nr 28A	211	215	225	230	-	-	190	140-150	4,5
Kraków- Zakrzówek grób nr 69	154	162	171	175	-	-	154	> 105	1,8
Lubień grób nr 9	140	150	150	170	-	-	?	200**	2,9
Lubień grób nr 59	160	190	220	-	-	-	?	188*	4,3
Lutomiersk grób nr 3/49	270	290	300	320	330	340	-	215*	13,8
Lutomiersk grób nr 9/49	135	?	?	170	-	-	?	150	2,1
Lutomiersk grób nr 10/49	150	170	-	-	-	-	?	110	1,2
Lutomiersk grób nr 27/49	130	150	170	-	-	-	?	150	2,0

Lutomiersk grób nr 89/49	130	170	-	-	-	-	130	130	1,7
Lutomiersk grób nr 91/49	180	220	240	-	-	-	?	> 158*	4,5
Lutomiersk grób nr 96/50	125	132	140	-	-	-	-	> 70*	0,7
Lutomiersk grób nr 108/50	115	130	135	-	-	-	?	> 110	1,0
Płock- Podolszyce grób nr 8	100	104	108	110	-	-	-	120	0,7
Poznań- Śródka, stan. ? grób nr 144	82-88	?	?	106	-	-	85	77	0,4
Poznań- Śródka, stan. ? grób nr 170	122-123	132	140	148	156	-	?	115	1,3
Sowinki grób nr 151	230-235	236-245	250	265	-	-	230	200-220	9,2
Wiadra w kształcie walca									
Miejscowość nr grobu	Przybliżona średnica obręczy [mm]						Rozpiętość pałaka [mm]	Przybliżona wysokość [mm]	Przybliżona pojemność [l]
	I	II	III	IV	V	VI			
Bodzanowo grób nr 4	150					-	?	160	2,1
Cieple grób nr 43/2009	280*				-	-	?	270-280	14,9
Komorowo grób nr 20	205				-	-	?	130	3,5
Komorowo grób nr 21-22	140			-	-	-	?	140	1,9
Pień grób nr 15/05	200-220					-	?	220	6,9
Pień grób nr 32/06	135*				-	-	?	140*	1,5
Pień grób nr 37/06	110			-	-	-	?	150	1,0

* – wartość podana na podstawie rysunkowej rekonstrukcji naczynia.

** – pomiar *in situ*.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Gall Anonim, *Kronika polska*, przeł. R. Grodecki, wstęp i oprac. M. Plezia, Wrocław 2003.

Opracowania

- Alexandrowicz B. (1855). *O drzewie i jego użytkach*. Warszawa: Drukarnia Gazety Codziennej.
- Antosik Ł., Kurasiński T. (2018). Textile Finds from the Early Medieval Cemetery in Glinno, Sieradz District. New Data for the Research on Textile Production in Central Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 31, 125-133.
- Arbman H. (1940). *Birka I: die Graber. Tafeln*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.
- Arbman H. (1943). *Birka I: die Graber. Text*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag.
- Arents U., Eisenschmidt S. (2010a). *Die Gräber von Hai-thabu. Band 1. Text, Literatur*. Neumunster: Wachholtz Verlag.
- Arents U., Eisenschmidt S. (2010b). *Die Gräber von Hai-thabu. Band 2: Katalog, Listen, Beilagen*. Neumunster: Wachholtz Verlag.
- Arwidsson G., Holmquist L. (1984). Holzeimer: Daubengefäße und übrige Eimer aus Holz. W: G. Arwidsson (red.), *Birka II:1. Systematische Analysen der Gräberfunde* (237-241). Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Badura M., Skrzyński G. (2019). Drewno, węgle drzewne i diaspory z wybranych pochówków. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (295-302). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Baeten J., Deforce K., Challe S., De Vos D., Degryse P. (2014). Holy Smoke in Medieval Funerary Rites: Chemical Fingerprints of Frankincense in Southern Belgian Incense Burners. *PLoS ONE*, 9(11), 1-18 [https://biblio.ugent.be/publication/8584406/file/8584407].
- Barnycz-Gupieniec R. (1959). *Naczynia drewniane z Gdańska w X-XIII*. Gdańsk: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Bartmiński J., Marczevska M., Szadura J. (2021). Dąb. W: J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych* 2(6) (147-180). Lublin.
- Behm-Blancke G. (1979). Trankgaben und Trinkzeremonien im Totenkult der Völkerwanderungszeit. *Alt-Thüringen*, 16, 171-227.
- Belošević J. (1980). *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Bilogrić G. (2019). Formiranje identiteta elite u istočno-jadranskom zaleđu na prijelazu sa 8. u 9. stoljeće – uloga karolinškog oružja / Formation of the identity of the elite in the eastern adriatic hinterland in the late 8th century and early 9th – the role of carolingian weaponry. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3(52), 113-147.
- Błaszczak D. (2017). *Między ziemią a niebem. Groby komorowe na obszarze państwa pierwszych Piastów*. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Błaszczak D. (2020). Wyposażenie zmarłych / Grave goods. W: D. Poliński (red.), *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień* (89-142). Toruń: Europejska Fundacja „Pamięć i Dziedzictwo”, Instytut Archeologii UMK.
- Błaszczak D., Beaumont J., Krzyszowski A., Poliński D., Drozd-Lipińska A., Wrzeńska A., Wrzeński J. (2021a). Social status and diet. Reconstruction of diet of individuals buried in some early medieval chamber graves from Poland by carbon and nitrogen stable isotopes analysis. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 38, 1-12.
- Błaszczak D., Drozd-Lipińska A., Krzyszowski A., Poliński D., Wrzeńska A., Wrzeński J. (2021b). Dieta elit państwa wczesnopiastowskiego w świetle badań izotopowych. *Historia Slavorum Occidentis*, 1(28), 11-35.
- Błaszczak D., Goslar T., Zaitz E., Zaitz M. (2015). Datowanie radiowęglowe grobu nr 19 z cmentarzyska w Krakowie na Zakrzówku. *Materiały Archeologiczne*, 40, 221-236.
- Błaszczak D., Stanaszek Ł.M. (2016). Grób 609 z Czerska, stan. 1, w świetle nowych badań. W: P. Urbańczyk, M. Trzeciński (red.), *Czersk. Wzgórze Zamkowe. Badania 1974-1983* (323-331). Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Bocquet-Liénard A., Chapelain de Seréville-Niel C., Derwin S., Hincker V. [red.]. (2017). *Des pots dans la tombe (IXe-XVIIIe siècle). Regards croisés sur une pratique funéraire en Europe de l'Ouest*. Caen: Presses universitaires de Caen.
- Bojarski J. (2021). *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*. Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.

- Bojarski J., Chudziak W., Drozd A., Koperkiewicz A., Kozłowski T., Stawska V. (2010). Katalog źródeł. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 4)* (189-603). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Boratyński A. (1986). Systematyka i geograficzne rozmieszczenie. W: S. Białobok (red.), *Modrzewie* (63-108). Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Borowska-Strugińska B. (2012). Analiza antropologiczna szczątków kostnych z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski. W: Kurasiński T., Skóra K. (2012). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski* (315-331). Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Brandenburg N.E. (1895). *Kurgany ũžnago Priladož'â. Sankt Peterburg: Tipografiâ Glavnago Upravleniâ Udâlov*".
- Bronicka-Rauhut J. (1998). *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*. Warszawa.
- Brøndsted J. (1936). Danish Inhumation Graves of the Viking Age. A survey. *Acta Archaeologica*, 7, 81-228.
- Bylina S. (1992). *Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Chorvátová H. (2004). Niekoľ'ko poznámok k otázce „milodarov” v hrobch včasného stredoveku. W: G. Fusek (red.), *Zborník na počest' Dariny Bialekovej* (143-156). Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Christensen A.E., Ingstad A.S., Myhre B. (1992). *Osebergdroningen grav. Var arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag A/S.
- Chudziak W. (2001). Wczesnośredniowieczne groby komorowe z Kaldusa pod Chełmnem na Pomorzu Wschodnim. *Slavia Antiqua*, 42, 63-96.
- Chudziak W. (2002). Ślady skandynawskiej obrzędowości w Kaldusie na Pomorzu Wschodnim. W: J. Wrześniński (red.), *Popiół i kość* (433-447). Sobótka-Wrocław: Muzeum Ślązańskie w Sobótce.
- Chudziak W. (2003a). Wikingerzeitliche Spuren des skandinavischen Brauchtums in Kaldus (Ostpommern). *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 33(3), 145-156.
- Chudziak W. (2003b). Wczesnośredniowieczne „importy” skandynawskie z Kaldusa pod Chełmnem na Pomorzu Wschodnim. W: M. Dulnicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu* (117-126). Lublin-Warszawa: Wydawnictwo UMCS w Lublinie, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Chudziak W. [red.], (2010). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 4)*. Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Chudziak W., Bojarski J., Stawska V. (2010a). Wyposażenie pochówków. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 4)* (79-103). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Chudziak W., Bojarski J., Stawska V. (2010b). Chronologia cmentarzyska. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 4)* (105-120). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Comey M.G. (2003-2004). Stave-built wooden vessels from medieval Ireland. *The Journal of Irish Archaeology*, 12-13, 33-77.
- Comey M.G. (2013). The Wooden Drinking Vessels in the Sutton Hoo Assemblage. W: M.D.J. Bintley, M.G. Shapland (red.), *Trees and Timber in the Anglo-Saxon World* (107-121). New York: Oxford University Press.
- Cook J.M. (2004). *Early Anglo-Saxon Buckets. A Corpus Alloy- and Iron-bound, Stave-built Vessels*. Oxford: University of Oxford.
- Crane E. (1999). *The World History of Beekeeping and Honey Hunting*. New York-London: Routledge.
- Cybulska M., Orlińska-Mianowska E. (2015). Analysis, Reconstruction and Interpretation of Two Early Medieval Embroideries from Kruszwica. W: K. Grömer, F. Pritchard (red.), *Aspects of the Design, Production and Use of Textiles and Clothing from the Bronze Age to the Early Modern Era* (311-320). Budapest: Archaeolingua Foundation.
- Cybulska M., Orlińska-Mianowska E. (2016). Fragmenty dwóch tkanin z depozytu Muzeum Narodowego w Warszawie znalezionych w kolegiacie w Kruszwicy w 1960 roku. *Studia Źródłoznawcze*, 54, 31-39.
- Cywa K., Kula K. (2023). Problem of yew *Taxus baccata* L. wood toxicity. Xylological studies of medieval everyday objects from Poland. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 49, 1-16
- Danielewski M. (2019). *Cuiava Christiana. U progu chrześcijaństwa i Kościoła na Kujawach w X-XII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu.
- Dąbrowska E. (1997). Liturgia śmierci a archeologia: uwagi o wyborze miejsca pochowania, orientacji, ułożenia ciała i jego ubiorze w średniowiecznej Europie łacińskiej. *Kwartalnik Historyczny*, 104(4), 3-14.
- Dąbrowska E. (2004). Groby członków dynastii piastowskiej we wczesnym średniowieczu. Stan badań. *Roczniki Historyczne*, 70, 167-182.

- Dąbksi J. (1950). Szczątki kostne ludzkie z cmentarzyska w Końskich z XI wieku. *Materiały Wczesnośredniowieczne*, 2, 177-200.
- Dembińska M. (1963). *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo PAN.
- Dembińska M. (1999). *Food and Drink in Medieval Poland. Rediscovering Cuisine of the Past*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dostál B. (1966). *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha: Academia.
- Drozd A., Janowski A. (2007a). Wczesnośredniowieczny grób komorowy z Pnia. W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Środowisko pośmiertne człowieka* (163-168). Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu.
- Drozd A., Janowski A. (2007b). Wczesnośredniowieczny topór inkrustowany z miejscowości Pień na ziemi chełmińskiej. W: M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Wojskowość ludów Morza Bałtyckiego. Materiały z II Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego, Wolin 4-6 sierpnia 2006* (106-127). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Drozd A., Janowski A., Poliński D. (2009). Wczesnośredniowieczne groby komorowe na cmentarzysku w Pniu koło Bydgoszczy (badania 2005-2007). W: A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński (red.), *XVI Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 22-24 listopada 2007 r. I: Od epoki kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego* (351-366). Szczecin: SNAP Oddział w Szczecinie; Muzeum Narodowe w Szczecinie; Muzeum w Stargardzie.
- Duczko W. (2006). *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Dygo M. (2005). Uczty Bolesława Chrobrego. *Kwartalnik Historyczny*, 112(3), 41-54.
- Dzik M. (2006). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Żukowie, pow. Płońsk*. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Dzik M. (2014). Analiza chronologiczno-przestrzenna cmentarzyska. W: H. Karwowska (red.), *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej, stan. 1, woj. podlaskie (badania 1951-1978)* 2 (215-226). Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Edge D., Paddock J.M. (1991). *Arm & armor of the medieval knight. An illustrated History of Weaponry in the Middle Ages*. New York: Crescent Books.
- Effros B. (2002). *Creating Community with Food and Drink in Merovingian Gaul*. New York: Palgrave Macmillan.
- Effros B. (2003). The ritual significance of vessels in the formation of Merovingian christian communities. W: R. Corradini, M. Diesenberger, H. Reimitz (red.), *The Construction of Communities in the Early Middle Ages. Texts, Resources and Artefacts* (213-227). Leiden-Boston: Brill.
- Ellmers D. (1964-1965). Zum Trinkgeschirr der Wikingerzeit. *Offa*, 21-22, 21-43.
- Fields T.R. (2020). Trees in Early Irish Law and Lore: Respect for Other-Than-Human Life in Europe's History. *Ecopsychology*, 12(2), 130-137.
- Gardela L. (2016). Worshipping the Dead: Viking Age Cemeteries as Cult Sites?. W: M. Egeler (red.), *Germanische Kultorte. Vergleichende, historische und rezeptionsgeschichtliche Zugänge* (169-205). München: Herbert Utz Verlag.
- Gardela L., Kajkowski K., Ratajczyk Z., Wadył S. (2019). Oporządzenie jeździeckie i elementy rzędu końskiego. W: S. Wadył (red.), *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (139-164). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Gärtner T. (2007). Ein ungewöhnlicher Grabfund aus Laatzen-Grasdorf. Bemerkungen zur Verwendung von Grabgefäßen im christlichen Bestattungsbrauchtum des Mittelalters. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 35, 61-85.
- Ğassowski J. (1950). Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne*, 2, 71-175.
- Gluza I. (1977). Szczątki drewna z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Krakowie na Zakrzówku. *Materiały Archeologiczne*, 17, 201-203.
- Gorlińska D., Suchodolski S., Bogucki M., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. (2015). *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Masowien, Podlachien und Mittelpolen*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- Goslar T. (2019). Wyniki datowań radiowęglowych prób z cmentarzyska w Ciepłym wykonanych w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym metodą ¹⁴C AMS. W: S. Wadył (red.), *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (376). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Grinsell V. (1961). The Breaking of Objects as a Funerary Rite. *Folklore*, 72(3), 475-491.
- Grønnesby G. (2016). Hot rocks! Beer brewing on viking and medieval age farms in Trøndelag. W: F. Iversen, H. Petersson (red.), *The Agrarian Life of the North 2000 BC-AD 1000. Studies in Rural Settlement and*

- Farming in Norway* (133-149). Kristiansand: Portal Academic.
- Grupa M. (2004). *Textiles from the Early Medieval cemetery at Kaldus, Pomerania, Poland*. W: J. Maik (red.), *Priceless Invention of Humanity – Textiles* (101-104). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Grupa M. (2006). Opaska. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 1)* (141-143). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Grupa M. (2007a). Silk bands from an early medieval cemetery in Kaldus (Poland). W: A. Rast-Eicher, R. Windler (red.), *Archäologische Textilfunde / Archaeological Textiles* (108-111). Ennenda: Archo-Text.
- Grupa M. (2007b). Wczesnośredniowieczne tkaniny z Kaldusa. W: G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada-02 grudnia* (275-279). Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Grupa M. (2009). Jedwabne wstążki z wczesnośredniowiecznego Gruczna. *Pomorania Antiqua*, 22, 215-221.
- Grupa M. (2018). Elementy orientalne w kulturze materialnej we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich. W: A.S. Nalborczyk, M. Switat, J. Tyszkiewicz (red.), *Transfer kultury arabskiej w dziejach Polski* (245-267). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Grupa M. (2020). Tkaniny z cmentarzyska w Pniu, gm. Dąbrowa Chełmińska / Textiles from burial site in Pień, Dąbrowa Chełmińska Commune. W: D. Poliński (red.), *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień* (367-382). Toruń: Europejska Fundacja „Pamięć i Dziedzictwo”, Instytut Archeologii UMK.
- Grygiel R. (2014). Cmentarzysko wareskich drużynników w Lutomierniu. W: R. Grygiel, T. Jurek (red.), *Początki Łęczycy 2: Archeologia o początkach Łęczycy* (679-757). Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.
- Gutiérrez Cuenca E. (2017). Reivindicación de estatus y costumbres foráneas en el registro funerario medieval castellano. A propósito de dos casos de Cantabria. *Studia Historica. Historia Medieval*, 35(1), 73-107.
- Hajar R. (2000). Alcohol: Friend or Foe? A Historical Perspective. *Heart Views*, 1(9), 341-344.
- Halsall G. (1998). Burial, Ritual and Merovingian Society. W: J. Hill, M. Swan (red.), *The Community, the Family and the Saint. Patterns of Power in Early Medieval Europe. Selected Proceedings of the International Medieval Congress, University of Leeds, 4-7 July 1994, 10-13 July 1995* (325-338). Turnhout: Brepols.
- Hanuliak M. (2004). *Vel'komoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Härke H. (2014). Grave Goods in Early Medieval Burials: Messages and Meanings. *Mortality*, 19(1), 41-60.
- Hoffiller V. (1909). Staro groblje u Velikoj Gorici. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 10(1), 120-134.
- Hoffmann. J. (2018) *Die Elfenbeinsitula im Domschatz zu Aachen im Kontext des von Otto III. geförderten Adalbertskultes*. Regensburg: Schnell & Steiner.
- Hołub B. (2014). O mediacyjnej roli alkoholu w kulturze tradycyjnej. W: M. Błaszowska et al. (red.), *Kultura jedzenia, Jedzenie w kulturze* (160-174). Kraków: Rada Kół Naukowych UJ.
- Horoszko G, Piniński J., Ilisch P., Malarczyk D., Nowakiewicz T. (2016). *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Pommern*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland.
- Hrubý V. (1955). *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na Valách”*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd.
- Jabłońska-Dyrda J. (2019). Pozostałości tekstylne. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (243-252). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Janowski A. (2011). From the North-Eastern to Central Europe. Silver-inlayed Axe from the Early Medieval Chamber Grave in Pień on the Chełmno Land. *Archeologia i istoriâ Pskova i Pskovskoj zemli*, 55, 164-176.
- Janowski A. (2015). *Groby komorowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Problemy wybrane*. Szczecin: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Janowski A. (2019). Naczynia. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (269-278). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Janowski A., Kurasiński T. (2003). The graves with bronze bowls in the area of Early-Piast Poland (10th/11th to 12th century). Issues of Slavic-Scandinavian contacts. *Archaeologia Historica*, 28, 653-675.
- Janowski A., Kurasiński T. (2008). (Nie)militarne naczynia. Fakty i mity. W: W. Świątosławski (red.), *Nie tylko broń. Niemilitarne wyposażenie wojowników w starożytności i średniowieczu* (61-88). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

- Jażdżewski K. (1949). Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949. *Materiały Wczesnośredniowieczne*, 1, 91-191.
- Jażdżewski K. (1950). Sprawozdanie z badań archeologicznych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lutomiersku w pow. łaskim (woj. łódzkie) w r. 1950. *Materiały Wczesnośredniowieczne*, 2, 257-264.
- Jurek T. (1997). Kim był komes wrocławski Magnus?. W: A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski (red.), *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej* (181-192). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Kaczan A. (2020). Modrzew. W: J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych* 2(5) (293-299). Lublin.
- Kaczanowski K. (1977). Monografia antropologiczna wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Krakowie-Zakrzówku. *Materiały Archeologiczne*, 17, 171-193.
- Kahsnitz R. (1993). Elfenbein-Situla. W: *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Katalog der Ausstellung Hildesheim 1993* 2 (77-79). Hildesheim-Mainz am Rhein: Bernward Verlag; Verlag Philipp von Zabern.
- Kajkowski K. (2012). Rola napojów alkoholowych w obrzędowości Słowian nadbałtyckich. W: M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Monografia oparta na materiałach z VI Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego, Wolin, 5-7 sierpnia 2011* (265-189). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kajkowski K. (2016). Intoksykacja „w służbie” kultu. Przyczynek do badań obrzędowości Pomorzan doby wczesnego średniowiecza (na tle porównawczym). W: J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, A. Konder (red.), *Używki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych* 1 (61-82). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Kajkowski K. (2019). *Obrzędowość religijna Pomorzan we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczne*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon.
- Kara M. (1993) Wstępne wyniki badań wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego z okresu Pierwszych Piastów z ulicy Wodnej w Poznaniu. *Kronika Miasta Poznania*, 3-4, 343-350.
- Kaván J. (1990). Rekonstrukce bednářských technologií na základě archeologických pramenů z doby hradištní a ze středověku. *Archeologia Technica*, 6, 109-132.
- Kaźmierczyk J. (1957). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe koło wsi Krzanowice, w powiecie opolskim. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego*, A (8), *Archeologia Śląska*, 1, 113-134.
- Kaźmierczyk J. (1965). Wczesnośredniowieczne wyroby bednarskie z Ostrówka w Opolu. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 13(3), 469-498.
- Kelly F. (1999). Trees in Early Ireland. *Irish forestry. Irish Forestry Journal*, 56(1), 39-57.
- Klanica Z. (2006a). *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště. Díl I*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Klanica Z. (2006b). *Nechvalín, Prušánky. Vier slavische Nekropolen. Teil II. Katalog*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Kołyшко M. (2020). Problematyka konserwatorska przedmiotów stanowiących wyposażenie grobów na cmentarzysku w Pniu, gm. Dąbrowa Chełmińska / Conservation issues related to grave goods deposited in graves in Pień burial site, Dąbrowa Chełmińska commune. W: D. Poliński (red.), *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień* (385-398). Toruń: Europejska Fundacja „Pamięć i Dziedzictwo”, Instytut Archeologii UMK.
- Koperkiewicz A. (2005). Wczesnośredniowieczne dary grobowe w kontekście symboliki chrześcijańskiej. W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja* (269-291). Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu.
- Kordala T. (1992). Cmentarzysko z XI-XII wieku w Płocku-Podolszycach. *Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku. Archeologia*, 15, 3-96.
- Kordala T. (2006). *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*. Łódź: Instytut Archeologii UŁ.
- Kouřil P., Tymonová M. (2013). *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Kozak J., Dąbrowski R. (2008). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie, pow. kolski, woj. wielkopolskie – analiza antropologiczna. *Slavia Antiqua*, 49, 211-220.
- Krasna-Korycińska M. (2010). *Przy słowiańskim stole czyli kulinaria wczesnego średniowiecza*. Szczecin: Tri-glav.

- Krumphanzlová Z. (1971). Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů. *Památky archeologické*, 62(2), 406-456.
- Krzysik F. (1975). *Nauka o drewnie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Krzyszowski A. (1995). Ein reiches Gräberfeld aus dem 10./11. Jh. in Sowinki bei Poznań. *Slavia Antiqua*, 36, 49-71.
- Krzyszowski A. (2014). Naczynia ceramiczne i wiaderka klepkowe z wczesnopiastowskiego cmentarzyska w Sowinkach k. Poznania. W: T. Kurasiński, K. Skóra (red.), *Grób w przestrzeni, przestrzeń w grobie. Przestrzenne uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej (137-158)*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Krzyszowski A. Błaszczyk D. (2016). Datowanie radiowęglowe grobów komorowych z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Sowinkach (stan. 23A) w Wielkopolsce. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 21, 213-234.
- Kufel-Dzierżowska A. (1975). Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Polsce środkowej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna*, 22, 374-390.
- Kulesza P. *Imperium Franków i wikingowie. Władcy, wojdowie, wojownicy oraz działania wojenne w IX wieku*. Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V.
- Kurasiński T. (2012). Wiadro obite blachą z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski. W: A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej (291-303)*. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Kurasiński T. (2013-2014). A Child with a Bucket. A Study of Grave Goods in Children's Graves in the Polish lands in the Early Middle Ages. *Archaeologia Polona*, 51-52, 97-117
- Kurasiński T. (2015a). Wiadro obite blaszanymi okuciami z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Glinnie w świetle dotychczasowych znalezisk europejskich. *Slavia Antiqua*, 56, 191-208.
- Kurasiński T. (2015b). Burials with Buckets in Early Medieval Poland: A Pagan or Christian Custom? *Analecta Archaeologica Ressoviensia*, 10, 137-198.
- Kurasiński T. (2016). Stave Vessels as Part of Post Mortem Furnishings in Early Medieval Poland – a Problem Outline and Research Perspectives. *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, 29, 65-74.
- Kurasiński T. (2018). Razem czy osobno? Naczynia drewniane i gliniane na cmentarzyskach doby wczesnopiastowskiej. W: T. Nowakiewicz, M. Trzeciński, D. Błaszczyk (red.), *Animos labor nutrit. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Buko w siedemdziesiątą rocznicę urodzin (247-270)*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Instytut Archeologii UW.
- Kurasiński T. (2021b). Magia – religia – ostentacja. Kaptorgi z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Radomiu w ujęciu komparatystycznym. *Slavia Antiqua*, 62, 233-284.
- Kurasiński T. (w druku a). *Między doczesnością a zaświatami. O pochodzeniu naczyń klepkowych na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach z ziem polskich*.
- Kurasiński T. (w druku b). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Glinnie, woj. łódzkie*.
- Kurasiński T., Skóra K. (2012). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Leblouis É. (2012). Inventaire des vases funéraires médiévaux découverts à Tournai et en Wallonie picarde. *Vie Archéologique*, 71, 25-41.
- Liwoch R. (2018). *Zabytki z wykopalisk Teodora Nieczuja-Ziemięckiego w latopisowym Pleśniku (Podhorca na Ukrainie) / Artefacts from excavations by Teodor Nieczuj-Ziemięcki in medieval Plisnes'k (Pidgirci in Ukraine)*. Kraków: Muzeum Archeologiczne w Krakowie.
- Łeńska-Bąk K. (2006a). Miód: magia i medycyna. *Kwartalnik Opolski*, 2-3, 41-63.
- Łeńska-Bąk K. (2006b). Obrzędowa funkcja miodu. *Literatura Ludowa*, 4-5, 31-48.
- Łuczak B. (1992). Analiza antropologiczna szczątków kostnych z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego (Płock-Podolszyce). *Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku. Archeologia*, 15, 97-117.
- Madsen P.K. (1999). Gravens vellugt. Danske gravpotter fra middelalderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1999, 67-170.
- Maik J. (1997). Sploty jedwabnych tkanin wykopaliskowych znalezionych w Polsce. W: M. Głosek (red.), *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin (173-184)*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Łodzi.
- Malinowska-Łazarczyk H. (1985). Badania wykopaliskowe na cmentarzysku w Cedyni w latach 1976-1985. *Materiały Zachodniopomorskie*, 31, 85-115.
- Malinowski T. (1975). Badania wykopaliskowe na stan. 3 i stan. 12 w Komorowie, gm. Kaźmierz, woj. poznańskie w 1975 r. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 25, 213-221.

- Malinowski T. (2005). Wczesnośredniowieczne groby jeźdźców z Komorowa. W: J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk (red.), *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza* (473-484). Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Malinowski T., Malinowski A., Lorkiewicz W. (1994). *Komorowo, stanowisko 12: cmentarzysko wczesnośredniowieczne*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
- Markiewicz M. (1971). Stuła i manipularz z opactwa benedyktynów w Tyńcu. *Folia Historiae Artium*, 6-7, 217-238.
- Mason A., Arceo A., Fleming R. (2008). Buckets, Monasteries, and Crannogs: Material Culture and the Rewriting of Early Medieval British History. *The Haskins Society Journal*, 20, 1-38.
- Meens R. (2002). Eating Animals in the Early Middle Ages: Classifying the Animal World and Building Group Identities. W: A.N.H Creager, W.Ch. Jordan (red.), *The Animal/Human Boundary: Historical Perspectives* (3-28). Rochester: University of Rochester Press.
- Michalska D., Krzyszowski A. (2017). Chronology of multicultural site Sowinki in Greater Poland. *Geochronometria*, 44, 30-39.
- Michniewicz M. (2012). Uwagi botanika o resztkach roślinnych z grobów z cmentarzyska w Lubieniu, pow. piotrkowski. W: Kurasiński T., Skóra K. (2012). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski* (333-338). Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Michniewicz M., Kurasiński T. (2020). Szczątki roślinne z cmentarzyska. W: T. Baranowski, K. Skóra, K. Skrzyńska (red.), *Przestrzeń osadnicza wczesnośredniowiecznego Radomia 3. Stanowisko 4. Badania Interdyscyplinarne* (167-180). Łódź-Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Miciak M., Agnew A.M. (2021). Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Gieczu, stan. 10, woj. wielkopolskie – wyniki badań z lat 2014-2019. *Studia Lednickie*, 20, 125-195.
- Mikołajczyk G. (1955). Wczesnośredniowieczny nóż rytualny i kubek rogowy z Lednogóry, pow. Gniezno. *Wiadomości Archeologiczne*, 22(2), 193-195.
- Milošević A. (2000). Biskupija kraj Knina, Crkvina [IV. 39. grob 1]. W: A. Milošević (red.), *Hrvati i Karolinzi. Katalog* (209-211). Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Mokšin N.F., Fedânovič T.P., Hristolûbova L.S. [red.]. (2020). *Narody Povolž'â i Priural'â. Komi-zyrâne. Komi-permâki. Marijcy. Mordva. Udmutry*. Moskwa: Nauka.
- Molski B. (1968). Gatunki drewna używane w średniowiecznym Szczecinie do wyrobu przedmiotów codziennego użytku. *Archeologia Polski*, 13(2), 491-502.
- Morawski W., Zaitz E. (1977). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Krakowie na Zakrzówku. *Materiały Archeologiczne*, 17, 53-169.
- Mui S. (2015). Life after death: Shrouded burials in later Anglo-Saxon England. *Archaeological Review from Cambridge*, 30(1), 150-156.
- Müller U. (2006). *Zwischen Gebrauch und Bedeutung: Studien zur Funktion von Sachkultur am Beispiel mittelalterlichen Handwaschgeschirrs (5./6. bis 15./16. Jahrhundert)*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Müller-Wille M. (1976). *Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby-Bienebek (Kr. Rendsburg-Eckernförde). Teil 1*. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Müller-Wille M. (1987). *Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby-Bienebek (Kr. Rendsburg-Eckernförde). Teil 2*. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Musiałowski A. (2010). Analiza numizmatyczna wczesnośredniowiecznym monet. W: W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kaldusie (stanowisko 4)* (139-157). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T. 1959. *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Nelson M. (2005). *The Barbarian's Beverage: A History of Beer in Ancient Europe*. London-New York: Routledge.
- Nelson M. (2012). Beer: Necessity or luxury?. *Avista Forum Journal*, 21(1-2), 73-85.
- Nelson M. (2016). *Kein Bier ohne Alster. Hamburg – Brauhaus der Hanse*. W: R. Wiechmann (red.), Hamburg: Verlag der Stiftung Historische Museen Hamburg.
- Niesiołowska-Wędzka A. (1980). Wiadra. W: G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik starożytności słowiańskich* 6(2) (407-410). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Nowiński J. (2014). Unikalne znaczenie wody chrzcielnej i jej wykradanie do praktyk magicznych przyczyną ewolucji formy chrzcielnicy i jej zabezpieczenia. *Seminare*, 35, 175-191.
- Paszkiewicz B. (2011). Monety z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Ciepłym. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza 1: od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza* (571-576). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.

- Paszkiewicz B. (2019). Obol zmarłych i problem napływu monet francuskich we wczesnym średniowieczu. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim (255-265)*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Pawlak E., Pawlak P. (2001). *Badania archeologiczne na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku „szkieletowym” w Poznaniu – Śródce w latach 1999-2000*. Poznań [maszynopis w posiadaniu autorów].
- Pawlak E., Pawlak P. (2015). *Serce miasta jest po prawej stronie. Archeologia o przeszłości poznańskiej Śródki i Ostrówka*. Poznań: Wydawnictwo Kontekst.
- Pawlak E., Pawlak P., Sikorski A. (2019). Jedwabie z wczesnośredniowiecznego grobu na poznańskiej Śródce. W: M. Szmyt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.), *Vir Bimaris. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško (399-404)*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Zakład Prahistorii Europy Środkowo-wschodniej.
- Pawlak P. (1999). Formy wykorzystania surowca drzewnego w obrządku pogrzebowym na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku „szkieletowym” w Poznaniu-Śródce – przykłady i próby interpretacji. *Przegląd Archeologiczny*, 47, 115-139.
- Pawlak P. (2005). Cmentarzyska przedlokacyjnego Poznania. W: Z. Kurnatowska, T. Jurek (red.), *Civitas Poznaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania (59-109)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Pawlak P. (2021). Osada – gród – cmentarzysko. Wzajemne relacje na podstawie badań prowadzonych na poznańskiej Śródce. W: A. Janowski (red.), *Kongres Mediewistów Polskich 1: Archeologia średniowiecza ziem polskich na początku XXI wieku. Grodziska, cmentarzyska i monety w perspektywie nowych metod badawczych (129-158)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon.
- Pawlak P., Wesołowska P. (2014). Nowe badania archeologiczne na Śródce w Poznaniu. *Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski*, 9, 109-126.
- Pedersen A. (1997). Søllested and Møllemosegard. Burial Customs in 10th-century Denmark. W: M. Müller-Wille (red.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenwechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts 1 (249-278)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Pedersen A. (2014). *Dead Warriors in Living Memory. A Study of Weapon and Equestrian Burials in Viking-Age Denmark, AD 800-1000 1*. Copenhagen: University Press of Southern Denmark.
- Petersen J. (1951). *Vikingetidens redskaper*. Oslo: I Komisjon hos Jacob Dybwad.
- Petrinec M. (2000). Biskupija kraj Knina, Crkvina [IV. 45. grob 6]. W: A. Milošević (red.), *Hrvati i Karolinzi. Katalog (214-216)*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Petrinec M. (2009). *Gräberfelder aus dem 8. bis 11. Jahrhundert im Gebiet des frühmittelalterlichen kroatischen Staates*. Split: Museum der kroatischen Archäologischen Denkmäler in Split.
- Piaskowski J. (1959). Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych. W: Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T. (1959). *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią (110-139)*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Płoszaj T., Jędrzychowska-Dańska K., Zamerska A., Drozd-Lipińska A., Poliński D., Janowski A., Witas H. (2017). Ancient DNA analysis might suggest external origin of individuals from chamber graves placed in medieval cemetery in Pień, Central Poland. *Anthropologischer Anzeiger*, 74(4), 319-337.
- Płoszaj T., Jędrzychowska-Dańska K., Zamerska A., Lewandowska M., Bojarski J., Chudziak W., Drozd-Lipińska A., Agnieszka Robaszekiewicz A., Witas H.W. (2020). Analysis of maternal lineage structure of individuals from chamber graves placed in medieval cemetery in Kaidus, Central Poland. *Homo*, 71(1), 43-50.
- Pokuta Z., Wojda L. (1979). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko we wsi Dębina, woj. sieradzkie. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna*, 26, 89-142.
- Poláček L. (2016). *Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Poliński D. [red.] (2020). *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień*. Toruń: Europejska Fundacja „Pamięć i Dziedzictwo”, Instytut Archeologii UMK.
- Porzeziński A. (2006). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe na stanowisku 2a w Cedyni, województwo zachodniopomorskie*. Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie.
- Porzeziński A. (2012). *Osadnictwo ziemi cedyńskiej we wczesnym średniowieczu. Archeologiczne studium osadnicze*. Chojna: Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne Terra Incognita.
- Porzeziński A. (2016). Charakterystyka form obrządku pogrzebowego na cmentarzysku w Cedyni (stanowi-

- sko 2, drugi etap prac badawczych w latach 1976–1985). *Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria*, 12, 381-412.
- Prigent D. (1996). Les céramiques funéraires (XIe-XVIIe siècle). W: H. Galinié, E. Zadora-Rio (red.), *Archéologie du cimetière chrétien. Actes du 2e colloque A.R.C.H.E.A. (Orléans 29 septembre-1er octobre 1994)* (215-224). Tours: Fédération pour l'édition de la Revue archéologique du Centre de la France.
- Profantová N. (2007). Deposits of Ceramic and Wooden Pots as One Most Important Offerings for the „Last Way for the Afterlife” in the 9th-10th Century in the Middle Bohemia. W: C. Cosma (red.), *Funerary Offerings and Votive Depositions in Europe's 1st Millennium AD. Cultural Artefacts and Local Identities* (191-206). Cluj-Napoca: Editura MEGA.
- Profantová N., Kavánová B. (2003). *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Rauhut L. (1971). Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, 1, 435-656.
- Rauhutowa J. (1972). Wczesnośredniowieczny grobowiec z XII w. z Czerska pod Warszawą. *Archeologia Polski*, 17(1), 143-160.
- Reitsemá L.J., Błaszczuk D. (2019). Dieta w świetle badań izotopowych węgla i azotu. W: S. Wadył (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (423-435). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Reitsemá L.J., Kozłowski T., Douglas Crews D.E., Katzenberg M.A., Chudziak W. (2017). Resilience and local dietary adaptation in rural Poland, 1000–1400 CE. *Journal of Anthropological Archaeology*, 45, 38-52.
- Rębkowski M. (2007). *Chryścianizacja Pomorza Zachodniego. Studium archeologiczne*. Szczecin: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Rodzińska-Nowak J. (2018). Napoje alkoholowe mieszkańców Barbaricum. W: B. Niezabitowska-Wiśniewska et al. (red.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin* 2 (580-588). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Rohrer W. (2012). *Wikinger oder Slawen? Die ethnische Interpretation frühpiastischer Bestattungen mit Waffenbeigabe in der deutschen und polnischen Archäologie*. Marburg: Verlag Herder-Institut.
- Sawicki T. (2008). Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua*, 49, 149-209.
- Schulz-Rehberg R.-M. (2006). *Die Aachener Elfenbeinsitula. Ein liturgisches Gefäß im Spannungsfeld von Imperium und Sacerdotium. Eine kunst-historische Analyse*. Münster: Monsenstein und Vannerdat OHG.
- Sedov V. (1997). Vliánie zapadnyh baltov na kul'turu sosednih slavânskikh plemen v rannem srednevekov'e (kamennye mogil'niki Mazovii i Podlâšâ). W: R. Volkaitė-Kulikauskienė (red.), *Vakarų baltai. Et-nogenezė ir etninė istorija* (166-176). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Seneta W., Dolatowski J., Zieliński J. (2021). *Dendrologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sepeev G.A. (2001). *Ėtnografiâ marijskogo naroda. Učebnoe posobie dlâ starših klassov*. Joškar-Ola: Marijskoe knižnoe izdatel'stvo.
- Sikora A. (2000). Wyniki analiz fragmentów tkanin z grobu 17/98 w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. wielkopolskie, stan. 22. *Studia Lednickie*, 6, 213-224.
- Sikora J. (2015). Początki inhumacji w Polsce pierwszych Piastów. Jak wczesne?, W: W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Cmentarzyska – relacje społeczne i międzykulturowe* (151-164), Poznań: SNAP Oddział w Poznaniu.
- Sikorski A. (2002). „Opakowanie” tekstylne misy mosiężnej z wczesnośredniowiecznego grobu szkieletowego na cmentarzysku „Mały Skansen” w województwie wielkopolskim. W: J. Olczak (red.), *Studia z historii architektury i historii kultury materialnej* (135-140). Toruń: Wydawnictwo UMK w Toruniu.
- Simoni K. (2000). Velika Gorica kraj Zagreba [II. 49. grob 20]. W: A. Milošević (red.), *Hrvati i Karolinzi. Katalog* (108). Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Skalski K. (1995). Problem wykorzystania źródeł archeologicznych do badań nad składem drużyny pierwszych Piastów. *Kwartalnik Historyczny*, 102(2), 85-96.
- Skuza Z.A. (2006). *Ginące zawody w Polsce*. Warszawa: Muza.
- Solberg B. (2005). Turned and Coopered Vessels of Wood in Late Roman and Migration Period Graves in Norway. W: H.-J. Hasler (red.), *Neue Forschungsergebnisse zur nordwesteuropäischen Frühgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der altsächsischen Kultur im heutigen Niedersachsen* (421-436). Oldenburg: Isensee.
- Sommer P. (1985). Hradištní pohřebiště v premonstrátské kanonii na Strahově. *Sborník Národního muzea v Praze, ser. A (Historie)*, 39(3-4), 193-197.
- Soudská E. (1954). Zbraně v našich hradištních hrobech. *Časopis Národního muzea – řada historická*, 123, 7-27.

- Steuer H. (1986). Eimer (archäologisches). W: H. Beck, H. Jankuhn, K. Ranke, R. Wenskus (red.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 6. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 584-601.
- Stępnik T. (2014). Wczesnośredniowieczne zabytki drewniane z Wolina w świetle analizy surowcowej. W: B. Stanisławski, W. Filipowiak (red.), *Wolin wczesnośredniowieczny* 2 (171-194). Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Suchodolski S. (2012). Monety z cmentarzyska w Lubieniu, gm. Rozprza, pow. piotrkowski, woj. łódzkie. W: Kurasiński T., Skóra K. (2012). *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski* (351-356). Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Surmiński J. (1986). Właściwości techniczne i możliwości użytkowania drewna modrzewia. W: S. Białobok (red.), *Modrzewie* (563-576). Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Surmiński J. (2006). Właściwości i zastosowanie drewna. W: W. Bugała (red.), *Dęby* (877-883). Poznań-Kórnik: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Szatmári S. (1979). Das Gräberfeld von Oroszlány-Borbála-Kolonie (neue Beiträge zur Bestattung mit Holzheimern). W: B. Chropovský (red.), *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14. Septembre 1975* 1 (805-816). Bratislava: Veda – Vydavateľ'stvo Slovenskej akademie vied.
- Szatmári S. (1980). Das Gräberfeld von Oroszlány und seine Stelle in der frühawarenzeitlichen Metallkunst. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32, 89-116.
- Szerszunowicz J. (2017). Analiza konotacji leksemu miód w zasobach wybranych języków europejskich. *Białostockie Archiwum Językowe*, 17, 221-244.
- Świdorski J. (1966). *Produkcja wyrobów bednarskich*. Warszawa: Wydawnictwo Przemysłu Lekkiego i Spożywczego.
- Teterycz-Puzio A. (2012). Kronikarzy rozkosze stołu: przyjemność – umiar – czy niezbędna potrzeba? Jedzenie w świetle wybranych kronik środkowoeuropejskich z XI-XIV wieku. W: B. Możejko, E. Brylewska-Szymańska (red.), *Historia naturalna jedzenia. Między antykiem a XIX wiekiem* (33-43). Gdańsk: Muzeum Historyczne Miasta Gdańska; Uniwersytet Gdański; Muzeum Wnętrz Mieszczkańskich w Domu Uphagena.
- Tomický J. i R. (1975). *Drzewo Życia. Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Tomičić Ž. (2002). Vjedrice hrvatskog ranog srednjovjekovlja. *Histria Antiqua*, 6, 149-166.
- Tomková K. (2005). Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. W: K. Tomková (red.), *Pohřívání na Pražského hradě a jeho předpolích*, 1.1 – *Textová část* (217-304). Praha: Archeologický ústav Akademie věd České republiky.
- Trotzig G. (1991). *Craftsmanship and function. A study of metal vessels found in Viking Age tombs on the island of Gotland, Sweden*. Stockholm: Statens Historiska Museum.
- Valleé A. (2016). La pratique funéraire du dépôt de seaux en bois à la période mérovingienne: un état de la question en Gaule du Nord-Ouest. *Archéologie médiévale*, 46, 33-56.
- Vedeler M. (2014). *Silk for the Viking*. Oxford-Philadelphia: Oxbow Books.
- Vedeler M. (2016). Silk Trade to Scandinavia in the Viking Age. W: C. Jahnke, A.L. Huang (red.), *Textiles and the Medieval Economy: Production, Trade and Consumption of Textiles, 8th-16th Centuries* (78-85). Oxford-Philadelphia: Oxbow Books.
- Wachowski K. (1975). *Cmentarzyska doby wczesnopiaśtowskiej na Śląsku*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Wadył S. (2019a). Chronologia cmentarzyska. W: S. Wadył (red.), *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (361-375). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Wadył S. (2019b). Srebrne blaszki. W: S. Wadył (red.), *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (283-286). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Wadył S. (2019c). Miecze. W: S. Wadył (red.), *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim* (105-128). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Wadył S. [red.] (2019). *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Wamers E. (1994). König im Grenzland. Neue Analyse des Bootkammergrabes von Haiðaby. *Acta Archaeologica*, 65, 1-56.
- Wiercińska A. (1972). Analiza antropologiczna wczesnośredniowiecznego szkieletu ludzkiego z Czerska, pow. Piaseczno. *Archeologia Polski*, 17(1), 161-166.
- Wilczyńska E. (2014). Magiczne właściwości wody żywej w funkcji napoju. *Literatura Ludowa*, 1(58), 3-10.

- Wilson Ch.R., Sauer J.-M., Hooser S.B. (2001). Taxines: A Review of the Mechanism and Toxicity of Yew (*Taxus* spp.) Alkaloids. *Toxicon*, 39, 175-185.
- Woźnicka Z. (1961). *Wyroby bednarskie i tokarskie średniowiecznego Międzyrzecza*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Zaitz E. (2006). Drewniane wiadro (naczynie klepkowe) z żelaznymi okuciami. W: E. Firlet (red.), *Kraków w chrześcijańskiej Europie X-XIII w. Katalog wystawy / Krakow in christian Europe, 10th-13th c. Catalogue of the exhibition* (291). Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- Zajkoški È. (2018). Slavânskiâ pahavanni z draulânymi vëdami: arèal raspaüsûdžannâ, hranalogiâ, vytoki tradycyi, semantyka. *Materiali i doslidžennâ z arheologii Priarpattâ i Volini*, 22, 135-155.
- Zamelska-Monczak K. (2015). Ceramic and Wooden Containers. W: A. Buko (red.), *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland* (288-303). Leiden-Boston: Brill.
- Zamelska-Monczak K. (2016). Naczynia z gliny i kamienia. W: A. Buko (red.), *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego (265-275)*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Zawadzka-Antosik B. (2003). Czekanowskie cymelia. W: M. Dulinicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu (327-333)*. Warszawa-Lublin: Wydawnictwo UMCS w Lublinie; Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Zielonka B. (1958). Cmentarzysko w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim. *Przegląd Archeologiczny*, 10, 331-382.
- Zoll-Adamikowa H. (1971). *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. II: Analiza*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Żuk M. (1996). Miód w polskiej kulturze ludowej. *Twórczość Ludowa*, 11(4), 4-8.

TOMASZ KURASIŃSKI

NOT ONLY MADE OF WOOD. STAVE-BUILT BUCKETS COVERED WITH SHEETS IN EARLY MEDIEVAL GRAVES IN POLISH LANDS

SUMMARY

In this study, information was collected on stave-built wooden vessels (buckets) from early medieval cemeteries in Polish lands, for which the distinguishing feature is metal fittings in the form of strips and/or crescent-shaped applications. In the light of the current state of knowledge, we have information on 33 containers of such design from 20 cemeteries. The most numerous collection of them was discovered in Lutomiersk, from where eight graves with such vessels are known. Three containers were recorded in the cemetery in Pień, and in Kałdus, Lubień, Komorowo and Poznań-Śródka – two in each. The remaining sites provided single finds.

In Polish lands, the deceased were buried with the type of vessel in question at the end of the 10th century, and this custom disappeared at the beginning of the 12th century.

These vessels were subjected to a typological, formal and chronological analysis, taking into account the context of discovery and provenance, and on this basis an attempt was made to interpret their meaning in funeral rites.

The following conclusions were obtained:

1. Considering the constructional details, capacity, shape and types of the raw material used, the containers in question show a significant differentiation and individual character. It is difficult to point to a specific reason for the differences in the manner of making these vessels, as this would rather have been determined by various factors. They could result from environmental conditions (access to the raw material), workshop proficiency, the use of the vessel, as well as external influences in the field of design and local craft traditions. The preferences of the recipients (decorativeness) as well as religious and symbolic considerations (ornamental motifs, type of wood) were also important.

2. The special method of producing the discussed vessels, requiring a significant amount of work, allows us to believe that they belonged to special objects – prestigious, indicating the high social position of the people buried with them, regardless of gender and age. This is confirmed by the other components of the grave goods, often of a luxuri-

ous nature, and the distinctive burials, such as a chamber (wooden) or with a stone structure (stone-settings, stone cists), as well as coffin burials. Hypothetically, it can be assumed that in the case of simple aboveground graves and/or graves poorer in terms of content, it was the insertion of a metal-covered bucket into the grave that was supposed to emphasize or raise the rank of the deceased.

3. It is very likely that buckets with metal fittings were in everyday use before they were placed in the grave, perhaps being part of the representative tableware. The largest specimens were probably used for drawing and pouring drinks, while the smaller ones could be used primarily as cups. These vessels were probably placed in the graves as the personal property of the deceased person, which for some reason had not been transferred to someone else. Presumably, this concerned mainly the smallest buckets.

4. The containers in question were part of the ritual sphere associated with the cult of the dead, which could take the form of a funeral feast. This interpretation is prompted by the frequent presence of other vessels found in the graves and their contents. In the case of buckets, one can guess the presence of beverages, especially alcohol, which were of great ritual and ceremonial significance at the time. Unfortunately, in the group of vessels considered, it was possible to determine the original content for one. There was a portion of boneless meat in the bucket from Sowinki,

which shows that the buckets in question could also contain food products in a non-liquid form. Through their decor, as well as their contents, buckets with metal fittings, indicating constant access to food resources that were limited and considered valuable, therefore played an important role in the repertoire of ritual activities enabling public communication of the social rank and identity of the buried person and maintaining or strengthening the position of the family to which she belonged. At the same time, the requirements for her appropriate sending to the afterlife were met. As a result, there was an interpenetration and mutual strengthening of messages resulting from the social need to create and present an individual and group image in the eyes of others and the ritual need to provide the deceased with a posthumous *rites de passage*. Of course, buckets were only one of the many elements expressing and containing the above content.

5. Buckets covered with metal fittings constitute a fairly limited number of wooden vessels from the cemeteries of the Early Piast Period. The main factor responsible for this state of affairs is the usually advanced destruction, not only of staves and bottoms, but also of the metal elements. Hence the need to carefully analyze all preserved remains, which would enable the identification of decorative details of the buckets (as in Glinno, Ciepło or Giecz), and thus increasing the source base of this type of vessel.